

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

(повне найменування вищого навчального закладу)

факультет політичних наук

(повне найменування інституту, назва факультету (відділення))

кафедра історії

(повна назва кафедри (предметної, циклової комісії))

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри історії

I. С. Міронова

“ ”

2025року

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти

магістр

(ступінь вищої освіти)

на тему: **ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ ГЕТЬМАНА
П. СКОРОПАДСЬКОГО У ГРОМАДЯНСЬКОМУ
ВИХОВАННІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ**

Керівник: д. і. н., професор Пархоменко

Владислав Анатолійович

(вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Рецензент: в.о. директора Миколаївського ліцею

№ 55, спеціаліст I категорії

Васильков Дмитро Юрійович

(посада, вчене звання, науковий ступінь, П.І.Б.)

Виконав: здобувач VI курсу групи 633 М

Гавриленко Андрій Петрович

(П.І.Б.)

Спеціальності: 014 «Середня освіта»

(шифр і назва спеціальності)

ОПП:

Середня освіта (Історія та

громадянська освіта)

Миколаїв – 2025 рік

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри історії
_____ І. С. Міронова
“ ” _____ 2025 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи): Історія Української Держави 1918 року гетьмана П. Скоропадського у громадянському вихованні здобувачів освіти

керівник роботи: Пархоменко Владислав Анатолійович, д.і.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом вищого навчального закладу від
«16» червня 2025 року №148 .

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 12 листопада 2025 року
3. Вихідні дані до кваліфікаційної роботи: вступ, основна частина, висновок, список використаних джерел та літератури, додатки (якщо є).
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) згідно з планом кваліфікаційної роботи магістра.
5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) не планується

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
Вступ	Пархоменко В.А.		
Розділ 1	Пархоменко В.А.		
Розділ 2	Пархоменко В.А.		
Розділ 3	Пархоменко В.А.		
Висновки	Пархоменко В.А.		

7. Дата видачі завдання 16.06.2025**КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН**

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1.	Вступ до кваліфікаційної роботи	вересень 2025	
2.	Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми	вересень 2025	
3.	Розділ 2 Потенціал та виклики громадянського виховання при викладанні теми Українська держава 1918 року.	вересень 2025	
4.	Розділ 3. Вивчення історії Української держави 1918 року - практичні шляхи громадянського виховання.	жовтень 2025	
5.	Висновки	жовтень 2025	
6.	Переддипломна практика	22.09 – 05.10. 2025	
7.	Оформлення списку використаних джерел та літератури, додатків	жовтень 2025	
8.	Попередній захист	12.11.2025	
9.	Рецензія на дипломну роботу	21.11.2025	
10.	Захист дипломної роботи	17.12.2025	

Здобувач

(підпис)

Керівник проєкту (роботи)

(підпис)

Гавриленко А.П.

(прізвище та ініціали)

Пархоменко В.А.

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ.....	11
1.1 Дослідження громадянського виховання та компетентності.....	11
1.2 Стан історіографії	37
1.3 Історична джерельна база.....	52
1.4 Методологія та методи дослідження.....	63
РОЗДІЛ 2. ПОТЕНЦІАЛ І ВИКЛИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ ТЕМИ УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА 1918 РОКУ.....	66
2.1 Взаємозв'язок громадянської компетентності та виховання і шкільного курсу історії.....	66
2.2 Актуальні проблеми та теоретичні підходи у вивченні теми.....	71
2.3 Вплив вивчення теми «Українська держава гетьмана П. Скоропадського 1918 року» на громадянське виховання учнів.....	86
2.4 Гетьманат П. Скоропадського з точки зору державницької традиції.....	91
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ - ПРАКТИЧНІ ШЛЯХИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ.....	100
3.1 Роль писемних історичних джерел у формуванні громадянської компетентності учнів.....	100
3.2 Усвідомлення та рефлексія історії.....	113
3.3 Шляхи вдосконалення вивчення теми «Українська Держава гетьмана П. Скоропадського» з точки зору державницької традиції у шкільній освіті.....	121
ВИСНОВКИ.....	126
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	134
ДОДАТКИ.....	149

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сьогоднішній розвиток України як суверенної та незалежної держави характеризується глобальними суспільно-політичними, та безпековими викликами, а також активними спробами протистояння цим, шляхом оновлення суспільного життя, як через державні реформи, так і громадські ініціативи. І особливої актуальності, після Революції гідності та початку війни РФ проти України у 2014 році, набуває ідея реформування національної освіти, відхід від тоталітарних радянських штампів, методів та методик, а головне від ідеологічної та змістовної складової комуністичного виховання.

Особливо це помітно, на наш погляд у громадянському вихованні, адже радянська недемократична система не наділяла громадян жодними вільними політичними правами (їй був притаманний лише диктат КПРС), а з 1991 року, коли Україна стала незалежною, і почався відхід від тоталітаризму в бік демократії, постало питання навчання і виховання підростаючих поколінь, ідеям громадянської відповідальності, політичної обізнаності, демократичної правової та громадської культури.

І саме з прийняттям у 1996 році демократичної конституції, почалося активне вивчення науковцями питань громадянської освіти та виховання. Однак площа нашого дослідження не обмежується, питанням лише виховання, ми також зосереджуємо свою увагу на питанні «громадянської компетентності», і саме це питання, на наш погляд є недостатньо-розробленим у сучасній педагогічній літературі. Хоча питання компетентнісного підходу до освіти і розглядалося вітчизняними науковцями з 2000-х рр. однак, на наш погляд ця тенденція не стала доволі сильною, а тому і актуальність досліджень поняття «компетентності» є доволі високою, і що важливо затребуваною(у зв'язку із процесами реформування освіти).

Така недостатня наукова розробленість теми, полягає у тому, що на офіційному рівні «соціальна та громадянська компетентності», були

впроваджені, в проєкті НУШ у 2017 році, тому зрозумілим є, що за такий короткий період восьми років вона не пройшла достатньої апробації та реалізації.

Ще менше досліджено питання виховання громадянської компетентності учнів, саме можливостями предмету історія України чи Всесвітня історія, а також дуже мало висвітлено в літературі потенціал окремих, тем та розділів, які можуть бути використанні у формуванні конкретних громадянських установок у здобувачів освіти. Однак, на наш погляд, потенціал деяких розділів курсу історія України є дуже важливим з точки зору можливості формування громадянської свідомості учнів.

Дослідження, що лежить в площині взаємозв'язку історії України у 10 класі та громадянської компетентності, буде сьогодні доволі корисним, для науково-педагогічної сфери, і для загального накопичення знань та досвіду, у цій темі, що дасть змогу на майбутнє розширити горизонти досліджень, та сприяти ефективному усвідомленню міцної взаємозалежності громадянського виховання, (формування громадянської компетентності) і шкільної історії.

Об'єктом дослідження є спроба пошуку оптимальної і глибокої методики формування громадянської компетентності учнів старшої школи, під час вивчення історії Української Держави гетьмана Павла Скоропадського 1918 р.

Предмет дослідження – вивчення конкретних можливих шляхів формування громадянської компетентності учнів, можливостями теми «Українська Держава гетьмана П. Скоропадського 1918 р.».

Мета дослідження - аналіз підходів і методик та їх ефективності в освітньому процесі, та оцінка потенціалу впровадження державницького підходу до вивчення історії Української держави гетьмана Павла Скоропадського 1918 р. у старшій школі.

Спираючись на зазначену мету дослідження, автор ставить собі наступні **завдання**:

- Вивчити питання висвітлення, та стан опрацювання науковцями питання громадянської компетентності та виховання.

- Оглянути стан історіографії та джерельної бази з теми «Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського».
- Розглянути та описати шляхи формування громадянської компетентності здобувачів освіти можливостями предмету «Історія України» у старшій школі.
- Проаналізувати актуальні проблеми і можливості формування громадянської свідомості (компетентності), через вивчення історії Української Держави гетьмана Павла Скоропадського.
- Описати важливість джерелознавчих вмінь вчителя, а саме яким чином можна здійснювати відбір та застосування історичних джерел з певної теми в освітньому процесі.
- Сформулювати та описати оптимальні шляхи вивчення зазначеного етапу Української революції, при цьому акцентуючи увагу на громадянській складовій, і на державницькій традиції.
- Розробити елементи плану-конспекту уроку з теми «Українська Держава гетьмана П. Скоропадського 1918 року», з акцентом на прийоми громадянського виховання через застосування історичних джерел, який на практиці може реалізовуватися в межах проблемно-тематичного підходу у вивченні історії в школі, при більш детальному розгляді соціальної політики гетьманату П. Скоропадського.

Хронологічні рамки дослідження – можемо поділити на три умовні частини, перша це кінець XIX ст. – 1920-ті рр., коли на наш погляд, формуються певні уявлення про громадянське виховання на Українських землях, друга частина це 1930-ті рр.-1990-ті роки – період початку вивчення громадянського виховання українськими науковцями еміграції, і третій – період кінець XX - початок XXI століття розвиток досліджень в незалежній Україні.

Територіальні рамки дослідження – складає територія України, у взаємодії з центральною та західною Європою.

Методи дослідження – основними принципами яким відповідає розгляд теми автором у роботі є принципи об'єктивності, детермінізму, історизму,

альтернативності та соціального підходу. Вказані принципи є ключовим орієнтиром для автора у представленому науковому аналізі та висновках і узагальненнях із нього. Окрім того глибоке вивчення теми вимагає, широкого використання як загальнонаукових, так і конкретно історичних, та теоретико-педагогічних методів дослідження. До першої групи віднесемо - аналіз та синтез, дедуктивно-індуктивний метод, моделювання, абстрагування та узагальнення. Що ж до конкретно історичних та теоретико- педагогічних використовуватимемо наступні методи – історико-хронологічний, порівняльний, типологічний, структурний, та системний методи. Широке володіння та застосування базових наукових принципів та методів дослідження, є показником його достовірності та об'єктивності, і виражає дійсну важливість досліджуваної теми.

Наукова новизна – полягає у тому, що на відміну від попередніх досліджень, автор зосереджується на темі взаємозв'язку конкретного розділу, конкретної теми зі шкільного курсу історії України, а саме «Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського 1918 року», в контексті її громадянського виховного потенціалу, що до цього не зустрічалося у наукових розробках. Також у роботі доповнено та узагальнено, розуміння змісту поняття громадянська компетентність та громадянське виховання. Також запропоновано авторську розробку уроку (конспект) до відповідної теми.

Практична цінність наукового дослідження - прикладне значення результатів праці буде корисним для науково-педагогічних працівників, а також для вчителів у закладах освіти різних рівнів, для закладів вищої освіти, а також загалом громадськості, для якої є актуальним вивчення, і впровадження ідей ефективного громадянського виховання та формування громадянської компетентності українців.

Апробація результатів дослідження – деякі основні положення дослідження були оприлюднені в наступних виданнях та міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

1. Гавриленко А. П. Державницький напрям суспільно- політичної думки в Україні XIX – початку XX ст.// Історія України та Європи в контексті

- збереження європейських цінностей : Міжнар. наук. конф. 8 листоп. 2024 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2024. С. 8-12.
2. Гавриленко А. П. Українська освіта в умовах воєнного стану передумови, тенденції та виклики //Нові горизонти освіти реалії та перспективи: Матеріали І Всеукраїнських педагогічних читань за міжнародної участі пам'яті професорки Євгенії Коваленко.12 березня 2025 року м. Ніжин/ за ред. Ю. Г. Новгородської, О. В. Самойленко. Ніжин НДУ ім. М. Гоголя, 2025. С.59-63.
 3. Гавриленко А. П. В'ячеслав Липинський про роль особистісних морально-етичних якостей у світогляді державника- представника гетьманського руху // Європейські цінності в Україні: історичний аспект: Міжнар. наук. конф. 17 черв. 2025 р., м. Миколаїв : в рамках міжнар. проєкту Erasmus+ за напрямком Jean Monnet «Implementation of European values as a basis of democracy in Ukraine» : тези / Миколаїв : Вид-во ЧНУ імені Петра Могили, 2025. 152 с.С.93-96
 4. Пархоменко В. А., Гавриленко А. П. Теоретичні аспекти громадянського виховання та компетентності учнів в процесі вивчення історії України у 10 класі //Наукові інновації та передові технології. 2025. №9 С. 1970-1983.
 5. Гавриленко А. П. Особистісні громадянські та морально-етичні риси у світогляді державника за ідеологією В'ячеслава Липинського // Вісник науки та освіти. 2025. № 9(39.) С. 1950-1965.
 6. Гавриленко А. П. Традиція як чинник націотворення за В'ячеславом Липинським // Могилянські читання 2025 : досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні : глобальний, національний та регіональний аспекти. Історія та археологія : XXVIII Всеукр. щорічна наук.-практ. конф. до 30-річчя ЧНУ ім. Петра Могили : тези. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2025. С. 17-20.

Структура дипломної роботи побудована за предметно-хронологічним та тематичним принципом і відповідає поставленій меті і визначеним завданням.

Складається зі вступу, трьох розділів основної частини, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить – 156 сторінок, з них основного тексту –132 сторінки, список літератури та джерел – 143 позиції.

РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ

1.1 Дослідження громадянського виховання та компетентності

Формування громадянської компетентності учнів, є важливим питанням у розвитку загальної середньої освіти в Україні, а саме через ті виклики яким мусить протистояти Вітчизняне суспільство останні щонайменше 11 років. В цьому контексті громадянська компетентність виступає важливим елементом свідомості людини, особистості та громадянина - випускника нової Української школи.

Громадянська компетентність на наш погляд є доволі широким поняттям яке в різний час розглядалося педагогами і методистами по різному. Це поняття аналізується по перше з узагальненої точки зору, тобто якими шляхами взагалі в людині може формуватися ця компетентність, по-друге один із варіантів розгляду цієї проблеми це те якими засобами, методами, прийомами, предметами чи дисциплінами заклад освіти може формувати громадянську компетентність; по третє, як формувати громадянську компетентність через вивчення історії як предмета суспільствознавчої галузі; і по четверте вивчення методик формування згаданої компетентності через вивчення періоду Української національно-демократичної революції.

Так як громадянська компетентність учнів є важливою складовою розвитку і майбутнього держави, то питання про її історичне формування відіграє першорядну роль. Безумовно, якщо ми говоримо, про повноцінний і більшою мірою об'єктивний розгляд науковцями українського громадянського виховання в національній освіті, то ми стикаємося з історичними проблемами, частиною яких стала Україна. Сьогоднішній етап, існування незалежної держави від 1991 року, є унікальним адже саме в цей час на вивчення питання громадянської компетентності, у вчених є як ніколи більше можливостей, шляхів для практичної перевірки своїх розробок, і реалізації їх у вихованні молодих поколінь. Однак не можна забувати і відхиляти досвід педагогів кінця XIX

століття, періоду Української національно-демократичної революції, еміграційної плеяди, та неоднозначний вклад науковців радянської доби.

Формування громадянської компетентності учнів на нашу думку є сенсом запитання - яких практичних навичок, та морального усвідомлення, що важливі для громадянина вони набудуть? і в цьому контексті звичайно питання громадянського виховання як цілісного, глибокого та складного процесу є найактуальнішим, саме тому надалі ми акцентуватимемо увагу на працях тих вчених які приділяли цьому свої дослідження.

Історія громадянського виховання в Україні має доволі глибокі корені, зародки яких ми можемо простежити від середніх віків, від часу формування виховної системи Руси, коли люди почали усвідомлювати себе частиною спільноти яка підкоряється певному володарю, яка має обов'язки перед цим володарем, а він в свою чергу має їх захищати за виконання цих обов'язків. Усвідомлення своєї належності до певної держави формувалося демократичними традиціями Великого князівства Литовського і Руського, Речі Посполитої. Особливого значення і важливості Вітчизни в житті людини приділяли у Війську Запорозькому (Гетьманщині), ми можемо це простежити у творах Касіяна Саковича, Лазара Барановича, Пилипа Орлика, Івана Мазепи, літописах Самійла Величка та Григорія Граб'янки, у філософських роздумах Григорія Сковороди.

Ми вважаємо, що почати більш широкий аналіз і розгляд педагогічної літератури з даної теми, слід з кінця XIX початку XX століття, коли на Українських землях розпочалися ті процеси які запустили потужні соціально-економічні та політико-національні зрушення, і розпочали формування нового світогляду українських педагогів. Він почав творитися на засадах національного виховання, коли вчені усвідомлювати важливість громадянського виховання особистості, як члена певної спільноти (народу).

Аналізуючи літературу з теми дослідник звичайно стикається з низкою проблем які сформувалися у вітчизняній педагогіці в контексті складних історичних подій та процесів. В першу чергу у XIX столітті коли методика та педагогіка формувалися як новітні суспільно-значущі науки територія України

знаходилася в складі двох імперій Російської і Австрійської (Австро-Угорської), тому пошук якоїсь окремої, незалежної концепції українських педагогів, виховання «громадянина України» є справою яка на той час була неможливою.

Однак національне відродження українського народу в складі двох імперій було помітним у вихованні. Саме на виховання спиралися просвітники як на велику силу поширення знань серед людей, і в цьому напрямку приділялася велика увага вихованню національному, тобто вихованню у людини відчуття приналежності до народу та нації, формування засадничих принципів та цінностей поваги до рідної мови, історії та культури. Саме тому на наш погляд дуже важливим є також дослідження праць тих науковців, коли ми говоримо про ХІХ століття, які вивчали питання національного виховання. Однак, тут дослідники стикаються з ще однією проблемою, з тим, що доволі важко виокремити з праць українських просвітників цього періоду, межу коли національне виховання переходить в громадянське.

Постаттю, яка на наш погляд стояла у витоків виховання свідомого українського громадянина (як невід'ємного члена українського соціуму), був Борис Дмитрович Грінченко. Діяльність вченого була багатогранною та змістовною у різних галузях. Питання, що стосуються проблем громадянського виховання згадуються в роботах де аналізується і критикується підданство українців відносно Російської імперії, і в них безумовно не могла йти мова про якусь особну «українську громадянську компетентність», через відсутність Української держави.

Борис Дмитрович користується логічним, і характерним для того часу поняттям «національне виховання», в розгляді якого, на наш погляд, можна простежити елементи формування громадянської компетентності. У статті «Якої нам треба школи» (1907 р.) педагог висвітлює важливе міркування щодо значущості хорошої освіти для українських дітей, в контексті їхньої здатності до громадського життя: «...рідна школа легко й швидко навчатиме наші діти, а потім вони ще й далі вчитимуться з усяких наукових книжок, писаних нашою мовою; а всякі громадські й урядові справи умітимуть вони краще впорядковувати, ніж

тепер, бо раз, що самі будуть розумніші, освіченіші, а друге, незрозуміла мова не буде їм перешкоджати тямити ті справи».¹

Борис Дмитрович Грінченко, так як він жив в часи після ліберальних реформ Олександра II, і в часи першої Російської революції, говорить про перебудову свідомості українців у зв'язку з політичними змінами, в яких проявляється важливість громадянського (національного) виховання.

Питання вивчення національної мови та історії, в школі для формування українця, видається для Б. Грінченка найважливішим. І у своїх працях він наголошує, що українці, в час його життя не є громадянами, вони є підданими, адже ще однією дуже помітною рисою його робіт присвячених вихованню, проходить тема вибору. Він наголошує, що його співвітчизники не мають права вибору якою мовою вчитися, і послуговуватися в громадськості, саме тому вони і не формуються як гармонійні члени суспільства.

Вагомої уваги у цьому часовому відтинку потребує постать Івана Яковича Франка, митця, поета письменника, високоосвіченого діяча культури та політики. Унікальність Франкових поглядів базується на тому, що його досвід усвідомлення важливості змін в освіті був сформований в іншій політичній і національній реальності, а саме у Галичині в час Австро-Угорського панування, тому його погляди різняться з діячами Наддніпрянщини. Хоча, звичайно на загаль, можна знайти багато спільних ідей, адже становище українців в обох імперіях було пригніченим. Отже реальність української освіти за поглядом Франка, була жалюгідною, адже повсюдне нехтування правами українців натомість забезпечення всіма видами суспільних благ (в тому числі освітою) поляків, ставило перших у положення прохачів, злидарів, та неграмотних людей. Як зазначають дослідники І. Кравченко та В. Лутфуллін: «І. Франко підкреслював, що тогочасне безправ'я і злиденне життя трудового люду Галичини більшою мірою було результатом його неписьменності і темноти. У цьому зв'язку він

¹ Грінченко Б.Д. Якої нам треба школи. Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Кн. 2. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; упоряд. О. М. Мислива, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; комент., прим. В. В. Яременка. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. С. 93 [передрук статті 1907 р.].

зазначав: «Темна людина не може дати собі ради ні в чому, не може встановити істину в тому, що їй говорять, не може брати участь в досягненнях людської думки і мистецтва».²

Іван Якович, є тим діячем українського національного руху того часу, яким поширювалося і возвеличувалося поняття «громада», в його розумінні це слово означає об'єднання людей на основі спільних цінностей, ідеалів, принципів та цілей. Зрозуміло, що Франко намагався таким чином об'єднувати людей, задля спільного інтересу - культурного та політичного розвитку українського народу. У своєму величному творі «Захар Беркут», він вкладає в уста головного героя такі слова – «Батьки і браття! Нинішня наша перемога — велике діло для нас. Чим ми перемогли? Чи нашим оружжєм тільки? Ні. Чи нашою хитрістю тільки? Ні. Ми перемогли нашим громадським ладом, нашою згодою і дружністю. Уважайте добром на се! Доки будете жити в громадському порядку, дружно держатися купи, незламно стояти всі за одного, а один за всіх, доти ніяка ворожа сила не перемогне вас».³ Франкова ідея несе в собі не просто посил приналежності людини до громади, а тут йдеться про те, що кожна людина мусить відчувати відповідальність за свою громаду, а громада в свою чергу має виховувати гідних членів спільноти особистостей.

Питанню громадянського усвідомлення учнів вагомої уваги приділяє також педагог, та видатний військовий та політичний діяч першої половини ХХ століття Михайло Галушинський. Постать несправедливо забута та не актуальна у сучасній педагогічній площині, хоча його ідеї є дуже важливими і на сьогодні. З одного боку його педагогічна спадщина не є такою великою, однак вона є дуже глибокою у процесі усвідомлення, тих викликів з якими зустрічається сучасна освіта в Україні. Особливість, його педагогічного доробку полягає у тому, що він творився в дуже переломові історичні етапи у 1914 - 1920-ті. рр., коли відбувалося українське національне відродження, революційні події, що

²Кравченко І, Лутфуллін В. Погляди І. Франка на розвиток системи освіти в Україні. Педагогічні науки. 2015. Вип. 64. С. 135-143. С. 136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2015_64_24 (дата звернення 29.09.2025)

³ Франко І. Захар Беркут : образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці. Вінніпег: Накладом Канадсько-Української видавничої спілки, 1918. 273 с.

призвели до виникнення а згодом і до загибелі Української держави (УНР, ЗУНР, та Гетьманату). У працях Михайла Миколайовича, акцентується увага на громадянському вихованні, формуванні нових знань та ціннісних установок в учнів. Це такі роботи як «Народна освіта і виховання народу методи й цілі»⁴ «Національне виховання статті та замітки»⁵ Також питанню формування громадянської свідомості (компетентності), приділена велика увага в спогадах Галущинського, «З Українськими Січовими Стрільцями. Спомини з рр. 1914 - 1915»⁶ де він описує досвід формування і виховання молодих стрільців.

Саме через той процес націотворення в який був залучений педагог, з його праць ми можемо почерпнути багато важливих, для нашої теми ідей та шляхів громадянського виховання. Ним акцентується увага на історичних змінах які пережив Український народ, а саме побудова власної державності, є визначальною рисою для зміни мети виховання. Тепер уже, на думку педагога, треба виховувати дітей, не підданих чужим державам, а власними громадянами, що вимагає не тільки від дітей чемного навчання, а й від дорослих, відповідального громадського самоусвідомлення. Шлях у досягненні принципів громадянського виховання, Михайло Миколайович вбачав у його «просвіті», де головна увага приділялася б книзі, бібліотечна справа, на його думку, сприяє піднесенню загального рівня культури людини, та її входженню в суспільство. Бібліотеки, на думку педагога, це ті місця, які навіть у найвіддаленіших селах можуть формувати людину і громадянина.

Виховання молоді, за Галущинським, це процес який мусить впроваджуватися методом організації її в гуртки, групи, тощо. Ці організації формують спільноту молоді, яка розвивається за законами соціуму, і стає активним його учасником. І в цьому напрямку, безумовна необхідність надається національно-патріотичному вихованню. Важлива увага в цьому контексті

⁴ Галущинський М. Народна освіта й виховання народу : методи й цілі. Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1920. 34 с.

⁵ Галущинський М. Національне виховання статті та замітки. Львів: З друкарні «Діла», 1920 30с.

⁶ Галущинський М. "З українськими січовими стрільцями: спомини з рр. 1914–1915. Львів: Вид. спілка "Діло", 1934, 216 с.

надається моральній відповідальності громадянина, молоді, перед борцями за національну державність, педагог пише: «Молодь бере на себе відповідальність, удержувати в порядку і зберігати гроби полеглих героїв. Бо хто ж ними займеться, як не ті, для яких кращої будучности поклали свої життя ті герої?». ⁷

Українська національно-демократична революція дала поштовх новому етапу в історії України який ознаменувався і значними зрушеннями у питаннях громадянського виховання. Саме в цей час вперше, на історичну арену в модерну добу виходять поняття виховання громадян України, у зв'язку з розбудовою Української Народної Республіки та Української Держави (Гетьманату). Починається активна українізація освіти, друк українських книжок та підручників, і палкі намагання змінити стару імперську систему освіти, цим процесом займалися такі видатні педагоги як Христина Алчевська, Іван Огієнко, Іван Стешенко, Микола Василенко, Наталя Полонська-Василенко, Софія Русова.

Слід зазначити, що для молодій держави (УНР) дуже важливим було формування саме національної (народної) освіти, тобто освіти рідною мовою, на рідних традиціях та звичаях, однак в питаннях саме громадянського виховання - його розвитку під час революції, ми не можемо прослідкувати такого активного поступу. Однак усвідомлення його цінностей, було сформовано коли державність було втрачено, і коли активні Українські педагоги революційного періоду опинилися на еміграції, плекаючи надії на національне відродження.

Одним з представників цілої плеяди педагогів еміграції є Іван Огієнко, церковний та політичний діяч, міністр народної освіти Української Народної Республіки. У багатьох своїх творах з історії та культури він акцентує увагу на важливості національної школи в житті людини, великої уваги надає питанню мови. Високе володіння мовою на погляд вченого перетворює народ на націю, автор зосереджується не просто на питанні знання українцями своєї мови, а саме на високому рівні володіння нею, адже мова формує світогляд громадянина, і

⁷ Галушинський М. Народна освіта й виховання народу : методи й цілі. Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1920. С.15.

саме від того наскільки розвинена мовна компетентність особистості залежить компетентність громадянська.

Як зазначає дослідниця О.Є. Мисечко: «великою заслугою Огієнка-педагога як спадкоємця цих визначних просвітницьких традицій є застосований ним комплексний діяльнісний підхід до проблеми громадянського виховання».⁸

Важливо відмітити практичні зусилля просвітника з виховання свідомих громадян України. У 1918 році Іван Іванович завершив роботу над своїм курсом для університету який мав назву «Українська культура»⁹, в якому він подавав курс історії української культури, показував її високий європейський масштаб, унікальність та своєрідність, а також її вплив на сусідні культури, і лише свідомі громадяни своєї держави мають, її вивчати, зберігати та творити. У вступі до курсу він ставить перед студентами запитання – «чи ми ж справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось осі уже більше двох віків? Чи народ наш—окремий народ, чи він же має свою культуру, і культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя?».¹⁰

Видатний внесок у розробку ідеї громадянського виховання учнів, і формування у них відповідних компетентностей, зробив Григорій Григорович Ващенко, педагог та науковець, не простого історичного періоду, який працював і в Україні в бурхливі роки становлення радянської диктатури, а потім емігрував до Німеччини де продовжив працювати над ідеями освіти і виховання людей та громадян у майбутній вільній Україні, і загалом українців. Професор Ващенко відомий передовсім як розробник сучасної методики української педагогіки. До його доробку належать такі праці як «Виховання волі і характеру»¹¹, «Виховання

⁸ Мисченко О. Вклад І. Огієнка в утвердження цінностей громадянського виховання.//Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка 2002 Вип. 9. С. 149.

⁹ Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу : курс читаний в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культ. Діячів. Київ: Абрис, 1991. 272 с.

¹⁰ Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу : курс читаний в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культ. Діячів. Київ: Абрис, 1991. 272 с. С.3.

¹¹ Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Мюнхен : б. в., 1957 256 с.

любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм)»¹², «Виховний ідеал»¹³, та багато інших. В усіх цих працях червоною ниткою проходить ідея виховання свідомих громадян України, патріотів, які усвідомлюють цінності своєї Батьківщини.

Найвідомішою його працею є «Виховний ідеал», в якому розглядається яким має бути ідеал виховання Українця. Безумовно ця робота наповнена багатьма думками, щодо громадянського виховання, на думку Ващенко громадянин це та людина яка усвідомлює себе частиною національної спільноти (народу), плекає його культуру, та утверджує його державність: «вірний шлях розвитку народу полягає в тому, що нові покоління, сприймаючи культурні здобутки попередніх поколінь і зберігаючи національні традиції рухають свою культуру вперед вносячи в неї нові надбання. Це повною мірою стосується й до виховання молоді».¹⁴ Також дослідник зосереджується на вихованні усвідомлення учнями важливості служби Батьківщині (поряд зі службою Богові): «Службу Батьківщині треба усвідомлювати не лише як свій особистий обов'язок а як сенс усього свого життя».¹⁵

Важливо, що Г. Ващенко розвиває думку про, те що сьогодні ми називаємо громадянською компетентністю, про усвідомлення громадянином усіх наявних йому інструментів та шляхів служби Батьківщині, та її поступу: «Людина може ставити перед собою великі завдання як наприклад служба своєму народові, наукові дослідження мистецька творчість і т.п.».¹⁶ В іншій праці «Виховання волі і характеру» професор акцентує увагу на тому, що виховання характеру загалом, як загальнопсихологічний і педагогічний процес, реалізується людиною як представником певного народу через його практичну діяльність.

¹² Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм). Лондон: Вид. КК СУМ у В. Британії, 1954. 40 с.

¹³ Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для виховників, учителів і українських родин. Брюссель; Торонто: Вид-во Центральної управи Співки української молоді, 1976. – 207 с.

¹⁴ Там само. С.176.

¹⁵ Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для виховників, учителів і українських родин. Брюссель; Торонто: Вид-во Центральної управи Співки української молоді, 1976. – 207 с. С.192.

¹⁶ Там само. С.190.

У 1957 році вийшла праця Григорія Григоровича «Проект системи освіти самостійної України»,¹⁷ в якій він розмірковує над системами освіти в Європейських країнах і зокрема в СРСР та північній Америці, і формулює думку, якою має бути освіта майбутньої незалежної Української держави, завершує він її словами які на наш погляд відповідають сучасним проблемам не лише громадянського виховання а освіти в Україні в цілому: «А проте ми знаємо, що обов'язком Українців є підготовка не тільки до збройної боротьби з ворогами нашого народу, а й до розбудови національної культури після перемоги над ними. Може статися так, що вороги будуть переможені, а коли прийде справа до мирного будівництва на Україні, наш нарід виявить повну невідповідність і це кінець-кінцем може призвести до того, що нами знову опанують спритні чужинці».¹⁸ Тобто автор наголошує на опануванні певними навичками у розбудові своєї держави, що ми можемо назвати громадянською компетентністю.

Історію вивчення громадянського виховання, та формування громадянської компетентності слід розглядати в комплексній історичній перспективі, щоб краще усвідомлювати його становлення, проблеми які воно має на сьогодні, і для вироблення подальших ефективних та якісних шляхів його формування в учнях. Саме тому, на наш погляд слід згадати процес цього розвитку в так звану «радянську» епоху української історії.

Зважаючи на всеохопний характер впливу комуністичної ідеології на всі суспільні сфери життя, в освіті вона була єдиним сенсом існування самої освіти, тобто задля виховання молодого покоління яке віддане комуністичним ідеалам. Праця жодного педагога чи методиста не могла бути надрукована, без обов'язкової згадки керівної ролі компартії, одразу у вступі праць наголошувалося важливість комунізму і виховання «радянської людини». Ідеями комуністичного виховання радянських учнів займалися Петухов Є.І, Сухомлинський В.О., Кобзар Б.С., Курносов, Ю.О. Меженін М.М., Замелан В.А,

¹⁷ Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен, 1957. Накладом Центрального Комітету Спілки Української Молоді (СУМ) 48 с.

¹⁸ Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен, 1957. Накладом Центрального Комітету Спілки Української Молоді (СУМ) 48 с. С. 37

Гаєвський А.М.. Праці цих науковців, є повністю відданими ідеям того часу і на наш погляд не є актуальні на сьогодні. Проте, ми вважаємо, що все ж таки з праць педагогів цього періоду ми можемо почерпнути, певні важливі тези інтерпретуючи їх під сучасні реалії.

До прикладу зупинимося на доробку Василя Олександровича Сухомлинського, автора таких праць з громадянського виховання і інших тем «Щоб у серці жила Батьківщина»,¹⁹ «Народження громадянина»,²⁰ «Методика виховання колективу»,²¹ «Сто порад учителеві». ²² Для педагога громадянське виховання це процес дуже складний до якого треба ставитися з особливим трепетом, та увагою. Він визначав мету педагогічної діяльності як виховання всебічно розвиненої та гармонійної особистості, з акцентом на розвиток найважливіших якостей, які визначають справжнього громадянина. В. Сухомлинський пов'язує громадянське виховання з національними та патріотичними цінностями. На його думку, основою шкільного виховання мають бути три основоположні культу: культ матері, культ Батьківщини і культ слова. Рідна мова допомагає зробити світ ближчим і зрозумілішим. Через слово людина осягає почуття людяності, гуманності, власної гідності, а також найглибші і найкращі емоції.

Як вже було зазначено раніше педагог пов'язує громадянське виховання з питаннями моральним як набору певних установок у свідомості, у своїй праці «Народження громадянина» Сухомлинський пише – «Громадянське бачення світу - це жива плоть і кров моральності. Я прагнув, щоб вихованці не тільки знали, розуміли добро й зло, справедливість і несправедливість, честь і безчестя, а й переживали непримиренність, ненависть до соціального зла, безчестя, несправедливості».²³

¹⁹ Сухомлинський В. Щоб у серці жила Батьківщина; ред. Т.М. Старостенко. Київ : Знання, 1965 80 с. (Серія 5; № 4-5).

²⁰ Сухомлинський В. Вибр. Тв. : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3 : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. – 1977. – 668 с.

²¹ Сухомлинський В. Методика виховання колективу. Вибр. тв. в 5 томах. Т. 1. К.: Рад. шк., 1976. С. 403-637.

²² Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві. К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.

²³ Сухомлинський В. Вибрані твори : в 5 т. ; Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3 : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. 1977. С.435.

Також Сухомлинський вбачав виховання громадян – патріотів своєї країни через повагу до загальнолюдських і родинних цінностей, апелюючи до почуттів які відомі майже кожній людині, а саме любові до рідної матері – «Патріотом і громадянином може стати тільки людина з чуйним і мужнім серцем. Патріотизм — це, образно кажучи, сплав відчуття і думки, збагнення святині — Батьківщина — не тільки розумом, але перш за все серцем. І починається це збагнення з того, що в навколишньому світі хтось стає для людини безмірно дорогим, комусь він готовий віддати всі сили своєї душі. Патріотизм починається з любові до людини. Витоки патріотичного бачення і відчуття миру, відчуття Батьківщини — в любові до найдорожчої на землі людини — до рідної матері».²⁴

Назагал досвід радянських педагогів є доволі суперечливим та обмеженим. Через тоталітарний характер радянського режиму, закритого не демократичного суспільства з переважаючою у всіх сферах життя комуністичною ідеологією, все це породжувало дуже часто штучність сенсу і змісту виховання громадянина, адже була єдина модель поведінки у суспільстві, і не можливість творчого прояву своєї громадянськості вільними не надиктованими державою методами.

З 1991 року, із відновлення Україною своєї незалежності розпочався новий етап історії, який тягнув за собою кардинальну зміну, освітньої парадигми України. Перехід від тоталітарних форм укладу життя до більш ліберальних спричинив зміну усвідомлення важливості побудови окремої новітньої національної системи освіти. Потроху розпочалося відкриття забороненого раніше українського національного, традиційного педагогічного доробку, а також вивчення досвіду закордонних напрацювань. Почали відкриватися архіви, в країну почала потрапляти передова література це все призводило до формування нової освітньої парадигми. Однак економічні та політичні труднощі 1990-х рр. вплинули на процес реформування негативним чином, фінансова бідність, збереження ідеологічного спадку в свідомості людей, відсутність високо-

²⁴ Сухомлинський В. Сто порад учителям. К. : Рад. шк., 1988. С.211.

професійних та освічених кадрів які були б здатні будувати інноваційну систему освіти.

Одним із центральних завдань громадянського виховання було формування в учнів розуміння історичного шляху України, усвідомлення національної ідентичності та поваги до рідної культури. Освітня наголошували на необхідності інтеграції до шкільних програм знань про українську історію, мову, літературу та традиції. Зокрема, це сприяло пробудженню національної свідомості в молодого покоління, яке росло в умовах пострадянського переходу.

Іншим важливим аспектом було прищеплення демократичних цінностей, таких як повага до прав людини, толерантність, готовність до участі в громадському житті. У 1990-ті рр. відбувалася трансформація радянської педагогіки, яка була орієнтована на виховання «колективного» громадянина. Натомість українські педагоги пропонували моделі, що базувалися на особистісно орієнтованому підході, де учень ставав не лише об'єктом, а й суб'єктом виховного процесу.

Особливу увагу приділяли формуванню громадянської компетентності, яка охоплювала здатність критично мислити, аналізувати суспільно-політичні події, приймати самостійні рішення та нести за них відповідальність. Ця компетентність ставала основою для формування активного громадянства. Представники науково-освітніх кіл, акцентували на необхідності розробки нових навчальних програм, які б сприяли розвитку критичного мислення та соціальної активності учнів. У цей період починають з'являтися і нові форми роботи з учнями, серед яких дебати, симуляції виборів, участь у діяльності молодіжних організацій. Усе це сприяло формуванню демократичного мислення та активної життєвої позиції. Крім того, значної ваги почали надавати вихованню правової культури, що стало невід'ємною складовою громадянського виховання.

З точки зору громадянського виховання, та ситуація в якій опинилася Україна наприкінці XX на початку XXI століття стала унікальною в модерній історії, через те, що стала можливою стійка незалежна Українська держава і як наслідок виникла потреба у вихованні громадян цієї держави. Громадянське

виховання учнів та формування відповідної компетентності набуло особливої актуальності, оскільки на Україну чекало складне завдання: закладання основ демократичного суспільства та формування свідомого громадянина. З'являється потреба у впровадженні окремого предмету в школі «громадянської освіти», як зазначає Л. О. Дудка: «спробою актуалізації на державному рівні проблеми громадянського виховання та пошуку змісту й механізмів його впровадження стала розробка першої Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, представлена Академією педагогічних наук у 2000 р. Відповідно Концепції, поняття громадянської освіти розумілось як «виховання», що стосується суспільної та приватної сфери, а саме як процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною».²⁵

Окрім того почала з'являтися велика кількість доробку, що вивчає загалом, філософське, соціологічне і педагогічне питання, що собою являє громадянське виховання і компетентність. Як приклад можна навести узагальнюючу монографію І. В. Жадана видану у 2022 році «Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії» в якій розглядається громадянська компетентність з психолого-педагогічної та соціально-філософської точок зору. Автор узагальнює це поняття таким чином: «Громадянська компетентність – динамічне утворення, яке змінюється в процесі набуття особою (групою, спільнотою) досвіду соціальної взаємодії, розширення спектру проблем, які потребують вирішення, тощо».²⁶

Безпосередньо категорію громадянської компетентності в освіті, її сутність, структуру та складники аналізували у своїх працях такі вчені, як К. Баханов, Н. Бібік, О. Пометун, О. Сухомлинська та ін., проблему подальшого

²⁵ Дудка Л. З історії впровадження громадянської освіти України періоду незалежності// Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф.(Харків, 10 груд.2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. 364 с. С.91.

²⁶ Жадан І. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії . Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький, 2022. 110 с. С.25.

розвитку громадянської освіти як спеціалізованої галузі освіти щодо формування громадянської компетентності – Р. Арцішевський, Т. Бакка, П. Вербицька, Т. Ладиченко, С. Позняк, К. Чорна та ін., громадянську свідомість – М. Боришевський, Т. Яблонська, громадянські якості – М. Рудь, громадянські цінності – Л. Крицька, громадянську культуру – В. Іванчук, громадянськість – Л. Корінна, Н. Косарева, сутність та структуру поняття громадянської компетентності та шляхи її формування в учнів на уроках історії – Т. Бакка, Т. Ладиченко, О. Пометун, М. Боришевський, О. Красовська, О. Пометун, І. Осадчий, С. Якименко, Т. Яцик та інші.²⁷

Огляньмо детальніше роботи вітчизняних науковців початку ХХІ століття, які присвятили свої праці питанню вивченню громадянської компетентності, а також спроби виводу тематики компетентності на державний рівень.

Привертає велику увагу в контексті нашої теми книга «Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики»²⁸ яка була видана у Києві в 2003 році. Книга містить в собі аналіз актуальних на той час проблем української освіти, і пропонує рекомендації з їх подолання, цілий розділ, авторства О. Овчарук має назву «Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти». В цьому розділі наголошується, що зміст Української освіти не достатньо відповідає реальним життєвим, та суспільним потребам і проблемам, а тому задача, з увідповіднення змісту освіти лягає на компетентнісний підхід. Тобто, підкреслюється важливість формування у здобувачів освіти не тільки стійких знань, а конкретних навичок, здібностей, нахилів (компетентностей), які будуть корисні людині впродовж життя. В розділі наводиться багато міжнародних та Вітчизняних досліджень в галузі освіти, педагогіки, тощо які щоразу підкреслюють, що компетентнісний підхід це загальноєвропейська та загальносвітова необхідність, і тому він має реалізовуватись в Україні. Саме тому як ми зазначали, дискусія щодо такого підходу в Україні розпочалася зі здобуття

²⁷ Мацейків Т. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України// Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова Випуск 75 2020 Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. С.132.

²⁸ Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. К.: «К.І.С.», 2003. 296 с.

незалежності, та з початку нового XXI століття – це вповні демонструє розділ згаданого дослідження.

Треба зазначити, що авторка цього розділу, також певною мірою стояла у витоків компетентнісного підходу в Українській освіті, та аналізу міжнародного досвіду з цього питання під її загальною редакцією видавалися такі праці як колективна монографія «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та міжнародні перспективи»,²⁹ стаття «Компетентнісний підхід до формування змісту середньої освіти: досвід зарубіжних країн»,³⁰ «Ключові компетенції: Європейське бачення».³¹ У своїх висновках дослідниця послідовно відстоює позицію, важливості цього підходу в Українській освіті, зважаючи на те, що Вітчизняна освіта мусить стати невід’ємною частиною Європейського та світового освітнього простору, в якому ключові компетентності є основою змісту освіти. Також авторка звертає увагу на громадянську компетентність як важливу складову у побудові демократичної держави та суспільства.

Продовжуючи мову про дискусійність питання компетентнісного підходу, слід зазначити, що ще у 2004 році на цьому зауважила відома дослідниця О. Пометун, в своїй статті «Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті»³². Олена Іванівна Пометун має дуже великий доробок, що стосується питання компетентнісного підходу, і громадянської його частини зокрема. Можна назвати такі її дослідження: статті «Запровадження компетентнісного підходу –перспективний напрям розвитку сучасної освіти»,³³ «Компетентнісний підхід – найважливіший

²⁹ Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи //Під заг. Ред.. О.В. Овчарук. - К.: К.І.С., 2004. 112 с.

³⁰ Компетентнісний підхід до формування змісту середньої освіти: досвід зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) за заг. ред. О. В. Овчарук. К. :«К.І.С.», 2004. С. 5–15.

³¹ Овчарук О. Ключові компетенції: Європейське бачення //Управління освітою. 2003. (спецвипуск). С. 6-9.

³² Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики. К. : К. І. С., 2004. 112 с.

³³ Запровадження компетентнісного підходу –перспективний напрям розвитку сучасної освіти // Вісник. – 2004. № 22. С. 24–29.

орієнтир розвитку сучасної освіти»,³⁴ і окремий наголос на громадянську компетентність у статті «Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки»³⁵ у якій дослідниця розглядає громадянську компетентність як ключовий елемент сучасної освіти, що забезпечує підготовку учнів до активної та відповідальної участі в житті суспільства. Вона підкреслює, що формування такої компетентності можливе за умови інтеграції громадянознавчих знань, умінь та цінностей у зміст навчальних предметів, зокрема історії.

Велику важливість для нас становлять дослідження О. Пометун, через то що вона розглядала проблеми формування громадянської компетентності учнів під час вивчення історії як приклад можемо навести такі праці: «Практика реалізації компетентнісного підходу в суспільствознавчих дисциплінах»³⁶ у співавторстві з Фрейман Г.О., методичний посібник «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі»,³⁷ співавторами виступили Н. М. Гупан та В. С. Власов. Цей посібник містить у собі доволі вичерпне тлумачення взаємозв'язку предмету «історія» у основній школі і того яким чином під час його вивчення формується громадянська компетентність: «саме історія як предмет створює основне підґрунтя для формування громадянської і соціальної компетентностей... Одним з найактуальніших завдань сучасного виховання в Україні є створення умов для формування людини-громадянина... Визначальною характеристикою такої людини має бути громадянська компетентність — здатність людини реалізовувати свої права і свободи, поважати права і свободи інших громадян, розуміти власну відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки і вибір»³⁸. Також

³⁴ Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти // Рідна школа 2005. №1 С.65-69.

³⁵ Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів 2005. № 23. С. 18-21

³⁶ Пометун О., Фрейман Г. Практика реалізації компетентнісного підходу в суспільствознавчих дисциплінах // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.

³⁷ Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник / К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

³⁸ Там само. С. 40.

взаємозв'язок історії та громадянської компетентності розкрито в статті «Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії»³⁹.

Зауважимо, що дуже часто дослідження «громадянської компетентності» ототожнюється з дослідженнями теми «громадянської освіти», однак на наш погляд це є доволі неправильною практикою, адже «громадянська компетентність дуже широке поняття, і що найважливіше явище яке воно позначає, може формуватися у учнів різними засобами і предметами, і от задача науковців не звужити цю компетентність лише до шкільного предмету громадянської освіти, а й розширити його потенціал на інші предмети, розкрити сутність того, що не вивчення одного предмета формує громадянина а усі шкільні предмети.

Слід зазначити, що на початку впровадження в Україні громадянської освіти як окремого предмету, мало приділялося уваги формуванню певних громадянських навичок учнів за допомогою інших предметів, зокрема це стосується і історії. Лише приблизно з 2004-2006 років починають виходити дослідження з цього питання, розробляється навіть концепція комплексної єдності предметів «суспільствознавчої галузі».

Також питання «компетентності» досліджується Надією Бібік зокрема можна виділити такі її напрацювання «Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті»,⁴⁰ «Аналіз суперечностей у запровадженні компетентнісного підходу в шкільній освіті»,⁴¹ Дослідниця наголошує на їх практичному значенні як і на етапі навчання, так і подальшому житті: «Необхідно запропонувати практиці ієрархію вимог до освітніх

³⁹ Пошетун О. Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії // Український педагогічний журнал. 2015. № 2. С. 146-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2015_2_14. (дата звернення 08.09.2025).

⁴⁰ Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 8-9. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2013_8-9_12. (дата звернення 10.09.2025).

⁴¹ Бібік Н. Аналіз суперечностей у запровадженні компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12-13. С. 44-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2015_12-13_27. (дата звернення 10.09.2025).

результатів. Які б передбачали не лише когнітивні виміри, але й ціннісні, дієві, були за якісними характеристиками практико зорієнтовані на специфічні види діяльності».⁴²

Слід зазначити, що такий підхід до компетентностей є домінуючий у Вітчизняній науковій сфері, тут можна простежити очевидну єдність між дослідниками, в більшості акцентується на тому, що «компетентність» це в першу чергу практично, та морально важлива для життя категорія, і саме на цей прямий зв'язок навчання з життям і зорієнтовано такий підхід в освіті. Кандидат педагогічних наук Валентина Шахрай, також є однією з дослідниць які займаються вивченням компетентнісного підходу в освіті. Вивчаючи громадянську компетентність дослідниця доходить висновку, що посттоталітарне суспільство, зобов'язане вивчати особливості вільного громадянського життя, адже це є запорукою успіху держави, ця ідея розвинена в її статті «Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства».⁴³

«Якщо громадянська й соціальна компетентності належним чином не сформовані, це унеможлиблює ефективну комунікацію, гнучке реагування людини на зміни, її адаптування до ситуації, вплив на власне життя, відповідність вимогам соціуму, вияв власної громадянської позиції та активності»⁴⁴ - так вважає відома дослідниця питань громадянської компетентності, та її формування шляхом вивчення історії Ремех Тетяна Олексіївна, вона послідовно відстоює думку взаємозв'язку громадянської та соціальної компетентностей, вбачаючи в їх наявності у людини, здатностей до формування політичної та громадської культури, громадянського мислення. Важлива роль у процесі формування цих компетентностей надається предметам суспільствознавчої

⁴² Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат. 2013. -№ 8-9. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_12. (дата звернення 10.09.2025).

⁴³ Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. Український соціум. 2008. 2(25). С. 123–134

⁴⁴ Ремех Т.О. Суть і структура громадянської компетентності учня Нової української школи.// Український педагогічний журнал. 2018. № 2. с. 34–41 С. 36.

галузі. Доробок вченої дуже важливий, адже нею на практиці вводяться теоретично опрацьовані ідеї, в підручниках, в планах конспектах уроків, методичних посібниках. Цікаво, що вченою поєднується дві згадані компетентності, адже говорячи про їх взаємозалежність, ми таким чином визнаємо важливість формувати громадянина в соціумі не тільки громадянському (державному) а й в загальному розумінні цього слова: «Соціальна компетентність — це багатогранна характеристика особистості, виявом якої є якісне виконання нею певної соціальної ролі (громадянин, член сім'ї, громадivecь, працівник тощо). Тобто її розглядають як спроможність людини виважено й ефективно діяти в соціальному просторі як такому та в конкретних соціальних ситуаціях зокрема».⁴⁵

Дослідник Іван Бех вбачає важливість компетентнісного підходу також в його діяльнісному компоненті, у важливості створення методичних та педагогічних ситуацій, у яких учні, будучи суб'єктом, «з середини» сприймають те чи інше знання: «Методична реалізація компетентнісного підходу у вищій школі пов'язана з використанням таких педагогічних засобів, які б своєчасно забезпечували в освітньому процесі створення відповідних ситуацій, де відбувався б синтез набутих навчальних знань і умінь та способів практичної діяльності».⁴⁶ Також до наукового доробку вченого належать роботи: «Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці.»⁴⁷ «Компетентнісний

⁴⁵ Ремех Т. Розвиток громадянської та соціальної компетентностей учнів як завдання нової української школи// Історія та філософія освіти в незалежній Україні: здобутки і стратегії: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю ред. кол.: Топузов О.М., Сисоєва С.О., Дічек Н.П., Култаєва М. Д. та ін.; 20 травня 2020 р., м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України. м. Київ, Біла Церква: Видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2020 228 с. С. 112

⁴⁶ Бех І. Компетентнісний підхід як освітня стратегія // Компетентнісний вимір особистісного зростання учнівської молоді : теорія, практика, досвід. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 10–11 квіт. 2012 р. ; редкол. : Побірченко Н. А., Пашков В. В., Ястребова В. Я. та ін. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 6–11.

⁴⁷ Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці./К.: Виховання і культура №12 (17,18)–2009 р. С.5–7.

підхід у сучасній освіті»,⁴⁸ «Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці».⁴⁹

Аналізуючи ті тенденції які склалися в науково-педагогічній спільноті від початку ХХІ століття, що стосуються впровадження громадянської компетентності в освіті, доходимо висновків, що основний акцент у впровадженні такого підходу надають шкільним предметам гуманітарного та суспільствознавчого спрямування (історія, Українська мова та література, зарубіжна література, правознавство). З одного боку це є правильним і доцільним, адже ці предмети, покликані розвивати мисленнєві здібності учнів не шляхом виконання певних розумових операцій за конкретними прикладами, та формулами як наприклад у математиці або фізиці, а шляхом постійного розумового пошуку, відсіювання фактів, дедукції або індукції, логічного та аксіологічного висновку, виокремлення морально-значимих явищ та рис, тощо. А це вповні здатні забезпечити предмети гуманітарного спрямування, там де треба працювати зі словом, з думкою, текстом.

Тетяна Магдич одна із сучасних дослідниць які вивчають питання компетентностей і в тому числі громадянської, з точки зору їх загального психолого-педагогічного та лінгводидактичного розуміння. В основному її дослідження стосуються предмету Українська мова. У посібнику в співавторстві з О. Кучерук дослідниці зазначають: «інтегрована здатність особи відповідально реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства та держави в ім'я свободи і справедливості».⁵⁰ Також до доробку Т. Магдич належать такі роботи: «Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних

⁴⁸ Бех І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті // Вища освіта України № 3 : теорет. та наук.-метод. часопис Ін-т вищ. освіти АПН України. Київ : Гнозис, 2009. Темат. вип. : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. С. 21–24.

⁴⁹ Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці // Педагогіка і Психологія. Вісник НАПН України Т. 2 Вип. 63 С. 27-31 Київ 2009.

⁵⁰ Кучерук О., Магдич Т. Громадянська компетентність у методиці навчання української мови учнів старших класів: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ПП "Рута". 2022. 148 с.

категорій»,⁵¹ «Аксіологічний потенціал української мови в процесі формування громадянської компетентності учнів»,⁵² і докторська дисертація «Формування громадянської компетентності учнів ліцею у процесі навчання української мови».⁵³

Також однією з відомих дослідниць громадянської компетентності є Тетяна Смагіна, яка займається як загально-теоретичними так і вузько-професійними питаннями компетенційного підходу в освіті, нею наголошується що «Усвідомлення своєї громадянської належності, вміння встановлювати баланс індивідуальних та суспільних інтересів є критерієм громадянської ідентичності, яка виступає основою групової самосвідомості, інтегратором населення і є запорукою стабільності держави».⁵⁴ Науковицею визначається, що громадянська компетентність формує високий рівень особистісних якостей людини, адже потребує від неї усвідомлення того, що лише в поєднанні індивідуальних та суспільних інтересів, на мирній і діалоговій основі, можна побудувати державу з відповідальними громадянами. Така тематика розкривається і в інших її дослідженнях: «Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства»,⁵⁵ «Карта реалізації компетенційного потенціалу в освітньому процесі»,⁵⁶ «Теоретичні та практичні основи конструювання компетенційного уроку».⁵⁷

⁵¹ Магдич Т., Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій// Науковий журнал Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема «Інноваційна педагогіка», Випуск 28, 2020. С. 77-82.

⁵² Магдич Т. Аксіологічний потенціал української мови в процесі формування громадянської компетентності учнів// Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), 21 лютого 2023 року. За заг. ред. К. Я. Климової. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С.259-263

⁵³ Магдич Т. Формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису//Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир 2021.URL: <http://eprints.zu.edu.ua/33620/1/dys-Magdych.pdf> (дата звернення 15.10.2025).

⁵⁴ Смагіна Т. Наскрізні маркери потенціалу громадянської компетентності у Державному стандарті базової середньої освіти // Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 53(2). С. 23-27. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_53\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_53(2)_6). (дата звернення 16.09.2025).

⁵⁵ Смагіна Т. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» К., 2007. 267 с.

⁵⁶ Смагіна Т. Карта реалізації компетенційного потенціалу в освітньому процесі // Народна освіта. 2020. Вип. 2. С. 18-26. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2020_2_5. (дата звернення 16.09.2025).

⁵⁷ Смагіна Т. Теоретичні та практичні основи конструювання компетенційного уроку// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2012. Вип. 61. С. 128-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_61_26. (дата звернення 16.09.2025).

Якщо розглядати питання компетентнісного підходу з точки зору шкільної історичної освіти, то доходимо до висновку, що «історія» як шкільний предмет має в собі дуже великий потенціал для формування багатьох ключових компетентностей. Адже цей предмет є доволі широким, і він охоплює різні сфери людського життя, і мислення, саме тому він є невід’ємною складовою освітньої системи. Багато Вітчизняних науковців займалися, розробкою наукової проблематики компетентнісного підходу саме при вивченні історії, звернемося до деяких з них.

З точки зору Ю. Малієнко: «компетентність передбачає більш широкий досвід самостійної діяльності, має інтегрований характер, об’єднує знання, уміння, ставлення, що стосуються різних сфер діяльності учнів».⁵⁸ Дослідниця займається, вивченням компетентнісного підходу у 6-7 класах, тобто стародавня та середньовічна історія, велику увагу вона приділяє поняттям «історична свідомість», і загально історичним компетентностям. До її доробку належать такі праці: «Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків»,⁵⁹ «Теорія і практика компетентнісного навчання Всесвітньої історії у 7 класі»,⁶⁰ «Поняття «історична свідомість старшокласників» у контексті компетентнісного навчання»,⁶¹

Важливість саме громадянської компетентності при вивченні історії відзначає дослідниця Моцак С. І., наголошуючи на великому потенціалі саме курсів 10 та 11 класів як ключових у цьому процесі. І дослідниця узагальнює: «зміст історичної освіти має забезпечити ефективне формування трьох складових рис громадянськості: когнітивної – через історичний навчальний матеріал,

⁵⁸ Малієнко Ю. Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7-му класі : методичний посібник К. : ТОВ «КОНВІ ПРИНТ», 2018. 96 с. С. 9.

⁵⁹ Малієнко Ю. Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків// Проблеми сучасного підручника. 2016. Вип. 16. С. 203-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2016_. (дата звернення 25.09.2025)

⁶⁰ Малієнко Ю. Теорія і практика компетентнісного навчання всесвітньої історії у 7 класі // Український педагогічний журнал. 2017. № 4. С. 60-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_4_10. (дата звернення 25.09.2025)

⁶¹ Малієнко Ю. Поняття "історична свідомість старшокласників" у контексті компетентнісного навчання // Проблеми сучасного підручника. 2018. Вип. 21. С. 244-252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2018_21_22. (дата звернення 25.09.2025)

мотиваційної – шляхом організації відповідної емоційно-оцінювальної пізнавальної діяльності учнів та операційної через відповідні методи, форми, технології навчання, насамперед активні та інтерактивні».⁶²

Дуже важливими є дослідження Т. Мацейків яка в своїх напрацюваннях торкається як загального розуміння поняття «громадянська компетентність» так і того, що стосується її предметного історичного змісту. Зокрема звернемо увагу на такі статті: «Експериментальне дослідження проблеми формування громадянської компетентності»,⁶³ «Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України»,⁶⁴ «Етнокультурний складник курсу історії України як засіб формування громадянської компетентності старшокласників».⁶⁵ Дуже глибокі висновки пропонує Т. Мацейків, говорячи про інтегративність громадянської компетентності і зазначаючи, що саме потенціал «історії України» є визначальним в цій сфері освіти.

Дослідниця Т. Бакка доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, яка у своїх працях розглядає громадянське виховання як центральний елемент формування демократичного суспільства. Вона переконана, що уроки історії мають стати майданчиком для розвитку громадянської свідомості, яка ґрунтується на розумінні цінності прав людини, соціальної відповідальності та активної участі в житті громади. Дослідниця розглядає громадянську освіту як міждисциплінарний елемент, який формує в учнів толерантність, здатність до

⁶² Моцак С. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання історії України// Теоретичні питання культури, освіти та виховання. 2012. № 45. С.140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpkov_2012_45_37. (дата звернення 25.09.2025)

⁶³ Мацейків Т. Експериментальне дослідження проблеми формування громадянської компетентності// Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Серія : Педагогічні науки. 2019. Вип. 143. С. 124-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2019_143_17. (дата звернення 25.09.2025)

⁶⁴ Мацейків Т. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 75(1). С. 132-136. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2020_75\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2020_75(1)_30). (дата звернення 25.09.2025)

⁶⁵ Мацейків Т. Етнокультурний складник курсу історії України як засіб формування громадянської компетентності старшокласників// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 77. С. 142-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2020_77_33. (дата звернення 25.09.2025)

діалогу, повагу до інших культур і націй. Вона наголошує на ролі вчителя історії як модератора, який створює атмосферу для відкритих дискусій та критичного осмислення минулого в контексті сучасних суспільних викликів. У посібнику де Т. Бакка є співавтором *Громадянська освіта: теорія і методика навчання*,⁶⁶ авторка окреслює мету громадянської освіти: «незважаючи на відмінність підходів, методик і масштабу національних систем громадянської освіти, єдиною залишається їхня мета – громадянин, який цінує ідеали свободи, демократичні цінності та права людини і готовий їх обстоювати».⁶⁷

Вивчаючи праці вітчизняних науковців початку XXI століття ми можемо відмітити характерну рису розгляду процесу формування громадянської компетентності саме через вивчення історії України у старших класах, тобто новітня історія XX–XXI століття. Значна увага приділяється питанню Української національно-демократичної революції загалом, українському визвольному русі під час та після Другої світової війни, боротьбі за національні права в СРСР, і виклики часів відновлення державної незалежності. Як наголошує Мацейків Т.І.: «громадянська спрямованість історичної освіти полягає в «олюдненні» історії, виокремленні її «громадянського змісту» аксіологічної цінності історичного факту, подій, явищ, тенденцій суспільного розвитку».⁶⁸

Дослідниця узагальнює, що Історія України, викладена проблемно-хронологічно з використанням сучасної історіографії, дозволяє старшокласникам засвоїти знання про соціально-економічний та політичний розвиток країни у XX–XXI ст., етногенез українського народу, діяльність суспільно-політичних рухів і партій, а також уроки державотворення та сучасну політику України. Ці знання є основою для формування громадянської компетентності.

Потребують уваги дослідження Олександра Желіби, який є співавтором

⁶⁶ Громадянська освіта: теорія і методика навчання / Авторський колектив: Т. Асламова та ін. Київ 2008. Видавництво ЕТНА-1 174 с.

⁶⁷ Там само. С. 15.

⁶⁸ Мацейків Т. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників//2019 «Теоретичні питання культури, освіти та виховання» Т. 1 Вип. 59, С.13-17 Вид. центр КНЛУ.

методичного посібника «Громадянська освіта: теорія і методика навчання»,⁶⁹ де розглядаються теоретичні та практичні аспекти викладання громадянської освіти, зокрема в контексті історичних дисциплін. Також автором досліджуються методи поєднання уроків історії та громадянської освіти в умовах Нової української школи, пропонуючи інструменти та прийоми для ефективного формування громадянської компетентності учнів.

Узагальнюючи досвід українських педагогів та дослідників із впровадження у вивчення історії громадянської компетентності, слід акцентувати увагу на тому, що від 1991 року розпочалися розробки нових підходів до здійснення виховання свідомих громадян Української держави. Безумовно 1990-ті рр. були періодом початкового становлення національної освіти, а саме впровадження ідеї формування у учнів громадянської компетентності з'являється на початку XXI століття, це пов'язано і з тіснішими інтеграційними процесами України і Європейського союзу, та й загалом викликами часу. Спочатку Вітчизняними науковцями розроблялися загальні концепції тлумачення мети, форм та змісту громадянського виховання, далі розвивалася ідея загальної громадянської освіти, та підкреслення важливості суспільствознавчої освітньої галузі, на сучасному етапі розвитку, українськими вченими досліджуються питання громадянської компетентності в умовах реформування загальної середньої освіти в Україні, та тих викликів перед якими постала держава.

Водночас якщо говорити про теми на яких акцентується громадянська компетентність учнів в школі, то це переважно старша школа 10 -11 класи. Саме багатогранність, неоднозначність, та складність історії цього періоду, здатна формувати у учнів демократичні громадянські цінності: поваги, справедливості та гідності.

Однак відмічаємо обмеженість українського науково-педагогічного та історичного доробку, щодо розробки шляхів формування громадянської

⁶⁹ Громадянська освіта: теорія і методика навчання / Авторський колектив: Т. Асламова та ін. Київ 2008
Видавництво ЕТНА-1 174 с.

компетентності, на основі конкретних тем з програми історії України, це стосується і періоду Гетьманату П. Скоропадського, що ще раз доводить актуальність цієї теми, адже на наш погляд, незаперечним твердженням є те що формування громадянської свідомості та компетентності це довготривалий процес, однак якщо українська методична думка зупинятиметься лише на загальних ідеологічних концепціях типу «виховання патріотизму» при цьому вивчаючи явно ті теми з яких існує приблизно єдино-визнана думка серед історичної та педагогічної спільноти (такі теми як Голодомор 1932- 1933 років, колективізація), при цьому забуваючи та швидко минаючи, вивчення тем які є ідеологічно суперечливими та несправедливо обмежені у вивченні, але водночас дуже важливими (тема Гетьманату П. Скоропадського), про виховання громадянської компетентності в учнів не може йти й мови, адже в свідомості учнів, не формуватиметься багатоманітний світогляд та усвідомлення різноманіття поглядів, і того, що історія не «чорно-біла».

Отже українська науково-педагогічна думка, у питанні виховання громадянської компетентності учнів, пройшла доволі довгий та непростий шлях розвитку, на який впливали ті історичні процеси частиною яких стала Україна впродовж історії. І однією з найголовніших проблем стану наукової розробки зазначеної теми є те, що вона і на сьогоднішній день розвивається в процесі становлення, зокрема через ті політико-економічні історичні та соціальні труднощі процеси та виклики, а тому безумовно ця тема має дуже великий потенціал для подальших наукових досліджень.

1.2 Стан історіографії

На наш погляд, окремого висвітлення, окрім педагогічної літератури потребує література історична, адже як вже неодноразово нами зазначалося, компетентність сучасного вчителя полягає не лише в тому, щоб правильно та вміло застосовувати методи і методики викладання, але і у глибокому знанні матеріалу, а це в свою чергу потребує опрацювання історичної літератури з

дисципліни, і з конкретної теми. Саме тому перейдемо до розгляду історіографії теми Української держави (Гетьманату Павла Скоропадського) 1918 року.

Як зазначає дослідник Руслан Пиріг, при вивченні історіографії питання Гетьманату 1918 року, історики неодмінно стикаються з двома кардинально відмінними поглядами на цю тему. З однієї точки зору спостерігається певна ідеалізація та «захоплення» постаттю гетьмана і його правлінням, з іншої навпаки різка критика і негативні оцінки. На наш погляд, важливим як раз при вивченні таких контраверсійних подій, є дотримуватися певної серединної лінії об'єктивності і аналізувати усі можливі погляди версії та ідеї.

Вже від самого зречення і еміграції Павла Скоропадського, у 1920-1930-х. рр. починають з'являтися аналітичні праці істориків на еміграції, які стараються осмислити 1918 рік, і загалом політично програну Українську революцію. Звичайно до цих перших праць, слід ставитися з високим рівнем критичності, адже вони писалися авторами які, по перше були безпосередніми учасниками або свідками тих історичних подій а тому є заангажованими, по друге треба враховувати політичний світогляд цих авторів, і по третє не достатня відстань у часі від описуваних ними подій, аби їхні висновки були об'єктивними. І у цьому питанні – основною проблемою є відрізнити та відокремити, незалежні та об'єктивні висновки історика від, особистісних переживань та суджень.

У Відні в 1921 році вийшла чотиритомна праця «Замітки та матеріали історії Української революції 1917-1920»⁷⁰ Павла Христюка, звичайно праця є більш публіцистичною, ніж науковою, хоча не позбавлена загальнонаукових та історичних методів пізнання. Третій том праці присвячено історії Гетьманату П. Скоропадського який за обсягом є найменшим, і напевно най критичнішим що стосується поглядів автора на революційні події, для характеристики цього періоду він вживає різні поняття, наприклад «гетьманщина», «гетьманський уряд» і дуже промовисте «диктатура поміщиків і капіталістів». Звичайно загальний тон праці є різко негативним до урядування гетьмана, він піддається

⁷⁰ Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. : у 4 т. Укр. соціол. ін-т. Відень: б.в., 1921 - 1922. (Українська революція. Розвідки і матеріали ; кн. 3) Т. 3 . 1921. 160 с.

критиці за надмірні зв'язки з «російською буржуазією», політичні переслідування, диктаторські методи управління, та контрреволюційні реформи.

У 1925 році історик Дмитро Дорошенко завершив роботу над другим томом праці «Історія України 1917-1923 рр.»⁷¹ яка є абсолютною протилежністю праці Павла Христюка. Автор був одним з провідних діячів гетьманського уряду, а саме міністром закордонних справ, саме тому, його об'єктивність також доцільно ставити під сумнів. Дорошенко показує у своїй праці, що прихід до влади гетьмана був, об'єктивним явищем, адже до Центральної ради через її земельну політику, широко наростала «хліборобська опозиція». Однак цікавим є сам опис функціонування держави, цьому сприяла участь самого автора в цьому процесі. Детально описується діяльність міністерств, та установ, та коротко подаються очікування і враження деяких верств суспільства від гетьманату. Загалом праця має явно-виражений «прогетьманський» характер.

Зазначені праці якнайкраще відбивають подальші історіографічні напрацювання, які цілком розходяться у своїх висновках. Історики які позитивно ставилися до Гетьманату Павла Скоропадського, у 1930-х роках сформували та розвинули державницький напрям в українській історіографії. Представники якого зосереджується переважно на традиції Української державності, відводячи цьому питанню чільне місце, до них можна віднести В. Липинського, І. Крип'якевича, Д. Багалія, І.М. Кривецького, Є. Пизюра. Ці історики звичайно є представниками кіл української еміграції, і не всі зацікавлювалися питаннями Української держави 1918 року.

Однак, важливим буде зазначити, що вивчаючи історіографію яка сформувалася в еміграції, не слід таврувати її або як занадто критичну або як занадто необ'єктивну, бо слід усвідомлювати, що вона творилася авторами які втратили зв'язок із Батьківщиною, які через свої переконання мали покинути рідну країну і працювати в іншій, іноді дуже далекій. Так, хоча вони і працювали

⁷¹Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: в 2 т.; упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. - (Vita Memoriae) Т. 2 : Українська Гетьманська Держава 1918 року. 2002. 351 с. : іл.

в більш вільному середовищі але на наш погляд моральний фактор втрати державності, дуже впливав на їхні наукові висновки.

Серед дослідників еміграції які намагалися осмислити Гетьманат 1918 року можна назвати таких: Н. Полонська-Василенко,⁷² В. Липинський,⁷³ Д.

Дорошенко,⁷⁴ І. Мазепа,⁷⁵ П. Христюк,⁷⁶ П. Феденко,⁷⁷ О. Доценко.⁷⁸ Важливо зазначити, що розглядаючи досвід істориків еміграційної плеяди, треба розуміти, з якою найважливішою проблемою вони зіткнулися при написанні своїх праць, а саме з відсутністю джерел. Значна частина документів і матеріалів які видавалися за часів Української держави 1918 року залишилися в Україні в якій було встановлено більшовицький режим, який абсолютно виключав будь які вільні історичні студії, доступ до архівів, та відбувався повний контроль за науковою діяльністю. Тому історики еміграції спиралися на ту невелику кількість джерел які їм були доступні, і це були переважно наративні джерела, або джерела особового походження (щоденники, спогади, тощо), а лише використання цих джерел не надає повної об'єктивності загальній картині їхніх висновків .

Вивчаючи напрацювання істориків діаспори, на наш погляд важливим є інтерпретація аніж самі факти, адже як нами вже було зазначено, вони мали дуже обмежений джерельний матеріал, а тому могли спиратися на історичні дослідження своїх колег, публіцистичні праці власний життєвий досвід, і на загальну «колективну пам'ять» українських емігрантських кіл в яких вони працювали.

⁷² Полонська-Василенко. Н. Історія України. В 2 т. Київ : Либідь, 1995. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид Київ : Либідь, 1995. 606 с.

⁷³ Липинський В. Хам і Яфет з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів: Накладом "Поступу", 1928. 30с.

⁷⁴ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: в 2 т.; упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. - (Vita Memoriae) Т. 2 Українська Гетьманська Держава 1918 року. 2002. 351 с. : іл.

⁷⁵ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 Прага : Пробоем, 1942. Т. 1 : Центральна Рада, Гетьманщина, Директорія. 1942. 210 с.

⁷⁶ Христюк П. Записки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр.: у 4 т. Укр. соціол. ін-т. Відень: б.в., 1921 - 1922. (Українська революція. Розвідки і матеріали ; кн. 3) Т. 3 . 1921. 160 с.

⁷⁷ П. Феденко Український рух у 20 столітті Лондон: Наше слово, 1959. 267с.

⁷⁸ Доценко О. Літопис Української Революції : матеріали й док. до історії укр. революції. Київ ; Львів : Накладом авт., 1923 1924.Т. 2, кн. 5 : 1917-1923 . 1924. 398с.

У Відні 1920 року вийшла коротка брошура Володимира Тимошевського «Історія Української влади 1917-1919»⁷⁹ в якій гетьманату Скоропадському було присвячено менше ніж сторінку, при тому в світлі природного неприйняття гетьманського панування, і висвітлення процесів наростання протестної опозиції до гетьмана. Брошура ніби пророкувала яким чином описуватиметься правління Скоропадського в соціалістичних еміграційних колах.

На противагу соціалістичній критиці, та просуваючи ідею державницької традиції протягом 1920-х років виходили статті Дмитра Дорошенка: «Як було проголошено гетьманство в Києві 29 квітня 1918 року»,⁸⁰ «Київ в перших днях революції»,⁸¹ «Гетманство на Україні; (по личным воспоминаниям и документам)»,⁸² «З минулого. Відносини з Доном»⁸³, «Організація збройних сил Української Держави».⁸⁴

У 1933 році в США вийшла невелика брошура, автор захотів бути анонімним тому підписав роботу «Смовидець», «Недавня Гетьманщина: 15-ті роковини Гетьманщини»⁸⁵ з 1918-го року вона називалася автор який був очевидцем подій політичних перетворень доби гетьманату доволі цікаво та в доступній формі описує свої спостереження.

Цікавою є також друга частина брошури Панаса Феденка «Історія революції (1917-1921) Влада П. Скоропадського», автор намагається критично висвітлити період гетьманату, іноді навіть абсолютно недоречно, коли автор говорить про відсутність здобутків у культурно-освітній та економічній сферах.⁸⁶

⁷⁹ Тимошевський В. Історія Української влади 1917-1919 Відень Накладом партії Самостійників-соціалістів. 1920. 32 с.

⁸⁰ Дорошенко Д. Як було проголошено гетьманство в Києві 29 квітня 1918 року//Канадійський українець Вінніпег 1927 Ч. 51-52.

⁸¹ Дорошенко Д. Київ в перших днях революції//Український голос. Вінніпег 1927 Ч. 10

⁸² Дорошенко Д. Гетманство на Україні; (по личным воспоминаниям и документам)//Голос минувшого. – Париж 1927 Кн. 5.

⁸³ 40. Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. Відень, 1921. Кн. III. 36. V і VI. С. 75-104.

⁸⁴ Дорошенко Д. Організація збройних сил Української Держави// Бюлетень гетьманської управи Берлін 1929 /Ч. 2.

⁸⁵ Самовидець Недавня Гетьманщина : 15-ті роковини Гетьманщини з 1918-го року Чікаго, 1933.

⁸⁶ Феденко П. Історія революції (1917-1921). 2. Влада П. Скоропадського Б.м., б.д.014 с.

У Лондоні в 1950 році вийшла анонімна брошура, автор якої підписався О.Т., її назва «Визвольна Війна Українського народу 1917-1920 р.»⁸⁷ в якій доволі об'єктивно висвітлюються причини революції її основні політичні сили, суперечності та протистояння. Що ж стосується гетьманування Скоропадського, то знову можемо виокремити, характерну рису республіканського настрою праці. І хоча правлінню гетьмана там приділяється доволі мало, автор робить виважений та об'єктивний на наш погляд висновок, який чи не найкраще характеризує суперечливе правління гетьмана : «Та тепер ми можемо трохи спокійніше дивитися на ціле це гетьманське правління Українською державою. Ми не можемо не бачити в гетьмана спроб зорганізувати українську державу так, щоб вона могла встояти та існувати далі. Не можемо поминути й того, що відновлена гетьманська влада намагалась наблизитись до давньої гетьманської влади з козацької доби й таким чином оживити українську історичну традицію. Але ж погано сталося, що ця гетьманська влада пішла нарешті на шлях федерації з Росією, яка мала повстати після повалення большевизму».⁸⁸

Також одна з праць еміграції, авторства Петра Мірчука «Українська державність 1917-1920»,⁸⁹ в ній дуже глибоко визначаються причини революції та наслідки певних політичних кроків на її етапах. Гетьманату 1918 року також присвячено невелику частину, в якій автор старається не таврувати а осмислити цей період з державницької точки зору, не стаючи при цьому на захист гетьмана. П. Мірчук пише: «Були в уряді гетьмана Скоропадського та в державному апараті, гетьманської України теж щирі українські патріоти, що зробили в тому часі дуже багато корисного для України. Взагалі, треба признати, що під оглядом техніки державного будівництва, гетьманщина стояла безмірно вище від соціалістичного уряду Центральної Ради»,⁹⁰ цікавим у праці є те, що вона концентрується більше не на основних політичних, економічних здобутках чи

⁸⁷ О.Т. Визвольна Війна Українського народу 1917-1920 р. Лондон, 1950//Об'єднання Бувших Вояків Українців ч. 1 51 с.

⁸⁸ О.Т. Визвольна Війна Українського народу 1917-1920 р. Лондон, 1950//Об'єднання Бувших Вояків Українців ч. 1 51с. С. 35

⁸⁹ Мірчук П.. Українська державність. 1917-1920 Філадельфія: б.в., 1967. 400 с.

⁹⁰ Там само. С.234-235.

втратах доби, а на боротьбі різних політичних сил за вплив і владу в Україні, що приносило свої негативні наслідки будь якому українському урядові того періоду.

Уваги заслуговує двотомний нарис «Історія України»⁹¹ Наталі Полонської-Василенко, авторка намагається аналізувати, також з державно-національної позиції, і видається, що одне із завдань авторки це показати в якій складній політичній ситуації опинилась Україна в час революції.

У праці Романа Млиновецького «Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. (про що «історія мовчить»)),⁹² що видана в 1973 році в Торонто, її другий том критичний в оцінках гетьмана, до слова автор хотів, присвятити Скоропадському третій том своєї праці, який так і не вийшов. Однак і ця праця містить деякі відомості про гетьманський режим. Автор робить категоричні висновки, що переворот є «російською реакцією», «переворот віддав усю владу в Україні в руки чужинців, ворогів українського народу», завдання уряду гетьмана було «підготувати на Україні реставрацію російської державности».⁹³

В Чикаго в 1974 році до сторіччя з дня народження гетьмана була видана невелика публіцистична брошура Антіна Кущинського «Патріот і державний муж України»⁹⁴ про постать П. Скоропадського, про його історичне значення для історії України. Доволі класична робота як для середовища гетьманців, наголошується традиційність гетьманату для України, і історія оглядається «гетьманської» точки зору.

«Історія Української держави двадцятого століття»,⁹⁵ відомого історика діаспори, священника УГКЦ Ісидора Нагаєвського, видана в Римі 1989 року, стала ніби своєрідним завершенням і підсумком всіх історіографічних суперечок

⁹¹ Історія України Н. Д. Полонська-Василенко. Київ : Либідь, 1995. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид.: б.в. 1995 606 с.

⁹² Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. : (про що "історія мовчить") Торонто : Basilian Press, 1961 1973. Т. 2 . 2-ге вид., перегл. і допов. 1973. 670 с.

⁹³ Там само. С. 403.

⁹⁴ Кущинський А. Патріот і державний муж України Чикаго, 1974. Накладом Куреня УВК ч. 19 ім. Гетьмана Павла Скоропадського 36 с.

⁹⁵ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття De historia reipublicae Ucrainae in saeculo XX Укр. католиц. ун-т ім. Св. Климента Папи. – Рим: б.в., 1989. 486 с.

еміграції на передодні незалежності. Автор намагається синтезувати всі наявні матеріали і виробити не упереджений погляд на події 1918 року. Праця характеризується саме об'єктивними висновками автора, не займаючи жодної з позицій автор з «холодним розумом» підходить до висвітлення історії, вважаючи що всі національно-визвольні змагання 1917-1920 рр. були цінним досвідом для українців, дослідник пише: «з тих причин громадянська війна і повалення гетьманського режиму треба класти в однаковій мірі на соціалістичні програми українських партій, що не хотіли прийняти його консервативної форми правління».⁹⁶

Вище нами було розглянуто найсуперечливіші погляди істориків еміграційної плеяди які в залежності від певних об'єктивних чи суб'єктивних чинників по різному оцінювали період гетьманської держави 1918 року, від нещадної критики до прославлення. Звичайно, як вже нами зазначалося, в умовах еміграції об'єктивна історія залишається предметом дискусій, а тому її цінність саме в різноманітності поглядів, розглядаючи які ми можемо почерпнути багато корисних висновків та сентенцій, для подальших досліджень. Ми оглянули лише невеликий масив історіографії Української еміграції, який відображає найсуперечливіші і конфліктні наукові чи публіцистичні висновки авторів. Однак історіографія розвивалася і описувані події стали для істориків не особистим минулим, а минулим спільним в якому нові покоління істориків вже не мали особистого політичного інтересу, тому і їхні висновки стали трохи об'єктивніші.

Що стосується радянської історіографії то ми поділяємо думку вітчизняного історика Р. Пирога, який пише: «Радянська історіографія оцінювала гетьманат П. Скоропадського, виходячи з фундаментальних принципів марксистсько-ленінської методології, як реакційний поміщицько-буржуазний режим, обіпертий на німецько-австрійські багнети. Особливий наголос робився на керівній ролі більшовицьких організацій в розгромі гетьманщини.

⁹⁶ Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття *De historia reipublicae Ucrainae in saeculo XX* Укр. католиц. ун-т ім. Св. Климента Папи. – Рим: б.в., 1989. 486 с. 169-170.

Незважаючи на певну селективність при відборі джерел та однобічну інтерпретацію історичних фактів, радянські учені ввели у науковий обіг значний масив раніше невідомих архівних документів».⁹⁷

Початок відродження незалежної України з 1991 року став переломним моментом у дослідженнях багатьох тем, зокрема і національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Почали відкриватися засекречені до цього архіви, історики нарешті отримали можливість вільно без ідеологічних обмежень розглядати більшість історичних тем, зокрема це стосується і Української держави 1918 року. Були започатковані нові періодичні видання, почали роботу нові наукові конференції, з'явилася плеяда нових науковців. І саме цей період дав для української історіографії чи не найбільше дійсно об'єктивних досліджень на основі широкої джерельної бази і з застосуванням базових методів наукового пізнання.

Отже даною тематикою займалися наступні вітчизняні вчені – Пиріг Р., Терещенко Ю.⁹⁸, Солдатенко В.⁹⁹, Скороход О.¹⁰⁰, Ресент О.¹⁰¹, Калакура Я.¹⁰², Гай-

⁹⁷ Українська гетьманська держава 1918 року : іст. нариси / Р. Я. Пиріг; Нац. АН України, Ін-т історії України. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 335 с. С.20.

⁹⁸ Терещенко Ю. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 19-37. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_4_19 (дата звернення 10.10.2025)

⁹⁹ Солдатенко В. Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 5-19. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_4_5 (дата звернення 10.10.2025)

¹⁰⁰ Скороход О. Гетьманат 1918 року як "малоросійський" проект. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р.: збірник / Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с. С. 52-60

¹⁰¹ Ресент О. П. Українсько-російські відносини доби гетьманату Павла Скоропадського як наукова проблема. Там само. С. 61-68.

¹⁰² Калакура Я. С. Образ гетьманату в новітній історіографії Там само С. 69-77.

Нижник П.¹⁰³, Верстюк В.¹⁰⁴ Ф., Турченко Ф.¹⁰⁵, Папакін Г.¹⁰⁶, Осташко Т.¹⁰⁷, Ралдугіна Т.¹⁰⁸.

Саме сьогодні ми маємо унікальну можливість черпати інформацію з багатьох джерел і від багатьох істориків, окрім того слід відзначити, що доступними стали не тільки узагальнюючі дослідження а й дослідження певних деталей, як наприклад (уніформа Української держави, книгодрукування, розвиток преси тощо), тобто можливості вивчення в період незалежності стали значно більшими. Для нашої роботи важливим буде розгляд загальних праць, які формують певний історичний образ Гетьманату 1918 року.

Дійсно за три десятиліття незалежності історіографія Української революції 1917-1920-х років значно розширилися це стосується і періоду гетьманату П. Скоропадського. Як слушно зазначає дослідник Р. Пиріг: «Доба гетьманату широко представлена у всіх новітніх фундаментальних виданнях з історії України. Очевидно, це обумовлено компактним періодом його функціонування, добрим станом збереженості історичних, насамперед архівних джерел. За роки незалежності в Україні захищено понад тридцять кандидатських дисертацій. Їх тематика охоплює основні сфери життєдіяльності гетьманату: державне управління, економічну і соціальну політику, розвиток освіти і культури, зовнішню політику, відносини з союзниками тощо».¹⁰⁹

Період Української держави 1918 року викликає дуже багато дискусій серед історичної спільноти, через велику кількість суперечливих запитання, наприклад: «чи був режим Скоропадського маріонетковим?», «чи був цей режим

¹⁰³ Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.

¹⁰⁴ Верстюк В. Гетьманська держава 1918 р. в контексті української революції // Український історик. — 1999. №2-4.

¹⁰⁵ Турченко Ф. Сутність гетьманського режиму в контексті взаємин П.Скоропадського і його політичних опонентів // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. К.,2008. 319 с.

¹⁰⁶ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина : іст.-арх. нариси Київ: [б. в.], 2003. 280.

¹⁰⁷ Осташко Т. Павло Скоропадський і проблема персоніфікації українського гетьманського руху Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р., : збірник //Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с. С. 287-301.

¹⁰⁸ Ралдугіна Т. Діяльність гетьманських організацій у Великій Британії у міжвоєнний період Там само. С. 302-309.

¹⁰⁹ Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року : іст. нариси Нац. АН України, Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 335 с.

диктатурою?», «чи був гетьманський уряд і сам гетьман проросійського спрямування?» ці та інші питання і досі викликають палкі суперечки.

Деякі історики розглядають прихід гетьмана Скоропадського до влади як результат закономірних історичних процесів наприклад Д. Яневський¹¹⁰, В. Клименко, В. Панченко. Натомість Г. Папакін і Ю. Терещенко, вважають що Скоропадський був альтернативою соціалістичній ЦР.

Відомий вчений І. Лисяк-Рудницький вважає, що ключове, що визначало державний лад Української держави, це її становище по суті під окупацією: «державний лад гетьманщини 1918 р. не мав усіх рис справжнього, органічного правопорядку і спирався не так на сили місцевого консерватизму, як на багнети 300-тисячної німецької окупаційної влади».¹¹¹ Розглядаючи історію з ліберальних виважених позицій Я. Грицак в своїй праці «Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття».¹¹² говорить про ідеологічну не конкретність гетьманату розглядаючи його як не український і водночас не російський.

На наш погляд, найпотужніше історіографічна база формується саме з 2000-х років, коли остаточно відходять у минуле радянські марксистсько – ленінські, класові та формаційні підходи. Отже нижче ми розглянемо деякі праці сучасних вітчизняних авторів початку ХХІ століття.

Цікавими є дослідження Г. Папакіна, такі як «Павло Скоропадський: постать на тлі епохи»,¹¹³ «Доля національної еліти України та Фінляндії на зламі епох: Павло Скоропадський і Карл Густав Маннергейм»,¹¹⁴ «Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина»,¹¹⁵ Унікальність останньої згаданої праці полягає в тому, що ця праця є першим комплексним джерелознавчим дослідженням сторінок життя і діяльності видатного

¹¹⁰ Яневський Д. Проект "Україна", або Спроба Павла Скоропадського Харків: Фоліо, 2010. 284 с. : іл.

¹¹¹ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т.2. К.,1994. С.72.

¹¹² Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. Вид. 2-е. К.,2000.249 с.

¹¹³ Папакін Г. Павло Скоропадський: постать на тлі епохи // Студії з архівної справи та документознавства. 1999. Т. 5. С. 14-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_1999_5_4 (дата звернення 11.10.2025)

¹¹⁴ Папакін Г. Доля національної еліти України та Фінляндії на зламі епох: Павло Скоропадський і Карл Густав Маннергейм // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 5. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2000_5_13. (дата звернення 11.10.2025)

¹¹⁵ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина : іст.-арх. нариси Київ: [б. в.], 2003. 280с.

державного і громадського діяча, останнього гетьмана всієї України та військ козацьких Павла Петровича Скоропадського (1873-1945), спробою розглянути цю історичну постать, про яку історики довгий час не писали взагалі або ж звинувачували у зраді національних інтересів, у контексті епохи Української революції 1917-1921 років та через стосунки з іншими історичними діячами - як ідейними опонентами, так і друзями (М.С. Грушевським, К.Г. Маннергеймом).¹¹⁶

Слід відмітити глибину джерелознавчого дослідження автора, майстерність опрацювання документів. Загалом дослідник ставиться позитивно як до особистості гетьмана так і до державного будівництва 1918 року, іноді прямо наводячи суперечливі, як на наш погляд, з точки зору науки висновки: «Доля ніби поділила життя П. Скоропадського на дві частини. Якщо в першій - до 1917 р. - він вірою й правдою служив Російському престолу, залишаючись при тому українцем, то після 1917 р. він повільно, але остаточно перейшов до служіння українському народові, Українській державі».¹¹⁷

Дуже розлогими і важливими видаються нам дослідження, вже не одноразово згаданого нами Р. Пирога, дійсно його праці становлять великий пласт історіографії цього питання. Зокрема відзначимо наступні «Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі»,¹¹⁸ «Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією»¹¹⁹, «Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників»,¹²⁰ «Симон Петлюра у сприйнятті Павла Скоропадського (за спогадами гетьмана)»,¹²¹ «"Білий кентавр українського козацтва": до проблеми міфологізації образу гетьмана Павла Скоропадського»,¹²² всі ці напрацювання

¹¹⁶ Там само. С. 4.

¹¹⁷ Там само. С. 73.

¹¹⁸ Пиріг Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 68-84.

¹¹⁹ Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією : наук. вид. Ін-т історії України НАН України. К., 2008. 209 с.

¹²⁰ Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників // Український історичний журнал 2008. № 4. С. 38-47.

¹²¹ Пиріг Р. Симон Петлюра у сприйнятті Павла Скоропадського (за спогадами гетьмана) // Український історичний журнал . 2009. № 3. С. 15-27.

¹²² Пиріг Р. "Білий кентавр українського козацтва": до проблеми міфологізації образу гетьмана Павла Скоропадського // Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 136-143.

вченого вилилися у змістовні історичні нариси під назвою «Українська гетьманська держава 1918 року»¹²³ ця праця досліджує дуже багато аспектів функціонування Української держави, автор використовує великий масив джерельної бази вміло оперує фактами. У висновку автор оцінює гетьманат 1918 року як реакцію, реставрацію дореволюційного ладу, яка стала перепорою в розвитку національно-демократичної революції: «Спроба відродити на розбурханому революційними подіями українському ґрунті новий гетьманат зазнала краху. Його будівництво вилилося в соціально — політичну реставрацію, яка на певний час перервала розвиток національно — демократичної революції. За руїнами останнього гетьманату відкривалися її нові, але не зовсім чіткі перспективи».¹²⁴ Також до доробку вченого належать дослідження: «Діяльність Федора Лизогуба щодо організації роботи уряду Української Держави (травень - листопад 1918 р.)»,¹²⁵ «Проблема виборів до сейму у внутрішній політиці гетьманату П. Скоропадського»,¹²⁶ «Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність»¹²⁷ та інші праці.

Звернемо увагу на дослідження В. Солдатенка, зокрема такі «П. Скоропадський і доля гетьманату»,¹²⁸ «Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму».¹²⁹ І два великі дослідження «Українська революція : історичний нарис»¹³⁰ та другого тому праці «Україна в революційну добу».¹³¹ Вчений

¹²³ Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року : іст. нариси НАН України, Ін-т історії України. К., 2011. 336 с.

¹²⁴ Там само. С. 334.

¹²⁵ Пиріг Р. Діяльність Федора Лизогуба щодо організації роботи уряду Української Держави (травень - листопад 1918 р.) // Український історичний журнал 2011. № 5. С. 61-80.

¹²⁶ Пиріг Р. Проблема виборів до сейму у внутрішній політиці гетьманату П. Скоропадського (квітень - грудень 1918 р.) // Український історичний журнал 2012. № 3. С. 28-35.

¹²⁷ Пиріг Р. Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність// Український історичний журнал 2013. № 3. С. 13-30.

¹²⁸ Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирога. Збірник наукових праць / Гол. редкол. В.Ф. Верстюк. К.: Інститут історії України НАН України, 2011. 406 с.

¹²⁹ Солдатенко В. Прихід П. Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 5-19.

URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_4_5 (дата звернення 14.10.2025)

¹³⁰ Солдатенко В. Українська революція : історичний нарис Київ: Либідь, 1999. 973 с.

¹³¹ Солдатенко В. Україна в революційну добу : іст. есе-хроніки : у 4 т. Київ : Світогляд, 2008–2010. Т. 2 : Рік 1918–2009. 528 с.

розглядає гетьманське правління як «реакційно-маріонетковий режим»,¹³² такий, що був без соціальної основи на яку міг би спертися. Дослідник послідовно відстоює позицію повної та неухильної маріонетковості гетьманського режиму від німецького командування.

Доцільно згадати сучасні дослідження П. Гай-Нижника, зокрема такі – «Законодавче та нормативно–правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р.»,¹³³ «Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні»,¹³⁴ «Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії».¹³⁵ А також наведемо розлогі самостійні дослідження та монографії «Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Скоропадського»,¹³⁶ «Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність»,¹³⁷ «1918-й: два перевороти.».¹³⁸ Загалом дослідник позитивно оцінює політику гетьмана Скоропадського визнаючи що він мав диктаторські повноваження, однак автор акцентує: «П. Скоропадський відкинув будь-які спроби довічної абсолютизації влади. Його диктатура мала бути лише тимчасовою, до стабілізації політичного і фінансово-економічного становища в країні».¹³⁹

Отже узагальнюючи висвітлення історіографічних тенденцій питання Української держави 1918 року слід наголосити, що за довгий столітній період

¹³² Солдатенко В. Україна в революційну добу : іст. есе-хроніки : у 4 т. Київ : Світогляд, 2008–2010. Т. 2 : Рік 1918 . 2009. 528 с.С. 247.

¹³³ Гай-Нижник П. Законодавче та нормативно–правове підґрунтя становлення дипломатичної служби Української Держави за Гетьманату 1918 р. // Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 123. С. 28-36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2017_123_9 (дата звернення 14.10.2025)

¹³⁴ Гай-Нижник П. Українська дипломатія в Німеччині у 1918 році: заснування і діяльність Посольства УНР та Української Держави в Берліні // Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 128. С. 22-38. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_128_7 (дата звернення 14.10.2025)

¹³⁵ Гай-Нижник П. Грамота про федерацію 1918 р.: вимушений тактичний крок задля порятунку Української Держави чи завбачлива стратегія на відновлення єдиної Росії // Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 138(3). С. 40-57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_138%283%29_10 (дата звернення 14.10.2025)

¹³⁶ Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана Скоропадського (29 квітня-14 грудня 1918 р.) Київ: [б.в.], 2004. 430 с.

¹³⁷ Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність Київ: Крок, 2019. 626 с.

¹³⁸ Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. К.: Видавець Марко Мельник, 2019. 298 с.

¹³⁹ Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. К.: Видавець Марко Мельник, 2019. 298 с. С.78.

свого розвитку історіографія значно розвинулася. Якщо говорити про перші спроби описати «другу гетьманщину», то в умовах еміграції вчені старалися осмислити цей досвід з точки зору загальної Української історії, так і окремо в контексті революційних подій. Звичайно життя на еміграції вносило свої негативні зміни до цього процесу, а саме відсутність джерельної бази і політична заангажованість емігрантських кіл не сприяли об'єктивності висвітлення теми. Однак на наш погляд історіографія вчених діаспори, має доволі сильний історіософський потенціал, тобто осмислення тих глобальних труднощів історії з якими стикнулася Україна в 1918 році.

Однак в самій Україні з утвердженням радянського режиму будь який вільний розвиток науки став неможливим, а особливо, що стосувалося національного державного будівництва, тому гетьманат і таврувався як буржуазно-націоналістичний режим, поміщицько-буржуазний, який взагалі не вписувався в класову концепцію радянської історії.

Натомість після здобуття незалежності коли почалися відкриватися закриті раніше джерела, почали проводити тематичні конференції, видавати тематичні збірники,¹⁴⁰ праці,¹⁴¹ з'являється нова періодика¹⁴², і над наукою не зависало майже жодних ідеологічних перепон почалася активна розбудова історіографічної бази. В першу чергу, дослідження будувалися на класичних двох підходах перший які критикують режим гетьмана за реакційність, і проросійськість, і другий піднесення здобутків гетьмана над прорахунками і виокремлення з періоду гетьманату важливих державницьких починань, відродження історичної традиції. Однак останнім часом в науковому просторі з'являються тенденції не таврування чи прославлення гетьманату, а розгляд цього

¹⁴⁰ Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р., : [збірник] Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; [відп. ред. В. Ф. Верстюк]. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с.

¹⁴¹ АВЕ. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського / [Петро Кралюк та ін. ; упоряд. Ігор Сюдюков ; за заг. ред. Лариси Івшиної]. 1-е вид. Київ: День: Українська прес-група, 2018. 679 с.

¹⁴² Національна та історична пам'ять : щоквартальний зб. наук. пр. Київ : ДП "НВЦ "Пріоритети".

Спецвип. 7 : Павло Скоропадський останній гетьман України : до 140-річчя від дня народження гол. ред. В. Ф. Солдатенко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. 2013. 309 с.

періоду як цінного історичного досвіду, який також мав місце в історії не зважаючи на його негативні характеристики. Слід узагальнити, що історіографія теми розвивається активно, через актуальність нового осмислення історії в українському суспільстві, зокрема і у освіті.

1.3 Історична джерельна база

Специфіка нашого дослідження полягає у вивченні як методичних особливостей, викладання періоду Української держави 1918 року в школі, так і у огляді тих основних першоджерел на які може спиратися вчитель у навчальній діяльності, тобто на їхній потенційні можливості принести педагогічну та дидактичну користь. У цьому розділі ставимо собі завдання оглянути та проаналізувати історичні джерела з теми а саме законодавчі акти Української держави, грамоти та розпорядження гетьмана, міністерств, окрім того звернемося до джерел особового характеру таких як, спогади та мемуари очевидців гетьманського правління. Ми навмисно не заглиблюватимемося в широкий спектр джерельної бази, що стосуються окремих архівних справ локального значення, адже це не входить в специфіку дослідження, наша мета висвітлити найзагальніші та водночас найважливіші джерела які допоможуть у формуванні громадянської компетентності здобувачів освіти.

На наш погляд використання першоджерел вчителем, має бути важливою частиною його роботи, адже лише спираючись на широку палітру історичних документів, вчитель може розширити як пізнавальні інтереси учнів, так і загальну історичну картину підтвердивши її конкретними історичними фактами. З точки зору професійної підготовки вчителя історії, аналіз джерельної бази спрямований на вдосконалення його навичок критичного та аналітичного мислення, логічної та аксіологічної компетентностей.

Як зазначає дослідник Р. Пиріг: «Доба останнього українського гетьманату представлена всіма видами історичних джерел — архівних, пресових, мемуарних, епістолярних, археографічних, візуальних. Найістотнішою вадою

тематичної джерельної бази гетьманату залишається відсутність системної публікації архівних документів, насамперед урядових установ».¹⁴³

Серед опублікованих джерел які містяться в фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України, заслуговує уваги видана під керівництвом редакційної ради: В. Смолія (голова); Г. Боряка, В. Верстюка, М. фон Гагена, З. Когута, В. Кравченко, С. Кульчицького, Р. Пирога, С. Плохія, Ф. Турченко у серії «Джерела до вивчення історії Української революції», у Києві в 2015 році у видавництві «Темпора» два томи збірника архівних документів «Українська Держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали».¹⁴⁴ Ці збірники містять у собі першоджерела - законодавчі акти, грамоти, державні акти гетьмана, журнали засідань уряду, а також закони укази та постанови різних урядових структур. Весь цей комплекс державних документів дозволяє нам побачити політичне тло історичних процесів, їхні причини та передумови з точки зору гетьманської влади. Особливе значення, для нас мають документи другого тому, в якому вміщенні конкретні розпорядження та накази особисто гетьманські та урядові, які були обов'язкові до виконання у державі, і які як висновок прямо впливали на її розвиток.

Розглянемо перше особисті накази, розпорядження грамоти та відручні листи гетьмана Скоропадського, які репрезентують історичну картину з офіційної точки зору керівника новоствореної держави.

Велику важливість для нас складає Грамота П. Скоропадського «До всього українського народу» 29.04.1918 р.,¹⁴⁵ в якій гетьманом проголошується утворення нового державного ладу та найголовніші політичні економічні та

¹⁴³ Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року : іст. нариси НАН України, Ін-т історії України. К., 2011. 336 с. С. 321

¹⁴⁴ Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. [редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ : Темпора, 2015. (Серія "Джерела до вивчення історії Української революції"). Т. 2 / видавництво Темпора (Київ). 2015. 411 с.

¹⁴⁵ Грамота П. Скоропадського до всього українського народу. 29 квітня 1918р. Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / [редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ : Темпора, 2015. (Серія "Джерела до вивчення історії Української революції"). Т. 2 / видавництво Темпора (Київ). 2015. 411 с. С. 37-39

соціальні зміни. Також, що є дуже важливим, в цьому документі проголошується публічна мотивація Скоропадського зайняти гетьманську посаду. Для вивчення особливостей гетьманського режиму доцільно вивчити «Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави» 29.04.1918р.¹⁴⁶ у яких більш детально конкретизується особливості нової влади, це джерело дає можливості для порівняльного та критичного аналізу, особливостей державного управління.

Нота гетьмана П. Скоропадського до посольства Німеччини в Україні щодо Криму та Чорноморського флоту 10.05.1918 р.¹⁴⁷ дає уявлення про інтереси політики особисто гетьмана і його уряду щодо Кримського півострова, з яким пов'язані значні політичні труднощі, через конфлікт з німецькою стороною. З Документу довідуємося про думки щодо ставлення Скоропадського до входження Криму до складу України, і його економічного та соціального відновлення. Водночас у тексті явно прочитується становище в якому опинився уряд змушений підкорятися волі німецького командування.

Значне політичне та історичне значення мають відручний лист гетьмана П. Скоропадського до міністра військових справ щодо організації українського козацтва 2.06.1918р.¹⁴⁸ і Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану 16.10.1918р.¹⁴⁹ ці документи надають характерне розуміння важливості традиції як однієї з головних засад гетьманського правління. Ці джерела представляють бачення гетьманом Скоропадським майбутніх збройних сил держави.

Особливістю Української держави були особисті звернення гетьмана до громадян у яких проголошується його офіційне, особисте ставлення до тих процесів які викликали найбільший резонанс та політичну активність. Таким

¹⁴⁶ Закони про тимчасовий державний устрій Української Держави. 29 квітня 1918р. Там само. С. 39-42.

¹⁴⁷ Нота гетьмана П. Скоропадського до посольства Німеччини в Україні щодо Криму та Чорноморського флоту 10.05.1918 р. Там само. С. 46-48.

¹⁴⁸ Відручний лист гетьмана П. Скоропадського до міністра військових справ щодо організації українського козацтва 2.06.1918 р. Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / [редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ : Темпора, 2015. (Серія "Джерела до вивчення історії Української революції"). Т. 2 / видавництво Темпора (Київ). 2015. 411 с. С. 48.

¹⁴⁹ Універсал Гетьмана П. Скоропадського до українського народу про відродження козацького стану 16.10.1918р. Там само С. 57-59.

документом є Грамота Гетьмана П. Скоропадського до українського народу з приводу півріччя існування Української Держави 29.10 1918р.¹⁵⁰ яка є своєрідним описом і звітом діяльності за пів року, а також планом дій на майбутнє. У ній підіймаються такі важкі на той час земельне питання, та питання про майбутнє облаштування парламенту (сойму).

Також дуже важливими є гетьманські особисті накази та розпорядження, періоду жовтня - листопада 1918 року, коли в державі загострюється політична боротьба, і зрештою розгортається антигетьманське повстання Директорії УНР. Зокрема це Наказ Гетьмана П. Скоропадського армії Української Держави 19.11.1918р.¹⁵¹ і Грамота Гетьмана П. Скоропадського до хліборобів 19.11.1918 р.¹⁵² у цих документах відображено в наскільки важкому становищі опинилася держава, і висвітлено яким чином офіційне керівництво бачило її розв'язок. Загалом особисті розпорядження гетьмана Скоропадського, мають доволі важливу історичну цінність, адже в них розкриваються особливості державного будівництва в Україні, яке кардинально відрізнялося від управління УНР та радянського режиму. Вони відображають іншу свідомість його автора, свідомість військово-службовця високого чину - генерала, людини давнього старшинського, аристократичного роду, людини з зовсім іншими (відмінними від представників УНР) політичними та ідеологічними поглядами. Саме тому інтерес до них такий значний.

Далі зупинимо наш розгляд на офіційних документи урядових структур Української держави 1918 року. Опубліковані документи дають змогу відтворити дуже широку картину повсякденного державного та урядового будівництва нової Української держави. Щодо нашого дослідження важливими документами будуть ті розпорядження міністерств які стосуються ключових державних сфер та інституцій зокрема це особливості нового державно-правового ладу, розвитку збройних сил, політичної та культурно-освітньої сфер. Велику цікавість

¹⁵⁰ Грамота Гетьмана П. Скоропадського до українського народу з приводу півріччя існування Української Держави 29.10.1918р. Там само С. 61-63.

¹⁵¹ Наказ Гетьмана П. Скоропадського армії Української Держави 19.11.1918р. Там само. С. 72.

¹⁵² Грамота Гетьмана П. Скоропадського до хліборобів 19.11.1918 р. Там само. С.73.

представляє Урядове повідомлення про державний устрій та політику Української Держави 10.05.1918р.¹⁵³ адже в ньому на офіційному рівні було проголошено ті основні положення які є метою гетьманського режиму. Наголошується, що він є перехідним, і утворений задля забезпечення стабільності, та акцентується увага, що саме цей режим має стати основою для подальшого післяреволюційного життя.

Важливим для нашої теми також буде Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі від 30.05.1918р.,¹⁵⁴ його цікавість полягає в тому, що ми можемо простежити моральні орієнтири та ідеали еліт Української держави на яких вони вбачали її існування.

Розглядаючи Закон про Верховне управління державою 31.07.1918р.,¹⁵⁵ є доволі визначним як для бурхливого революційного часу, адже у ньому проголошується те якою має бути правонаступність влади, що очевидно відрізняє Українську державу від УНР яка доволі довгий період не могла побудувати такого законодавства. З іншого боку деякі аспекти законів і постанов копіюють або взагалі прямо відроджують закони Російської імперії 1905 року. І в цьому ми бачимо їхній методичний потенціал, а саме можливість порівняння здобувачами освіти цих законів і таким чином підхід до певних умовиводів.

Загалом слід зазначити, що документальна - джерельна база є однією з головних передумов формування у учнів стійких знань з історії. Адже розгляд джерел дає можливість підтвердити загальні факти конкретними прикладами. Вивчення державних документів, на наш погляд формує у учнів розуміння того, яким непростим є шлях побудови держави, він охоплює дуже багато сфер і напрямків – це по суті і формує громадянську відповідальність здобувачів освіти.

¹⁵³ Урядове повідомлення про державний устрій та політику Української Держави 10.05.1918 р. Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. [редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ : Темпора, 2015. (Серія "Джерела до вивчення історії Української революції"). Т. 2 / видавництво Темпора (Київ). 2015. 411 с. С. 76-78.

¹⁵⁴ Закон про урочисту обітницю урядовців і суддів та присягу військових на вірність Українській Державі 30.05.1918р. Там само С. 98-99.

¹⁵⁵ Закон про Верховне управління державою 31.07.1918р. Там само. С. 194-196.

Для вчителя історії, усвідомлене оперування багатьма документальними джерелами є запорукою його більш успішної праці – навчання та виховання учнів. Адже від уміння підібрати потрібне історичне джерело залежить якої якості змістом навчання оволодіють учні.

Аналізуючи праці дослідників, які вивчали використання джерел у процесі навчання історії у школі, формується така наскрізна для більшості лінія – «писемні джерела історії допомагають «оживити» історію» - тобто показати її не фактичний та теоретичний, а людський вимір. Таке «оживлення» історії, є дуже важливим на наш погляд, адже воно допомагає учням зрозуміти, що історія творилася не абстрактними постатями з портретів, а реальними людьми зі своїми перевагами і недоліками, особистими образами та інтересами, переконаннями і усвідомленнями. І в цьому контексті дуже важливими є джерела особового характеру, вони мають глибокий потенціал розуміння особистісного рівня історії. А розуміння саме того, що керувало тою чи іншою історичною постаттю, які були її особисті враження від певної історичної події, тощо спонукає до логічної діяльності учнів, вони можуть уявити себе на місці цієї постаті, і таким чином сформувати історичні уявлення. Особливо це проявляється саме у старшій школі, коли формуються більш чіткіше особистісні ставлення учнів до певних навчальних і соціальних обставин та викликів.

Однак не слід сприймати ці джерела як кінцеву істинну, адже вони писалися людьми «свого часу», зі своїми думками, поглядами, переконаннями, та під тією чи іншою ідеологічною чи ідейною парадигмою. Тому до їх вивчення і застосування, слід підходити з високими критеріями критичності. Для нашої теми корпус особових джерел є дуже об'ємним та цікавим. Адже ми маємо багато письмових свідчень історичних діячів періоду Української Революції 1917-1920 рр., і зокрема конкретно періоду Гетьманату Павла Скоропадського. Це спогади, щоденники, мемуари, записки як безпосередніх учасників подій, так і спостерігачів.

Безумовно одним з найважливіших джерел у цьому контексті є спогади самого гетьмана «Спогади (або спомини в залежності від перекладу з російської)

кінець 1917 – грудень 1918» були написані безпосередньо гетьманом у 1919 році, історія видань «споминів», не проста спочатку вони друкувалися у Відні у «Хліборобській Україні» 1922-1925 років, перше не повне видання у незалежній Україні було зроблене у Києві в 1992 році у видавництві «Україна» з передмовою Г. Папакіна українською мовою, у 1995 році під редакцією Я. Пеленського, було видано повністю текст споминів (Київ, Філадельфія) в оригіналі російською мовою.¹⁵⁶

Цінність цього джерела проявляється не лише в тому що вони написані провідним революційним державним діячем, а в тому, що вони написані колишнім імперським генералом, вірнопідданим російського царя, і водночас людини з Українським аристократичним корінням. Ці спогади показують певною мірою короткий етап еволюції поглядів Скоропадського як «українця», військового, політика, і просто відображають погляд його верстви на виклики «свого часу». Гетьман торкається багатьох тем однак наскрізним є його «взаємодія з Україною», українським рухом, політикою, елітами через досвід особистих соціальних зв'язків та комунікації. Джерело описує мотивацію Гетьмана прийняти владу, а також в конкретних деталях як це відбувалося. Також особливості діяльності найвищих державних посадовців, уряду і взаємодію з німецьким командуванням тощо. Той досвід який описав Павло Скоропадський у своїх споминах є дуже цінним для розуміння не простої історії визвольних змагань, саме з точки зору лідера кардинально не типового державного устрою для України того часу.

Важливим джерелом цікавих та унікальних свідчень взагалі про історію України з початку Першої Світової війни, і до 1920 року є робота Дмитра Дорошенка історика, політика та державного діяча «Мої спомини про недавнє минуле 1914-1920».¹⁵⁷

¹⁵⁶ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 Ред. колегія: Пеленський Я. (гол. ред.), Білас Л., Боряк Г. та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут східноєвропейських досліджень; Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського. – Київ; Філадельфія, 1995 492 с.

¹⁵⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918) : в 4 ч. Львів : Червона Калина, 1923 1924. Ч. 3 Доба Гетьманщини (1918) . 1923. 122 с.

Ставлення Дмитра Дорошенка у споминах, до Гетьманського режиму є компліментарним і це зрозуміло, адже найактивнішою його діяльність як політика була саме в цей час, і він до кінця свого життя на еміграції залишився вірним державницькій течії Української історіографії, і прихильником консерватизму.

Кардинально іншим поглядом на історію «гетьманщини», поділився Володимир Винниченко, один з провідних політиків першого періоду революції. Його мемуари «Відродження нації»,¹⁵⁸ нас цікавить третя частина роботи яка є важливим свідченням усієї строкатості тодішнього політичного простору, соціальних та ідеологічних конфліктів, у якому чітко сформульована особиста стійка соціалістична позиція автора. Унікальність цієї роботи полягає в тому, що це були перші узагальнюючі мемуари які було видано як раз тоді коли визвольні змагання за Українську державу добігали до кінця, а саме 1920 року у Відні. Цікавість і особливість використання цих мемуарів як історичного джерела у роботі історика, педагога, викладача полягає в тому, що Володимир Винниченко не просто з критикою ставиться до періоду Гетьманату, а з дуже сильним засудженням і повним неприйняттям, автор був найголовнішим противником Скоропадського, одним з очільників антигетьманського повстання, а тому, його позиція не могла бути інакшою. Для нас, це джерело здатне показати якими глибокими були розбіжності в Українському революційному русі, у фундаментальних питаннях державного будівництва, і назагал в якій складній ідеологічній розрізненості тоді опинилася «політична еліта» на теренах України.

Також у 1920 році у Відні вийшли спогади Осипа Назарука «Рік на великій Україні: конспект споминів з української революції»¹⁵⁹ в якому автор подає дуже цінні відомості з ходу антигетьманського повстання та роль в ньому Січових стрільців, і особливості приходу до влади директорії УНР.

¹⁵⁸ Винниченко В. Відродження нації : (Історія української революції [марець 1917 р. - грудень 1919 р.]) : [в 3 ч.] Київ ; Відень : [Дзвін], 1920. Ч. 3 . Нью-Йорк: [б.в.]. 1968. 535 с.

¹⁵⁹ Назарук О. Рік на Великій Україні : конспект споминів з української революції Відень: Український прапор, 1920, 344 с.

Цікавим та важливим джерелом до вивчення історії Гетьманату Павла Скоропадського, є щоденникові записи Євгена Чикаленка,¹⁶⁰ один з головних меценатів Українського руху Російській імперії, який у 1918 році живучи у Києві був спостерігачем змін які приніс за собою уряд гетьмана, і німецька адміністрація. Знову ж таки ідеологічні суперечності між новим урядом і особистими поглядами Чикаленка, кардинально відрізняються, і це вилилося в щоденнику громадського діяча. Він критикує гетьманське правління за «проросійськість», і називає його «кадето-октябристським». Так як це джерело є особистими записами Євгена Харламповича, то в них він доволі відверто подає розмови, думки та настрої людей. Водночас видно наскільки складною суспільно-політичною була ситуація в Україні, звичайно в цьому Чикаленко найчастіше звинувачує гетьмана, німців, і більшовицькі впливи.

Також серед щоденникових записів можна навести «Вспомини часів епохи Великої Східньої Революції початка 1917–19 рр. (Із окопів до Тюрми). Записка книжечка. 1919 рік»¹⁶¹ колишнього військового міністра УНР Олександра Жуквського, який за часів гетьманату 1918 року був засуджений і відбував термін у в'язниці. Ці спогади є важливими для глибшого розуміння політики німецької адміністрації в Україні, а саме про її характер, ставлення до українського руху та політикуму.

Серед пізніших спогадів вже після революційної доби можемо назвати І. Мазепу і його твір «Україна в огні і бурі революції»,¹⁶² а саме нас цікавить перший том «Центральна рада-гетьманщина- директорія». Автор спогадів – міністр внутрішніх справ, та прем'єр міністр директорії УНР, тому зрозумілим є його критичне ставлення до гетьманського режиму, автор характеризує його як антиреволюційний: «Взагалі доба гетьманщини була штучним припиненням революційного руху, що саме перед тим, в кінці 1917-го й на початку 1918-го

¹⁶⁰ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919) Київ: Темпора, 2011. 423 с.

¹⁶¹ Жуковський О. Вспомини часів епохи Великої Східньої Революції початка 1917–19 рр. (Із окопів до Тюрми). Записна книжечка. 1919 рік. Упорядник: Павло Гай-Нижник. Київ, 2018. 274 с.

¹⁶² Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 Прага : Пробоєм, 1942. Т. 1 : Центральна Рада, Гетьманщина, Директорія. 1942. 210 с.

року, дійшов до найвищої точки свого розвитку. Селяни ще не встигли перебрати до своїх рук панських земель, як нова влада почала все це відбирати й передавати назад поміщикам. Це був той головний ґрунт, на якому в народніх масах чим далі все більше зростали революційні настрої». ¹⁶³

Торкнемося спогадів ще одного міністра часів УНР М. Шаповала його спогади «Гетьманщина і Директорія» ¹⁶⁴ є важливим свідченням підготовки та ходу антигетьманського повстання, про те як були розставлені сили, які настрої були серед діячів які готували повстання. Автор дуже критично ставиться як до режиму гетьмана Скоропадського, ось як М. Шаповал описував відкриття Державного університету в Києві 5 жовтня 1918 року: «Біля Скоропадського вертілась карикатурна постать "Генерального писаря" Остряниця-Полтавець в історичному убранні і з оперетковим каламарем за поясом. "Генарилет" чималий. Боже мій! Кацапня яку комедію виграє». ¹⁶⁵ Так і з особистісної точки зору автор взагалі принижував постать Скоропадського, в своїх спогадах він описує які в нього були думки на відкритті Університету, звертаючись в думках до гетьмана: «ти царський генерал, ти син рабовладільців, маріонетка в руках московської огидної чорної сотні вампирів, у яких я бачу кров на руках!». ¹⁶⁶ Знову ж таки підкреслимо, що використання таких наративних джерел вкотре демонструє нам строкатість українського політичного і соціального простору і громадської свідомості в роки революції.

Серед періодичних видань які доцільно використати в нашій роботі в першу чергу треба назвати газету «Державний вісник» ¹⁶⁷ офіційне видання Української держави засноване в травні 1918 року, в якому публікувалися офіційні державні розпорядження, закони, постанови, оголошення, тощо. Також

¹⁶³ Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 Прага : Пробоєм, 1942. Т. 1 : Центральна Рада, Гетьманщина, Директорія. 1942. 210 с. С. 58.

¹⁶⁴ Шаповал М. Гетьманщина і Директорія : спогади упоряд. С. Зеркаль. Нью-Йорк: Українська громада ім. М. Шаповала, 1958. 126 с. (Бібліотека "Українського громадського слова" ; ч. 8).

¹⁶⁵ Там само. С. 20.

¹⁶⁶ Там само. С. 21.

¹⁶⁷ Державний вісник . Київ, [1918] URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001096> (дата звернення 19.10.2025).

цікаві свідчення можна почерпнути з газети «Відродження»¹⁶⁸ яка позиціонувала себе як щоденна безпартійна демократична газета, як вміщає в собі цікаві відомості із суспільного становища України в 1918 році. Також важливі відомості містять газета «Нова рада»¹⁶⁹ (ліберального, соціалістичного спрямування), та «Боротьба»¹⁷⁰ (видання УПСР). Наголосимо, ще раз, що цінність використання періодичних видань в дослідженні яке зачіпає дві наукові царини історію і педагогіку, проявляється в потенційних можливостях використання цих джерел під час викладання історії.

Підводячи підсумки, зазначимо, що для нашої теми цікавими були джерела державного характеру, документи, накази розпорядження, адже подальша мета дослідження, сфокусуватися на вивченні державної політики гетьманату в контексті набуття громадянської компетентності. Якщо говорити, про джерела особового походження, то їх також доволі багато з нашої теми, але звичайно нас зацікавили з одного боку найконтраверсійніші, які подають матеріал з різних, діаметрально-протилежних точок зору. Використання таких джерел під час громадянського виховання учнів є актуальним саме з точки зору розуміння здобувачами освіти всієї строкатості політичної ситуації в Україні за доби революції, відсутність єдності, політична боротьба, не достатня зрілість певних верств народу до державотворення, тощо. Також ми звернулися до деяких періодичних видань Української держави 1918 року, зокрема на тих які є в значному обсязі, для розуміння ситуації суспільного життя та настроїв. Отже узагальнюючи розгляд джерельної бази з теми нашого дослідження слід відмітити, що вона є дуже насиченою та достатньо опрацьованою та веденою в науковий обіг, і для користування в широкому загалі.

¹⁶⁸Відродження : щоденна безпартійна демократична г-та. К., 1918 URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001127> (дата звернення 19.10.2025).

¹⁶⁹ Нова Рада : щоденна політична, економічна і літературна газета/ Українська партія соціалістів-федералістів. - К., 1917Ред. : Єфремов С. О.Ред. : Ніковський А. В. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002680> (дата звернення 19.10.2025).

¹⁷⁰ Боротьба . Київ, [1918] URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0002385> (дата звернення 19.10.2025).

1.4 Методологія та методи дослідження

Дослідження питання громадянської компетентності учнів старших класів, на уроках історії з теми «Українська держава гетьмана Павла Скоропадського», потребує глибокого підходу з точки зору методології, адже орієнтація автора в палітрі методологічних підходів до дослідження здатна об'єктивно розкрити ключові проблеми теми, що вивчається. В нашому випадку, ми поєднуємо і історичні методичні підходи, і педагогічні і загально-наукові і в цьому контексті дуже важливим буде виокремити з них найдоцільніші і вже спираючись на них розкривати різні аспекти теми.

Робота спирається на базові та найважливіші методологічні та наукові принципи, ми великої ваги надаємо використанню джерельної та історіографічної бази під час вивчення зазначеної теми в школі, саме тому вважаємо за необхідне зазначити фундаментальні принципи історичного дослідження, а саме - науковості- наша робота спирається лише на науково-доведені факти та явища, які витікають з досвіду досліджень попередніх поколінь науковців; принцип історизму та детермінізму – дозволять нам розглянути історичні процеси у логічній взаємозалежності та послідовності. Принцип соціального підходу, буде дуже важливим для нашої роботи, через ті проблеми які були серед соціальних класів України 1918 року, а врахування цих проблем, на наш погляд є однією з передумов, загалом повного усвідомлення усієї складності взагалі національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. так і періоду гетьманату. Принцип альтернативності також зачіпатиметься в нашому дослідженні, в сенсі проектування тих наслідків політики гетьманського уряду які могли би бути реалізовані.

Визначимо ті підходи до нашого дослідження, що стосуються його історичних аспектів. В першу чергу ми звичайно використовуватимемо історичний підхід, адже хронологічне вивчення історичних процесів є найголовнішою умовою будь якого історичного дослідження. Це дає нам можливість розглянути процеси які відбувалися в 1918 році в історичній

динаміці, взаємозалежності. Ціннісний підхід – один із головних підходів дослідження, що поєднується з його педагогічною складовою, адже ми спробуємо усвідомити ті цінності на яких розбудовувалася Українська держава, і які цінності їй протистояли, таке дослідження дає змогу заглибитися в багатогранні проблеми соціально-політичного конфлікту на Українських землях в добу революції. Також при вивченні джерел особового характеру, та періодики доцільно спиратись на підхід вивчення історії повсякденності, який акцентує увагу на процесах життя суспільства, що є також дуже важливим для нас з точки зору розуміння громадянської компетентності, і проектування її в минуле.

З точки зору педагогічної, а саме питання виховного, нашим завданням є проаналізувати шляхи формування громадянської компетентності учнів, тому ми використовуватимемо такі теоретико-педагогічні та загально-наукові методи пізнання як: абстракція (абстрагування) (зادля відокремлення теоретичних міркувань від реальних можливих наслідків впровадження тих чи інших методів у навчання); аналіз – в роботі ми аналізуватимемо підходи різних вчених та педагогів на питання громадянської компетентності, їх значення та практичну важливість і користь; синтез – вимагає від нас поєднання різних аспектів проблематики дослідження, історичних та педагогічних, методичних та джерелознавчих; узагальнення – дасть нам змогу зібрати певну загальну картину висновків, щодо певних проблемних деталей дослідження.

Дуже важливим методом який використовуватиметься в нашій роботі є моделювання, яке дозволить спроектувати визначені та виокремлені нами узагальнення в практичну площину, вказати їх переваги та недоліки. Моделювання є одним з найважливіших методів, адже та частина дослідження яка є педагогічною, а саме методика формування громадянської компетентності учнів на прикладі вивчення теми Українська держава 1918 року гетьмана Павла Скоропадського поки, що вивчається лише в теоретичній площині а тому моделювання її на практику звичайно має враховувати всі ключові методичні та дидактичні аспекти на основі яких і відбудуватиметься ця проекція в площину практичну.

Використання широкої групи як теоретико-педагогічних методів у поєднанні з загальнонауковими дозволяє проводити неупереджене та об'єктивне дослідження, яке спиратиметься на науковий досвід і на передові розробки. Окрім того вважаємо, що саме в дослідженні яке стосується методики викладання історії просто необхідним є опанування дослідником методів історичного дослідження бо це дозволяє широко опанувати всіма аспектами теми, розширити знання з історії, і як висновок проектувати методику навчання ефективніше, цікавіше та глибше.

РОЗДІЛ 2. ПОТЕНЦІАЛ І ВИКЛИКИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ ТЕМИ УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВА 1918 РОКУ

2.1 Взаємозв'язок громадянської компетентності та виховання і курсу історії

Питання громадянської компетентності у Вітчизняній освіті має доволі глибокі корені, адже дискусії про перехід освітньої системи на компетентнісний підхід точилися, ще з кінця ХХ початку ХХ століття. Тема розвивалася багатьма вченими, педагогами та методистами. Однак лише у 2017 році, в межах реформи «НУШ» компетентнісний підхід був впроваджений в Українську освіту, на державному рівні. Роздуми і розвиток теми в науковій літературі розвивається доволі активно, до прикладу на думку Л. Гуцан: «Бути компетентним – значить вміти реалізовувати знання, застосовувати досвід, волю і емоційний стан для вирішення проблем у конкретних обставинах». ¹⁷¹

Дослідник І. Бех, як нами вже зазначалося вбачає важливість компетентнісного підходу в його діяльнісному компоненті, у важливості створення методичних та педагогічних ситуацій, у яких учні, будучи суб'єктом, «з середини» сприймають те чи інше знання: «Методична реалізація компетентнісного підходу у вищій школі пов'язана з використанням таких педагогічних засобів, які б своєчасно забезпечували в освітньому процесі створення відповідних ситуацій, де відбувався б синтез набутих навчальних знань і умінь та способів практичної діяльності». ¹⁷²

Узагальнюючи поняття компетентності можна виділити такі її основні риси: по перше компетентність є тим що набувається протягом активного навчання, здобуття освіти; по друге компетентність означає опанування певними

¹⁷¹ Гуцан Л. Компетентнісно спрямована освіта – сучасний орієнтир навчально-виховного процесу // Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 2. С. 68-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzspp_2014_2_14. (дата звернення 19.10.2025).

¹⁷² Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці.//К.: Виховання і культура №12 (17,18) 2009 р. С.5–7.

навичками та уміннями в діяльності, як матеріальній так і розумовій; і по третє компетентність яка здобувається учнями в ході навчання у школі, не є тривкою а постійно розвиватиметься в ході подальшого життя і розвитку. Тобто, за слушним зауваженням Н. Бібік¹⁷³ компетентність є «цілісною», не можна говорити про те, що якийсь компонент в ній має превалювати над іншими. І загалом компетентність, у випадку кожної окремої людини визначається її навчально-пізнавальними можливостями, бажаннями і силами. Ми зовсім не можемо говорити про повне і всезагальне здобуття учнями тої чи іншої компетентності, а лише засвідчувати наближення до її усвідомлення і опанування учнем в ході шкільного навчання.

В таких загальних рисах, ми можемо оперувати і поняттям громадянської компетентності, в ході здобуття повної загальної середньої освіти. Проект реформи «Нової Української школи» 2017 року, відносить громадянську компетентність до переліку ключових, у взаємності з соціальною, отже за визначенням авторів це є: «Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття».¹⁷⁴

Отже і в цьому визначенні ця компетентність є в першу чергу «формами поведінки» та «вміннями». Так наприклад дослідниця О. Марущак, цитуючи словник іншомовних слів, зазначає, що: «Компетентність (від лат. *competens* (*competentis*) – належний, відповідний), поінформованість, обізнаність, авторитетність».¹⁷⁵

¹⁷³ Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 8-9. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_12. (дата звернення 20.10.2025).

¹⁷⁴ Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи/ упоряд. Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін. ; за заг. ред. М. Грищенка. б. м., 2016. 40 с. С. 12 URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 19.10.2025).

¹⁷⁵ Марущак О. Поняття компетентності у педагогічній діяльності // Креативна педагогіка: [наук.-метод. журнал] Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир, 2016. Вип. 11. С. 97 – 108

Громадянська компетентність, на наш погляд є доволі складною характеристикою, особливо у її взаємозв'язку з історією. Ця складність полягає у її більш глибокому розумінні, як не лише навичок умінь чи форм поведінки, а як певного світогляду, способу міркування та громадянської свідомості. І тут перед нами постає питання чи може компетентність бути не тільки категорією діяльнісною (тобто певні уміння), а й категорією нематеріальною, духовною, світоглядною? Звичайно, що будь яка компетентність базується на засвоєні учнем певних нематеріальних усвідомлень, однак тут питання в іншому, а саме чи можуть ці нематеріальні усвідомлення і бути самою компетентністю?

Звичайно ми не ведемо мову про відкидання вмій і навичок, ми говоримо, що здобуття учнями, нематеріальної, певної світоглядної картини, більш реальне протягом навчання особливо в старших класах, ніж реальні громадянські навички якими учні, ще у віці 16-17 років скористатися не в змозі. Це не означає, що до повноліття учні не мають бути залучені у громадянське та громадське життя, тут більше йдеться про те, що все ж таки навчаючись у школі цих можливостей реалізувати у них менше. Так як більша частина життя підлітка цього віку років полягає у здобутті освіти в школі, це є його основним заняттям, саме тому теоретична підготовка і її практична реалізація має активно впроваджуватися саме у навчанні.

Система освіти не може навчити практичним навичкам, які конкретні кроки треба вчиняти, при політичній, економічній чи соціальній нестабільності, чи навпаки при хорошому становищі суспільства і держави, однак освіта здатна надати учням зародки в свідомості певних розумінь, громадянського поведження, світогляду, і певних моральних принципів і засад як має функціонувати суспільство та країна і яка роль в ньому кожного його учасника. Школа не може сформувати ідеальних громадян, і на випуску зі школи вчителі не можуть бути певними на сто відсотків, що їхні учні протягом усього свого життя будуть такими громадянами, але в силах вчителів і школи навчити учнів критично і логічно мислити, аналізувати ситуацію, робити власні висновки, надати розуміння важливості постійної самоосвіти, і ще, що є найголовнішим, і роль

вивчення історії в цьому також є ключовою, це надати учням «поживу» для роздумів, тобто наповнити свідомість учнів громадянським та суспільно-історичним, корисним матеріалом.

Безумовно, в силах вчителя виховати в учнів певні моральні якості, що допоможуть їм у громадському житті. Пояснення цій тезі, яка говорить про першість більшого засвоєння нематеріального наповнення історико-громадянської освіти, є доволі простим, адже аби бути певним у сформованості громадян, треба було б слідкувати за діяльністю і світоглядом кожного з них, а уже в старших класах, вчитель приблизно розуміє особливості мислення своїх учнів, і те що учні будуть робити після школи залежить не від кількості вивчених правил чи теорем, а від того як вони ставилися до навчання, які у них моральні та світоглядні якості, в тому числі ті які у них виховала школа. А це залежить лише від особистості вчителя і від того, що і якими чином він «вкладає» в учнів, а також і від виховання здобувачів освіти в родині і повсякденному середовищі.

Стикаючись з педагогічним розумінням поняття «громадянське виховання» ми маємо розібрати обидві частини цього терміну. Поняття «громадянин» має дуже багато різноманітних пояснень та трактувань, в залежності від сфери виживання цього слова. Звичайно першим спадає на думку нормативне, законодавче трактування цього терміну, а саме закон «Про громадянство України»¹⁷⁶, надає таке визначення: «громадянин України - особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України» і тут одразу з'являється потреба в розумінні поняття «громадянство»: «громадянство України - правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках».¹⁷⁷ А наприклад мережевий проєкт «ВУЕ» «Велика Українська енциклопедія», подає наступне визначення «фізична особа, правовий статус якої

¹⁷⁶ Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-III // ВВР. 2001. № 13. Ст. 65.

¹⁷⁷ Там само. Стаття 1.

обумовлений її належністю до громадянства певної держави».¹⁷⁸ Тобто згідно законодавства і прийнятого в суспільстві розуміння, громадянство є певним правовим статусом особи у тій чи іншій державі.

Тобто громадянин це той хто є невід’ємною частиною держави в суто практичному - юридично-правовому розумінні. Це той хто користується правами та свободами які йому гарантує і надає держава, водночас виконує покладені на нього обов’язки. І з цього може виходити неправильне розуміння поняття громадянське виховання, як таке, що має забезпечити можливість людини користування правами та свободами і виконувати обов’язки. Це твердження є помилковим, через те, що виховання як цілеспрямований і організований процес, є більше впливом не матеріальним, не фізичним а емоційним, духовним, мисленнєвим.

Натомість в законі поняття громадянин України є суто практичне, тому завдання шкільного громадянського виховання, це не навчити виконувати громадянські обов’язки, чи користуватись правами та свободами виключно на свою користь, а формувати в учнів розуміння цінності цих категорій, їх важливості в житті кожного зокрема, і держави загалом, розвивати громадянську свідомість яка відповідає загально-державним та гуманістичним цінностям, рівню розвитку політичної та громадської системи, і політичній культурі та традиції, а також звичайно як такої яка відповідає викликам сучасних світових та Європейських процесів, і особливостей розвитку суспільства.

В процесі усвідомлення учнями різноманітності українського громадянства, на наш погляд чи не найкраще допомогти вивчення історії України, і зокрема тема «Українська держава. Гетьманат Павла Скоропадського». На наш погляд громадянська компетентність у вивченні історії полягає у комплексному процесі освіти учнів, який базується на інтерактивній діяльності, класичному навчанні, опрацюванні історичних джерел, та інформації

¹⁷⁸ Електронна версія «Великої Української енциклопедії». URL:

<https://vue.gov.ua/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD> (дата звернення 19.10.2025).

історичного і суспільствознавчого змісту, формуванні у здобувачів освіти здатності самостійно мислити, і аналізувати.

І другим важливим компонентом, є взаємодія з учнями в контексті усвідомлення і рефлексії історії, роздуми над її історичним і філософським змістом, і сенсом, а головню здобутками і наслідками, які впливають на нас сьогодні. Вивчення історії, на наш погляд мусить відбуватися, в першу чергу через усвідомлення її загально-світового контексту, і головню історичної, традиції України, тут йдеться мова як про традицію державності так і громадянську. Адже розуміння учнями вкоріненості історії України в Європейську традицію, і водночас її унікальність, створює у них міцні і базові громадянські усвідомлення, неминучості існування Української держави в сьогоденні, і в майбутньому, і їхнього положення в цій державі як активних громадян.

2.2 Актуальні проблеми та теоретичні підходи у вивченні теми

Впродовж років від часу проголошення незалежності України у 1991 році у Вітчизняній освіті спостерігаються тенденції демократизації та лібералізації. Відхід від радянської системи неодмінно призвів до пошуку нових ідеалів виховання та навчання, і в цьому процесі одним з ключових виступило питання громадянського виховання. Радянська тоталітарна система була покликана виховувати покірних «громадян» які мали мислити лише в межах комуністичної Марксистсько-Ленінської ідеології, і працювати лише на благо держави яка диктувала їм як жити, і будь які відхилення від цього курсу звичайно були просто неможливими.

Слушно зазначає Ольга Сухомлинська, що: «радянська педагогіка означає, на наш погляд, усю сукупність ідей, поглядів, думок, концепцій і парадигм, що розвивались у межах Радянського Союзу впродовж усього періоду його

існування, без виокремлень і характеристик різниці між окремими республіками, регіонами».¹⁷⁹

Як нами зазначалося вище громадянський світогляд учнів формується в ході широкої взаємодії виховних впливів на особистість які чинить школа освіта і суспільство і в цьому сенсі ми вважаємо, що одні із найбільш проблем, що зв'язані з громадянським вихованням полягають не у теорії і методиці цього виховання, а в історичному спадку Української держави і в рівні її соціально-економічного розвитку. Адже перебування України в складі СРСР, тоталітарної держави, в якій не було можливим громадянське, і будь яке інше мислення позапартійним контекстом, в якій не існувало традицій реальної демократії, гуманізму та верховенства права, суспільство формувалося на основі штучних і недосяжних ідеалів, і після проголошення Україною своєї незалежності це суспільство, на цих теренах ні куди не зникло. Радянський союз був державою, мета існування якої, і основна причина були суто ідеологічними, це є віра в світову пролетарську революцію, або побудову комунізму, чи пізніше розвиненого соціалізму – ідей які, як демонструє світова історія, в реальному житті досягти майже неможливо, і от ця держава вчила своїх громадян цим нездійсненим ідеалам говорячи, що це є най об'єктивніша істина, і тут раптом у 1991 році все це виявилось порожнім звуком і минулим. Тобто радянський час «поламав» свідомість багатьох поколінь жителів України, які зі здобуттям незалежності були змушені віднаходити свою ідентичність.

Також, коли ми говоримо про громадянське виховання, нам слід враховувати що почуття приналежності до рідної землі – Батьківщини – держави, формується не одним поколінням, і сьогоднішні громадяни України не мають такого довгого державного досвіду почуття приналежності себе до Української держави, щоб усвідомлювати себе її повноцінним громадянином. Усвідомлення як дітьми так і людьми більш дорослішими вкоріненості в історію рідної землі, її народу, долученості до її державницької та національної традиції, дає міцну

¹⁷⁹ Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції // Історико-педагогічний альманах. 2014. Вип. 1. С. 4-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2014_1_3 (дата звернення 20.10.2025).

опору для формування громадянського світогляду, бо громадянин це той хто розуміє як йому в житті діяти на користь і благо держави і суспільства, і тут виникає питання: а для чого йому це розуміти?, і одразу відповідь – щоб і він сам і його діти, тобто нащадки також жили в кращій країні. А щоб йому зрозуміти цю цінність себе як громадянина він має бути певним, що і його батьки і інші предки, чинили так само на його користь як їхнього нащадка. Тобто без розуміння тяглості буття Української ідеї чи то державної чи то національної, і розуміння ролі своїх предків у цих ідеях, неможливе усвідомлення людини як громадянина.

Так історія показує, що українці мали досвід патріотичного почуття до рідного краю – Батьківщини, але в умовах бездержавності у XIX – початку XX століття, однак і цей досвід українців був знищений в радянські часи, через голодомор, політику переселень та депортацій, репресій, формування через освіту «радянської людини», тобто стирання національних особливостей народу. Тобто ця традиційна тяглість українських культурницьких та соціально-економічних відносин була знищена у XX столітті радянською уніфікаторською комуністичною системою.

Адже, до прикладу легко формувати в школі людину - громадянина Франції чи Сполученого Королівства, якому у родині розповідають історію прадідуся який служив у або у Русі опору республіки Франція, або який проходив службу у Британських експедиційних силах в Європі борючись проти нацизму в роки Другої світової війни, і дуже складно виховувати громадянина України, прадід якого воював в складі армії тоталітарної комуністичної імперії. Так само легко виховувати дитину в почутті приналежності родинної власності до історії держави і країни, в Англії де родина цієї гіпотетичної дитини володіє родинним будинком скажімо з початку XX століття, і зберігає фамільні коштовності прабабусі. І дуже складно виховувати дитину – громадянина, якому в родині розповідають історію прадіда якого у 1930-х. роках «розкуркулили», розстріляли, а родину прирекли на поневірвання і бідність.

Саме тому, далі ми будемо вести мову про переосмислення форми викладання історії в школі, а саме на важливості проблемно-тематичного підходу, над тематично-хронологічним.

Отже проблема досвіду українців у тоталітарному громадському житті, і те яку свідомість воно породило і досі не є повністю вирішеною у Вітчизняному суспільстві. Плюс до всього, що і сьогодні не дає повноцінно корисної можливості громадянського виховання це дуже негативне соціально-економічне становище держави з 1991 року. Тут лише зазначимо, що з усіма корупційними проблемами, зі руйнацією економічних можливостей, держава з точки зору громадян ставала економічно не привабливою, і тому ці громадяни не можуть бачити себе її повноцінною частиною, а тому і своїх дітей виховують у такому ж дусі. А потім ці діти йдуть до школи, в якій їм розповідають ефемерні високі тези про «громадянську відповідальність» і «світогляд», і пізніше виявляється, що система шкільної освіти не здатна виховати відповідального громадянина, не тому, що вона слабка і не дієва, а тому, що ті ідеали яких вчить школа, відрізняються від тих реалій які учень бачить у суспільстві і родині (безробіття, несправедливість, недосконалість судової системи, тощо). Тому ми переконані, що лише поліпшення рівня соціально-економічного життя громадян, і збільшення, як висновок із попереднього, довіри до органів державної влади здатне забезпечити ефективність виховання громадянина, тобто під ті теоретичні засади які формує школа, підвести реальний життєвий досвід.

На жаль, поки, що можна говорити, що у зв'язку з російсько-українською війною ситуація навряд чи покращиться, однак в наших силах є на сьогодні, шукати тих шляхів в освіті, які би змогли долати, хоча б першу описану нами проблему - подолання тоталітарного минулого, шляхом навчання учнів історії України в державницькому руслі, з державницькими громадянськими ідеалами.

Основна наша думка, полягає в тому, що проблеми методики громадянського виховання в сучасній системі шкільної освіти є другорядними, натомість першорядними є проблема подолання і переосмислення комуністичного тоталітарного минулого, та сформованого на його основі

світогляду. І наступним елементом є соціально-економічне та політичне питання, а саме подолання різкої розбіжності між тим змістом який вкладає в свідомість дітей система освіти, і між реальним життям. А це є проблемою, важелів управління яких освіта немає, а має лише системна та ефективна державна політика.

Якщо говорити про першу проблему, то можна констатувати, що у висновку майже сімдесяти років існування радянської педагогіки та суспільної системи зросли цілі покоління людей які не могли знати про такі важливі суспільні поняття як «вільна преса», «свобода думки», «вільне волевиявлення» тощо, люди жили в страху перед державою, вони не мали доступу до передових світових тенденції, знань та ідей, були «радянськими людьми». І все це дісталось у «спадок» незалежній Україні, її системі освіти, а головню людям – громадянам. І в державі, інтелектуали діячі освіти та культури почали поступово розуміти важливість перебудови свідомості громадян, і очевидно що освіта мала відігравати в цьому процесі ключове значення. Поступова зміна принципів, і засад радянської педагогіки почалася, ще в роки «перебудови» 1985-1991 років, однак звичайно на окремий шлях українська педагогіка стала лише з часу проголошення незалежності.

Саме у 1990-х – 2000-х роках в середовищі освіти починає з'являтися розуміння важливості громадянського виховання зростаючих поколінь, яке зазвичай покладалося на предмети суспільно-гуманітарного спрямування (історія, українська мова та література правознавство, тощо), однак на них також покладался обов'язок патріотичного та національного виховання, тому годі було знайти межу між цими видами виховання. Тому система потребувала розширення, і завдячуючи поступовій інтеграції України в світовий та європейський «простори» почалося відкриття більших горизонтів, що пов'язані з громадянським вихованням, наприклад впровадження як обов'язкового шкільного предмету «Громадянська освіта» . Як зазначає дослідниця Л. Дудка: «Першим досвідом щодо привернення уваги держави та громадськості до проблеми громадянської освіти, розробки концепцій і підходів до впровадження

освіти з прав людини став канадсько-український проект «Демократична освіта», що реалізовувався в Україні у 1997 – 2002 роках на кошти міжнародних організацій (Університет Квінз, Онтаріо), а також проект «Українська мережа громадянської освіти», що співфінансувався Радою міжнародних досліджень і обмінів (IREX). У 2000 – 2003 рр. було здійснено ряд засобів (розробка експериментальних навчальних програм, створення навчальних посібників, проведення семінарів і тренінгів) у рамках «Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні».¹⁸⁰

Помітно активізувалося питання громадянського виховання після революції Гідності 2014 року, коли зросла суспільна потреба до більшої демократизації та відкритості суспільства і відповідно до формування громадянського суспільства. Так шляхом залучення закордонного досвіду почалося поступове впровадження громадянської освіти, і у 2017 році в новому Законі про освіту держава бере на себе зобов'язання формувати належні умови для здобуття учнями громадянської освіти, та набуття ними відповідних компетентностей.

Ключова реформа освіти «Нова Українська школа» внесла значні зміни та нововведення в навчально-виховний процес, адже було на державному загально-обов'язковому рівні впроваджено поняття ключових компетентностей, тобто тих базових навичок, умінь, ставлень тощо, якими має оволодіти учень в тій чи іншій сфері. І от громадянська компетентність разом із соціально, за цією реформою належить до переліку ключових життєвих компетентностей. І не дивлячись на ті позитивні зміни які привнесла ця реформа в царину, що ми її розглядаємо, можна спостерігати деякі негативні тенденції, а саме покладання більшої частини відповідальності у формуванні громадянина України саме на згаданий нами предмет, або ширше на предмети суспільно-гуманітарного спрямування. На наш погляд це є однією з ключових проблем у громадянському вихованні, адже

¹⁸⁰ Дудка Л. З історії впровадження громадянської освіти в Україні періоду незалежності //Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.) (Харків: НДІ ППСН, 2021) С. 91. URL: https://library.pps.pro/index.php/ndippsn_20211210/article/view/dudka/pdf. (дата звернення 19.10.2025).

формування громадянина держави, це складний та багатогранний процес який залежить далеко не лише від школи а й більшою мірою від багатьох інших факторів. Громадянське виховання розуміється у суспільстві як царина за яку відповідальна освіта, однак це є хибною думкою.

Адже слід розуміти, що людина зростає не лише в школі чи в університеті а у загальному суспільстві і саме від того наскільки це суспільство стає обізнаним у питаннях громадянських, наскільки воно відповідальне, організоване, те які цінності підносяться в цьому суспільстві і залежить те, що це суспільство вкладатиме зростаючі покоління дітей, тими громадянами вони і стануть. Але нажаль суспільство сьогодні є доволі пасивним та байдужим в цих питаннях, що зокрема пов'язане з багатьма факторами по перше як з тоталітарним минулим, і по друге з загальним суспільно-матеріальним становищем людей – а ці фактори вже від освіти точно не залежать. Несприятлива економічна і політична ситуація в державі дуже негативно впливає на повноцінний розвиток суспільства і всіх його сфер, зокрема і освіти, і не дає можливостей гармонійного та стабільного розвитку, і особливо це становище загострилося у час війни.

Окрім того, на наш погляд громадянське виховання є сферою яка за своєю суттю набагато глибша ніж просто формування навичок і знань які необхідні для життя людини як громадянина, це є процесом в якому поєднується як суспільний вплив, набутті знання уміння та усвідомлення, родинне виховання, і загалом морально-психологічний та культурний історичний досвід. І на основі усіх цих чинників, у школі в учнів починає формуватися певний громадянський світогляд, який подальша освіта учня, і його здобутий життєвий досвід мають підсилювати. Ще зазначимо, що на наш погляд формування відповідальних громадян держави, абсолютно не є можливим поза вивченням історії своєї держави, усвідомлення і прийняття певного історичного світогляду. На користь цього можна зазначити, що вивчення історії дає учням розуміння тяглості історичного досвіду поколінь. Тобто вивчаючи історію України, ми дуже часто стикаємося такими епізодами, які демонструють нам всю складність побудови власної держави, і учні мають це засвоїти, і зрозуміти як вони громадяни можуть впливати на розбудову держави,

не повторюючи помилок минулого, або, що дуже важливо вчитися на позитивному історичному досвіді. Такий досвід дає учням розуміння громадянської відповідальності, і залученості у процес життя держави, що стає першим кроком до розуміння ними громадянського суспільства. І саме в цьому питанні дуже важливим є вивчення Української революції, та часу, що їй передував.

Ще що є ключовим, на наш погляд на шляху формування громадянської компетентності, це поступове засвоєння державницького світогляду учнями, і його подальше розширення та вдосконалення. Учні мають усвідомлювати себе громадянами своєї держави, і розуміти, що на них покладена велика відповідальність творити цю державу, примножувати її інтелектуальні, моральні та матеріальні блага, і бути її гармонійною частиною.

Вивчення історії як Всесвітньої так і України у системі загальної середньої освіти так само стикається з цілою низкою навчально-методичних проблем. Тема яку ми розглядаємо а саме «Українська держава. Гетьманат П. Скоропадського 1918 року» відповідно до вибудованої системи освіти і державного стандарту, вивчається у 10 класі, тобто у так званій «старшій школі». А саме в розрізі теми «Українська революція». Проблемні питання вивчення історії у старших класах, що зараз ми їх розглянемо полягають у самій системі історичної освіти, та підході до неї. Одним з основних дискусійних питань які сьогодні не мають остаточного рішення в системі історичної освіти, є те, що на шляху пошуків шляхів реформування спостерігається відсутність розуміння який шлях вивчення історії в школі є правильним «хронологічний» чи «тематичний».

Перший передбачає вивчення історії починаючи з шостого класу від стародавньої історії України і поступово розширювати знання учнів згідно з послідовністю історичних періодів у часі. Таким чином з кожним класом учні вивчають новий історичний період наприклад у сьомому класі це середньовіччя, у восьмому ранній новий час, у дев'ятому «довге ХІХ століття» і так далі. Саме хронологічний підхід є основним для системи освіти України і він застосовується в усіх закладах освіти. На противагу хронологічному підходу пропонується

тематичний, що полягає у вивченні окремих тематичних розділів протягом навчання у школі, така практика в Україні не застосовується адже суперечить державному стандарту, однак вона є поширеною в провідних країнах Європи, наприклад у Сполученому Королівстві Великої Британії та Північній Ірландії.

Питання цих підходів є дуже дискусійними, тож і ставитися до їх обговорення треба з відповідальністю, та достатнім рівнем аргументації. Спробуємо схарактеризувати позитивні та негативні особливості цих двох підходів. Вивчення історії за хронологічним принципом у школі, надає більш широку картину історичних подій учневі, дає можливість розглядати події певної епохи у взаємозв'язку як предметно-логічному так і хронологічному та географічному. Таке вивчення дозволяє надати учневі загальне тло епохи, і зрозуміти в яких обставинах творилася як Вітчизняна так і Світова історія. Однак не слід забувати, що така узагальнююча картина певного періоду викладається учням лише один навчальний рік, тобто дев'ять місяців. Коли кожний урок вивчається нова тема, і до вивчення минулої вже ніколи не повертаються в межах курсу у певному класі, то є цілком природнім явищем забування учнями тих тем які вивчалися до певного моменту, і взагалі у «минулому класі». І також сюди додається фактор вікових особливостей учнів, коли до прикладу у чотирнадцять років, у восьмому класі вивчається тема «Козацька революція середини XVII століття, і постання Гетьманщини», для цього віку матеріал є аж занадто складний для запам'ятовування і розуміння, і головню усвідомлення цього, напевно найважливішого періоду історії України.

Підхід тематичний у вивченні шкільної історії застосовується в багатьох країнах Європи та світу. Цей підхід передбачає з одного боку наявність певної хронологічної канви протягом усього вивчення історії у школі, але певні теми вивчаються глибше, тобто на кожен урок не відводиться нова тема, яка би позначала наступний етап певного історичного періоду, як це є за лінійно-хронологічним принципом, а навпаки одна тема, може вивчатися декілька уроків, в залежності від її глибини. Тобто за цим підходом, з одного боку учням дається загальна картина історичного процесу, і надалі вивчаються його деталі,

особливості найважливіше історичне значення і сенс історії. Тобто тематичний підхід спирається не на кількість реалізованих тем, а на якість їх усвідомлення, під час його застосування відбувається постійне повернення до попередніх тем, що є неможливим за хронологічного вивчення, тобто такий підхід, з постійним повторенням має менше шансів на фактор забуття учнями матеріалу, адже він постійно повторюється.

Як нами вже було зазначено в Україні реалізовується лінійно-хронологічний підхід і водночас не припиняється бурхлива дискусія щодо можливого впровадження тематичного. У 2024 році міністерством освіти і науки було затверджено концепцію реформування історичної освіти на базовій ланці, тобто в школах, саме там і пропонується на загально-державному рівні здійснювати поступовий перехід до тематичного принципу вивчення історії.

Проблемно-тематичний підхід і полягає в тому, що здобувач освіти має засвоювати не «сухі» факти, події чи дати, а в тому, щоб він розумів їх історичну значущість, «ідею історії». Для громадянського виховання це є ключовим, адже неможливо виховати в учнів розуміння цінності громадянства, його прав свобод і обов'язків, просто запам'ятовуючи хронологію подій, це можливо лише тоді коли в мозку і свідомості учня ці події та явища набувають певного змісту, контексту, сакрального значення, духовного ставлення, моральної оцінки. Саме тому далі ми сконцентруємося на аналізі підходів вивчення теми Українська держава. Гетьманат Павла Скоропадського 1918 року, і спробуємо запропонувати власний підхід, з точки зору державницької традиції.

Можемо підсумувати питання актуальних проблем громадянського виховання та його взаємозв'язку з історією, зазначивши, що питання ефективності громадянського виховання залежить від причин двох порядків, перше це причини тоталітарного минулого України і її сьогоденного соціально-економічного та політичного становища, а саме невідповідність його реалій до змісту освіти. А другий момент полягає в неефективності підходів до реалізації цього виду виховання, саме в контексті історичної освіти, тобто

невелика ефективність лінійно-хронологічного методу вивчення історії, і неможливість до переходу на проблемно-тематичний.

Розглянемо практичні підходи, що реалізуються в українській історичній освіті, щодо вивчення Української держави 1918 року. В межах лінійно-хронологічного підходу до вивчення історії тема Української держави гетьмана Павла Скоропадського вивчається у 10 класі, так як цей рівень шкільної освіти, ще не був уведений у реформу НУШ, тому і навчальна програма для цих класів немає модельного варіанту, а використовується типова. Зокрема нас цікавить найновіша редакція навчальної програми, що була затверджена міністерством освіти і науки у 2022 році, а саме питання змістових акцентів і наголосів, які виносяться у державній освітній політиці як основні. Наприклад у вступній частині читаємо, що у навчальній програмі: «переформатовано концептуально зміст історії України ХХ ст., з огляду на необхідність урахування провідної тенденції ХХ століття – розпаду імперій і постання національних держав; при висвітленні Української революції зроблено особливий наголос на подіях 1917–1918 рр., зацентровано закономірність постання національної держави – Української Народної Республіки; підкреслено закономірність розпаду СРСР як імперії та відновлення незалежної національної держави – України, а також її державотворчу спадкоємність від Української Народної Республіки, правонаступництво сучасної України з УНР і УРСР».¹⁸¹

Тобто державою напряду наголошується на більшій ролі Української Народної Республіки у часі революції 1917 року, і ніби постання УНР стає основною і кінцевою метою революції. На наш погляд такий підхід не є вельми корисним для розвитку пізнавальних здібностей учнів, а також критичного мислення, і загалом історичної пам'яті та світогляду. Звичайно підхід піднесення ролі УНР є зрозумілим, адже це було перше Українське державне утворення і в роки революції і за багато століть, і проіснувало воно з перервами найдовше, і

¹⁸¹ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. С. 11.

охоплювало більшу частину сучасної України, і продовжило діяльність у еміграції, та й зрештою у 1992 році символічно президент УНР у екзилі Микола Плав'юк передав символи тієї держави тодішньому президенту країни, що щойно вийшла з Радянського союзу Леоніду Кравчуку. Тому очевидним є вивчати у школі саме сучасну державу як спадкоємицю УНР. Однак такий підхід дуже обмежує розуміння історії України в 10-11 класах, а головне усвідомлення учнями історичного контексту, усієї його строкатості і складності, адже виглядає так, ніби все тодішнє українське населення сприймало творення УНР як єдино-правильної і можливої держави, що звичайно не є цілковитою істиною, адже були цілі верстви та класи населення, що в роки революції не сприймали соціалістичного підходу УНР, першим спадає на думку клас заможних землевласників, промисловців, тощо. Також за такої змістової лінії, ми випускаємо значні елементи локальної історії, вивчаючи яку здобувачі освіти також могли би поглибити свої знання та усвідомлення. В контекст УНР звичайно «вписується» ЗУНР, і наголошується на соборності Українських земель, однак іноді випускається розуміння того що західноукраїнські землі розвивалися в абсолютно-інших історичних обставинах колишньої Австро-угорської монархії, що зовсім відрізнялися від колишніх теренів підросійської Наддніпрянщини. Ще ніби виключається місцева історія не таких великих масштабів як ЗУНР, до прикладу Баштанська республіка у Миколаївській області.

Одним з найголовніших моментів, що не дає учням на наш погляд вивчення лише контексту УНР, так це державницький погляд на історію України, і як висновок губиться державницька громадянська свідомість, і набуття відповідних компетентностей. Адже говорячи з учнями про Українську Народну Республіку ми звичайно маємо на увазі, що її творення було волею українського народу, який довго боровся за це в складі імперії, водночас під час революції зростає стихійне бажання відродження козацьких традицій. Зовсім випускається з уваги державотворчі прагнення заможних верств тогочасного українства – представників аристократії, еліт, заможних землевласників, буржуазії. Бо коли, в школі вивчається в дев'ятому класі збереження державницьких традицій

України, пам'яті про Гетьманщину, то зазвичай йдеться мова саме про ці верстви та роди, наприклад Тарновських, Миклашевських, Лизогубів, Галаганів, Скоропадських. Вони також переймалися долею України, і негативно ставилися до соціалістичної політики доби ЦР та УНР.

Державницький погляд на історію, сприяє більш глибокому розумінню процесів історії України і ролі аристократії та традиційних еліт у цьому процесі. І саме ґрунтовніше вивчення Української держави 1918 року, і її історичного значення, може більш глибоко занурити учнів у розуміння взаємовідносин у тогочасному суспільстві, і як ці відносини вплинули на побудову держави.

Але напевно найголовнішою негативною рисою, що підносить роль історії УНР над іншими державними утвореннями доби революції під час вивчення цього періоду учнями десятого класу, є обмеження їхнього історичного світогляду та пам'яті, критичного та аналітичного мислення. Адже така значна акцентуація на одній історичній парадигмі, ніби стирає з свідомості учнів, взагалі можливість існування іншої, відмінної. Хоча комплекс завдань навчальної програми конкретизує, що такими є: «розвиток історичного, критичного та творчого мислення, здатності розуміти загальний хід історичного процесу, проблеми, що стоять перед країною та світом;», і далі доповнюється обов'язковими результатами, шкільної історичної освіти: учень «мислить критично, працює з різними джерелами інформації та формулює історично обґрунтовані запитання (інформаційна компетентність)».¹⁸²

Як ми можемо вести мову, про здобуття вищезгаданих компетентностей, єдиною метою яких є розвиток розумових здібностей учня, коли ми фокусуємо більшу частину уваги лише на підході до погляду на історію з позиції УНР, при тому на другий план відносячи, інші державотворчі здобутки. Це наше твердження зовсім не означає, що в змісті історичної освіти немає місця для інших тем, вони є однак дуже виразно наголошується лише на визначній ролі

¹⁸² Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. С. 10.

УНР у період революційних змагань. Однак і такий підхід є зрозумілим, адже він базується на передових здобутках закордонної Української історіографії ХХ століття, так і на сучасній науковій школі яка сформувалася в Україні в зв'язку із демократичними змінами, і виходом зі складу СРСР.

Найкраще підхід до вивчення тих чи інших тем історії в школі демонструють підручники, тож оглянемо деякі з них. До прикладу у підручнику О. Ресента, читаємо про переворот 29 квітня 1918 року: «Цей переворот був спробою консервативних сил загасити полум'я революції».¹⁸³ Звичайно питання доволі дискусійне позитивне це трактування чи ні, але воно дуже категоричне. Загалом, автор об'єктивно подає історичні факти, однак можна знайти і в його узагальненнях суперечливі твердження. На тему Української держави 1918 року виділяється один параграф.

А у підручнику Ф. Турченка 2003 року,¹⁸⁴ наголошується почасти лише на національному складнику революційного піднесення, при тому часто ігнорується соціальний: «Отже, провідною тенденцією розвитку України після краху російського самодержавства був стрімкий злет національно-визвольного руху, який переріс у національно-демократичну революцію».¹⁸⁵

Підручник авторства О. Пометун, Н. Гупан 2012 року¹⁸⁶ суто в негативному ключі описує політику доби гетьманату: «Консервативна опозиція... спиралася на заможні верстви народу і вважала, що вихід України із кризи можливий лише за умов створення монархічної форми державного правління з жорсткою централізованою владою».¹⁸⁷ Це твердження видається нам дуже категоричним через декілька чинників, по перше через те що влада гетьмана з самого початку планувалася як монархічна, і по друге, з цього уривку виглядає так ніби ініціатива стати гетьманом виходила від самого Павла Скоропадського, а не від

¹⁸³ Ресент О. Малій О. Історія України Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів Рівень стандарту, академічний рівень, Київ, Генеза, 2010. 239 с.

¹⁸⁴ Турченко Ф. Новітня історія України. Частина перша. 1914-1939. Підруч. для 10-го кл. серед, загальноосвіт. навч. закл. Вид. 3-тє, виправл. та допов. К.: Генеза, 2003. 352 с.: іл.

¹⁸⁵ Там само. С. 51.

¹⁸⁶ Пометун О. Гупан Н. Історія України : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, академічний рівень К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с. : іл.

¹⁸⁷ Там само. С. 110.

німецького командування та адміністрації, що звичайно не є істиною. В підручнику наголошується в більшості на невдалих рішеннях що були реалізовані або не були, в часи гетьманату, зовсім ігноруючи позитивні. Але слід відзначити, що вельми цікавим є як подається загалом період революції у підручнику, цей розділ має назву «Українська державність 1917-1921 рр.», доволі цікаве формулювання яке покликане демонструвати що процес революції був невід'ємною частиною державності України. У більш сучасних підручниках помітно тенденцію до об'єктивного не опису а переказу історичних подій зі справедливим урахуванням як позитивних так і негативних рис гетьманату, до прикладу це підручник В. Власова та С. Кульчицького 2018 року,¹⁸⁸ і Г. Хлібовської, М. Крижановської, О. Наумчук 2023 року.¹⁸⁹

Узагальнюючи питання проблем Української історичної освіти, та її громадянського складника, можемо стверджувати, що значна частина цих проблем лежить у площині, з одного боку тоталітарного минулого України, і її громадян та сформованого і химерного радянського світогляду який характеризується відірваністю від важливих суспільних та громадянських європейських та світових тенденцій, що передалося в спадок сучасній Українській державі тому його подолання займати одне з чільних в загально-державній політиці, в усіх сферах. Другою важливою проблемою є соціально-економічне та політико-управлінське негативне становище суспільства та держави відповідно, і тому суспільство та система освіти має прагнути до подолання цих викликів. Методичним аспектом проблемності викладання і вивчення в школі історії є хронологічний підхід, за якого акцент робиться не на глибині вивчення історичних процесів, на якомога ширшому їх охопленні, але кількість не завжди означає якість, тому актуальним є питання переходу історичної освіти на проблемно-тематичний напрямок.

¹⁸⁸ Власов В. Кульчицький С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.

¹⁸⁹ Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти – Тернопіль, Астон, 2023. 292 с. : іл.

Що ж до теми гетьманату Павла Скоропадського 1918 року, то тут також немає єдиного підходу до вивчення, однак можна спостерігати доволі негативну тенденцію вивищення ролі УНР над Українською державою, що на нашу думку дуже спрощує розуміння учнями історичного процесу, та проблем державотворення і обмежує їхні мисленнєві можливості.

2.3 Вплив вивчення теми «Українська держава гетьмана П. Скоропадського 1918 року» на громадянське виховання учнів

Вивчаючи період Української революції 1917-1920 рр., і в загальному історію у старших класах, Н. Яковенко виділила її таке загальне завдання, на основі навчальної програми: «необхідність відновлення та збереження історичної пам'яті, формування національної ідентичності та відродження інтересу до історії України, її культури, традицій і звичаїв. Загальнонаціональні історичні події, які сталися на території держави та закарбувалися в пам'яті багатьох поколінь, мають стати об'єднуючим чинником нації».¹⁹⁰

З цим визначенням ми в загалом погоджуємось. Але на наш погляд слід більш конкретніше окреслити, саме практичну доцільність, користь та мету вивчення періоду Гетьманату 1918 року. Отже загальною метою опанування історією Української революції є вивчення державотворчого поступу Українського народу, в контексті загально-імперських та світових подій, проголошення першої у ХХ столітті Української державності, яка дала поштовх до подальшого національно-визвольного руху, і заклала певні національно-державницькі традиції в вітчизняному визвольному русі. І як нами вже було зазначено, для Української шкільної історичної освіти був притаманний такий підхід її вивчення, як наголошення на першорядності ролі Української Народної Республіки, а Гетьманат Павла Скоропадського сприймається як певний проміжковий етап.

¹⁹⁰ Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. – 324 с. С.67

Це не означає, що ця тема погано і не об'єктивно представлена у курсі історії, наша основна думка полягає в тому, що тема Української держави 1918 року, по перше мало і не достатньо представлена в цьому курсі, і по друге вона занадто мало осмислюється в ході освітнього процесу. Причини цього криються в самій науковій історичній спільноті, деяка обмеженість осмислення періоду Гетьманату, тобто розгляд його в основному лише з класичної історичної точки зору, що включає в себе зовнішню і внутрішню політику, особливості режиму, тощо. І при тому майже відсутнє філософсько-історичне осмислення, того періоду. Не беруться до уваги державницькі традиції відновлені за Скоропадського, їм надається роль «театральних декорацій»; майже не осмислюється характер цієї державності, в порівнянні з іншими Європейськими державами того часу; сприймається ідея єдино-правильності республіканської історії УНР, незважаючи на, те що на 1918 рік більшість держав континенту, ще не були республіками, а були монархічними імперіями, більш схильними до авторитарних форм урядування. Тобто таке не достатнє «вписування» Української держави в контекст тогочасної Європи, прийняття як базового лише республіканського принципу розуміння історії державотворення, йде на шкоду формуванню і історичної свідомості учнів, і їхнього громадянського світогляду.

Ми не говоримо про шкідливість республіканського чи народницького принципу погляду на історію, а говоримо про, те що не надання учням альтернатив, і не вивчення їх більш докладно, по перше обмежує світогляд учнів, а по друге не дає їм розуміння державницького погляду на історію. У питанні користі державницького світогляду для розуміння історії, ми звичайно звертаємося до найповажнішого представника Державницького напрямку в історіографії В'ячеслава Казимировича Липинського, до ідей якого ми ще звернемося.

Отже на основі цих загальних позицій, ми можемо сформулювати триєдину мету вивчення теми «Українська Держава Гетьманат П. Скоропадського 1918 року» а саме, з точки зору навчальної складової, ми безумовно акцентуємо на важливості учнів знати основні причини, хід та передумови постановня

Гетьманату, особливості внутрішньої будови цієї держави, а також зовнішньої політики. У внутрішній політиці, на наш погляд слід акцентувати увагу на відновленні Державницької традиції в цей період, а також на її аристократично-класовому принципі розбудови, тобто вивчати роль як нащадків старовинних козацько-старшинських родів, так і вплив поміщицьких і промислових еліт, як у часі Гетьманату 1918 року, так і загалом у розумінні участі цих еліт і їх внесок у загальний розвиток держави, і державницької традиції.

Адже, тут у нас напряду залучаються міжпредметні зв'язки історії з громадянською освітою і правознавством. Якщо здобувати разом з учнями, розуміння, того, що ці еліти (земельні, чи промислові), чи аристократія, діяльність яких в усіх країнах Європи була по суті основною, що творила ці держави, бо вони платили податки, давали робочі місця, опікувалися збереженням і примноженням культурної спадщини, а також освіти та науки, то тоді коли учні це усвідомлять їм стане легше зрозуміти сутність Гетьманату. І такий розгляд історії, який базується на розумінні ролі продуцентів (за визначенням В. Липинського) - вищезгаданих еліт, надасть учням розуміння за рахунок чого розвивалися держави в минулому, і за рахунок чого вони можуть розвиватися сьогодні.

А найголовніше, що ми розуміємо, коли вивчаємо з учнями роль цих панівних верств у житті держави, це те, що сталість цієї держави залежить від цих верств, що вони складають економічну, культурну та політичну основу держави. І це є дуже важливим для зростаючих поколінь українців, аби історія яку вони вивчають у школі, дала їм якомога прямі вказівки, правила та принципи, як розвивати державу в майбутньому, це і буде як найефективніше засвоєння громадянської компетентності. Тобто учні розуміють за рахунок чого держава може стабільно розвиватися. Бо, на наш погляд вивчаючи стихійний Український рух, який займається лише тим що «бореться за власну державу», виховати свідомих громадян доволі важко, адже сучасні діти, живуть в реальності коли ця держава вже цілком реально існує, так вона під загрозою через війну яку веде проти неї РФ, але вона існує, і тому практичні шляхи як розбудовувати державу,

що пропонує державницький підхід, і які учні можуть почерпнути осмисливши історію Гетьманату 1918 року, на наш погляд будуть більш ефективніші і важливіші, з точки зору формування громадянської компетентності ніж практичні шляхи виборювання прав української мови як це було в Російській імперії, (бо для сучасних учнів українська мова є їхньою щоденною рутиною), чи більших культурно – освітніх прав як це було в СРСР. І тут ні в якому разі не йдеться мова про «неважливість» чи «непотрібність» цих тем, навпаки тут йдеться про те що патріотичне і громадянське виховання має завжди йти пліч опліч, а на сьогодні в умовах великої війни, і це є історичною закономірністю патріотичне виховання любові до рідної землі попри все бере верх, і це правильно! Однак не слід забувати, що патріотизм, і цього слід навчати учнів, не обмежується словесним чи духовним, патріотизм, це також конкретна діяльність на розвиток і розбудову своєї держави. А на сьогодні курс історії у старших класах спрямований на вивчення того, за що учням слід пишатися Україною, і любити її, так такий підхід можливо і виховує високі національні і моральні якості в дітях, однак було би більш ефективніше, якби ще на основі цих якостей вибудовувалися конкретні навички як цю країну творити аби вона ефективно розвивалася, але ми поки, що такого підходу не бачимо, саме тому і розглядаємо цю тему аби окреслити певні можливості як це можна робити вивчаючи історію у 10 класі.

Звичайно, аби навчити учнів певним громадянським навичкам та компетентностям на прикладі історії, треба аби держава Україна мала в минулому свої певні державні інституції, які існували тривалий час, і які би можна було розглянути, але в історії України першої половини ХХ століття такого ми знайти не можемо, а тому на наш погляд слід виходити з того, що маємо, і це до речі стосується не лише вивчення інститутів державності доби Гетьманату а й доби УНР, як доби ЦР так і Директорії. Однак у лінійно-хронологічному підході, на жаль більша увага концентрується на постійній боротьбі, битвам з місяця в місяць тощо. Відсутня рефлексія історії, її філософське осмислення, навіть у межах сил десятикласників. Такий підхід, коли при вивченні історії ми не лише

зациклюємося на постійній боротьбі, а й шукаємо у ній певні закономірні принципи, державотворчі традиції, тривкі політичні чи аристократичні інститути, тощо, надає учням розумінні певної історичної стабільності України, її вкоріненості, тобто не лише постійна боротьба проти ворожих імперій за виживання, а й розбудова власних державницьких та суспільно-громадянських конструкцій та соціальних взаємозв'язків, що творять державу. На наш погляд треба пояснювати учням, що боротьба за державу коли навколо вороги є неминучою, а розбудова цієї держави є необхідною, щоб вона могла встояти у боротьбі і розвиватися надалі. І тому історичній та громадянській освітній галузі, належить вчити, не лише як боротися, але і як будувати державу.

Розвивальна мета вивчення теми, полягає у вдосконаленні та розвитку в учнів якомога ширшого громадянського світогляду, на основі і історичного досвіду, вивченні державницької традиції. Успішний розвиток громадянської компетентності учнів, на наш погляд криється у розширенні та поглибленні знань учнів з певної теми, у порівнянні її з іншими, виокремленні спільних та відмінних рис, що в свою чергу формуватиме критичне, аналітичне і логічне мислення. І дуже важливо застосовувати методи, що підсилюватимуть аксіологічної навички, учнів, тобто вміння висловлювати свої думки самостійно. Головним звичайно є неупереджений і науковий підхід до історії, але знову ж таки не вивищуючи один історичний шлях розбудови України в роки революції 1917-1920 рр. над іншим і навпаки. Виховний компонент мети вивчення теми, з точки зору громадянської компетентності, полягає у формуванні в учнів почуття громадянської відповідальності за долю і розвиток держави, усвідомленості участі кожного громадянина в суспільно-політичному житті держави. Також, на наш погляд, дуже важливим є формування у учнів національно-державницької свідомості, який би базувався як на загально-людських цінностях, так і на усвідомленні української традиції державотворення.

2.4 Гетьманат П. Скоропадського з точки зору державницької традиції

Однією з проблем вивченні історії у школі, є питання підходу. Наприклад, в українській історичній науці ми маємо достатньо підходів до вивчення минулого, і впровадження цих здобутків у шкільне навчання. До прикладу можна назвати народницький підхід у розгляді історії, який виникає в Україні як провідний у XIX столітті, і більшість видатних науковців дотримувалися саме цього підходу (М. Грушевський, В. Антонович, М. Костомаров тощо). Який в основі своїх узагальнень історичного процесу, ставить Український народ, який був рушієм як розвитку українських теренів, так і водночас об'єктом впливу чужоземних імперій. І деякі риси такого історичного мислення ми бачимо у сучасній шкільній історичній освіті. Але в той же час, можна помітити в освіті територіальний погляд на Українську історію, а також деякі елементи державницького.

Територіальний розгляд історії України на наш погляд проявляється майже на всіх класах вивчення предмету у школі, від шостого до одинадцятого. Під поняттям територіального вивчення минулого в системі загальної середньої освіти, ми вбачаємо розгляд історичного минулого України, спираючись на міжнародно-визнані кордони сучасної держави 1991 року, тобто вивчення усіх основних подій минулого, що відбувалися в межах сучасних суверенних кордонів. Водночас, таке вивчення включає розгляд загальних ключових державотворчих, і націєтворчих процесів. Наприклад у сьомому класі вивчається розділ «Руські землі в складі сусідніх держав (середина XIV початок XVI). Кримське ханство». Назва цього розділу водночас зберігає розуміння збереженості державницької традиції Русі, через словосполучення «Руські землі», в той же час показуючи їхню розділеність між різними державами, хоча виникає цілком слушне риторичне запитання, як землі можуть перейти до «сусідніх держав»?; якщо вжито слово «сусідні» то розуміється, що це вже з самого початку не Українські землі а території поза Україною. Різні підручники, подають різні варіанти вживання наприклад автори А. Галімов О. Гісем і О.

Мартинюк подають, тему державницької точки зору: «Боротьба за спадщину Русі та королівства Руського».¹⁹¹

Як вже зазначалося нами вище, Україна пережила травматичний досвід тоталітарного впливу у XX столітті, і подавати цю історію дітям у школі можна як з точки зору «жертви», однак так само і з точки зору «борця», на наш погляд, такий двоїстий підхід і застосовується в системі шкільної історичної освіти. Але історію до XIX і XX століття можна вивчати з точки зору державницької (і деякі події XX століття), адже в межах цих етапів Вітчизняної історії в Україні витворювалися певні як конкретно державні інституції, вони мали різний характер (незалежний чи автономний), але ключове, тут те що вони були «державними» або «політичними», тому з точки зору народницького їх розгляд буде неправильним.

Важливість вивчення історії, за державницьким напрямком і полягає в тому, що він пропонує відмінний від народницького погляд на історію України, не як на народ що протягом історії піддавався стихійним рухам які «штовхали історію» і той народ був наче загублений, і завжди знаходився у пошуку своєї ідентичності, в безжальних жорнах історії. На наш погляд, державницький світогляд дає розуміння, що та державницька традиція яка витворилася на Українських землях протягом багатьох століть від середньовіччя, зазнаючи постійних змін різного масштабу, творила певний рівень світогляду в Україні, який відповідав своєму часу, і на основі якого українці не були простими споглядачами історичного потоку, а активно долучалися до нього розбудовуючи свої державницькі інститути та традиції відповідно до вимог часу, світових тенденцій, та власних особливостей. Тобто, Україна була активною та органічною частиною розвитку Європейського континенту, зі своєю унікальною державницькою традицією. Але звичайно, лише повністю дивитися на історію України з державної точки зору, також буде не правильним, адже протягом історії у державному розвитку України були перерви, коли держава занепадала. І тому

¹⁹¹ Галімов А. Гісем О. Мартинюк О. Історія України: підруч. Для 7 класу закл. загал. серед. Освіти Х.: Вид-во «Ранок», 2024. 224 с.

розглядати і застосовувати у шкільному навчанні лише такий підхід, є не правильним, і не логічним і головню не об'єктивним. Але все одно треба наголошувати на тому, що держави хоч і занепадали, але залишалася державницька традиція, яка в інтелектуальному, метафізичному плані завжди містила в собі Українську державу, в залежності від історичного часу, вона могла мати різні назви, форми правління та устрою, але все це були ідеї «Української держави».

В усвідомленні такого підходу до сприйняття історії ми звертаємося до найвизначнішого представника, і фактично засновника державницької школи історіографії В'ячеслава Липинського. Звичайно може здатися доволі дивним звертання і пов'язування шкільної історичної освіти з історіографією і вищою науковою історією, однак ми вважаємо, що навпаки шкільна історія має базуватися лише на визначних здобутках історіографії, аби дійсно виховувати різносторонньо і глибоко-розвинених особистостей. І на наше переконання державницька концепція В. Липинського є більш актуальною у вивченні історії України ХХ століття в школі, навіть не дивлячись на те, що загалом і навчальна програма і підручники складені більше в народницькому дусі.

Вчений є автором багатьох важливих ідей для Української нації і одна з цих ідей це державницьке а не народницьке розуміння нації, а саме у своїй праці «Листи до братів хліборобів» він пише: «Для українського державника: Українцем, своїм, близьким, людиною одної нації — єсть кожна людина, що органічно (місцем осідку і праці) зв'язана з Україною»,¹⁹² з цього впливає визнання українцем за громадянською приналежністю (в умовах бездержавності за територіальною), тобто не так важить національність як спільне громадянство, що повністю відповідає контексту сучасної навчальної програми: « виховання засобами історії громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної держави та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей; прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів,

¹⁹² Липинський В. Листи до братів-хліборобів : про ідею і організацію українського монархізму : писані 1919-1926 р. /Wien: Buchdruckerei Carl Herrmann, 1926. 580 с. С. 417

релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей».¹⁹³ Тобто обстоюючи державницький підхід до вивчення історії в школі, спираючись на його засновника В'ячеслава Липинського, ми можемо стверджувати, що вчений ставить на перший ряд політичне поняття нації, натомість народницький підхід головним вбачає етнічне розуміння нації, що абсолютно суперечить як державній політиці в сфері освіти, державному стандарту, так і навчальній програмі, що її відповідні рядки ми цитували вище. Ми не можемо прищеплювати почуття толерантності, коли в межах лінійно-хронологічного підходу ми в дев'яности відстоках тем вивчаємо поступ лише «українського народу», а на всі інші народи виділяємо всього десять відсотків навчальної програми, і це стосується не лише народів а і різних соціальних класів. І от, щоб це подолати ми пропонуємо використовувати державницький підхід для викладання історії в школі, в поєднанні з концепцією територіального патріотизму В'ячеслава Липинського.

Знову ж таки, при переважаючому народницькому підході до висвітлення історії в школі, все одно державницька ідея територіального патріотизму переважає, адже В'ячеслав Казимирович вважав, що не національне почуття має бути переважаючим чинником при об'єднанні нації, а почуття територіальне, усвідомлення спільності території – однієї для всіх Батьківщини - України. Як зазначає дослідник В. Малиновський: «Сутність територіального патріотизму В. Липинський бачив у пробудженні почуття солідарності та єдності всіх постійних мешканців української землі, незалежно від їх етнічного походження, класової належності, віросповідання, соціально-культурного рівня».¹⁹⁴ Це є абсолютно співзвучне тому поняттю толерантності на якому наголошує навчальна програма, і водночас суперечить народництву. Ця концепція вченого повністю відповідає змісту історичної освіти, в якій сьогодні вживаються такі терміни як

¹⁹³ Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с. С. 9.

¹⁹⁴ Малиновський В. Концепція територіального патріотизму В. Липинського в сучасних процесах формування політичної нації // Освіта регіону. 2012. № 3. С. 31–35.

«українські землі», «багато-культурність» тощо. Тобто підхід об'єднання громадян за територіальним, сьогодні за державно-територіальним принципом є основним як загалом в суспільстві так і в історичній освіті. Ми сьогодні бачимо в історичній освіті химерне поєднання народницької традиції, як бажання показати історію боротьби українського народу, а потім водночас ми говоримо про толерантність і рівне ставлення до інших етносів і культур, адже їхня історія розглядається лише побіжно, і то в контексті Українського поступу.

Ми зовсім не критикуємо народницький підхід, і вважаємо його багато в чому корисним, бо він формує певну наскрізну нитку української історії, її тяглості через розвиток народу, однак ми говоримо про те що це суперечить вимогам сучасного, ліберального європейського суспільства до якого Україна прагне, а саме толерантності до мультикультурності. Народницький підхід, є певним запобіжником до «розмивання» історії України просто як території «змішання культур», без відсутності хоча б якоїсь генеральної лінії, тобто об'єднуючого фактору. Ми ведемо мову про, те що в системі шкільної історичної освіти, треба знайти правильне рішення: або ми навчаємо учнів у українському народницькому підході, і лише декларуємо важливість інших культур і соціальних станів в історії України, або ми беремо до уваги підхід державницький, концепцію територіально патріотизму і державницької традиції, і за допомоги проблемно- тематичного підходу, реально вчимо з одного боку генеральну лінію тяглості Української державної традиції від середньовіччя, а з іншого, не декларативно а практично вчимо дітей, що Україна стала Батьківщиною і рідним краєм, не лише для українців а і для інших народів, і не лише «народ» був рушієм історії а й і його традиційні еліти.

Наше розуміння державницького підходу або підходу з точки зору державної традиції, полягає у тому, що історія України, її важливий «епізод» розглядається у зв'язку з подібними за змістом та сенсом попередніми «епізодами», тобто у контексті традиції, це дає основне розуміння – тяглості Української державної традиції. Наприклад коли ми вивчаємо середньовічну державу яка мала назву Русь, то ми говоримо, що після феодальної

роздробленості, її державну традицію перейняло Королівство Руське, Галицько-Волинська держава, дуже важливо пояснювати учням, що у свідомості тодішніх людей, як нам подають історичні джерела, поняття «Русь» нікуди не зникло, і Галицько-Волинська держава була незмінно – Руссю, так з іншим політичним центром і в інших просторових межах, але з тим же сакральним центром-Києвом, з тією ж князівсько-боярською політичною системою, так ця система мінялася, вдосконалювалася, але її традиція не зникала. І далі говоримо, що землі Русі опиняються в складі Великого Князівства Литовського, за традиційною радянською концепцією, «Литовські пани поневолюють українські землі», однак це є помилкою. Сучасна історіографія, і це переноситься на шкільну історію, стоїть на тому, що ці землі були інкорпоровані до складу Великого князівства, і ті князівські роди – тобто аристократія, як основний носій у середньовіччі державницького контексту, інкорпуються в систему цієї держави, і таким чином подовжуючи державну традицію Русі. Тобто князівські роди так і залишалися Руськими (українськими) князівськими родами, мало того поняття Русі також не зникало, ці землі продовжилися так називатися, і Київ був їхнім сакральним центром. Русь стає скоріше топонімом, хоча не можна стверджувати це остаточно, з огляду на офіційну назву цього нового державного утворення, яке в історичних документах згадується як Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське.

Тобто, державницька традиція у вивченні шкільної історії має не подавати історію України як хронологію держав які змінювали одна одну, бо тоді в учнів формується абсолютна відсутність розуміння хоча б якогось взаємозв'язку між ними, наприклад Русь починає дробитися, тоді приходять монголи і її знищують остаточно, потім утворюється, щось нове, що має назву Галицько-Волинська держава. Державницький погляд, який можливий за проблемно-тематичного підходу, вчить учнів, що ці держави не просто були якось пов'язані між собою, а вони прямо були логічним продовженням одна одної, а більш в загальному контексті вони були основною складовою державо-творчої традиції Русі (України). Простіше кажучи слід вчити учнів, що князі Острозькі вважали себе

нащадками князів Володимира Святого і Ярослава Мудрого, так само і сприймався Богдан Хмельницький який проголосив себе «самодержцем Руським».

Те що історія «подрібнена» на періоди які шкільна історична освіта не зв'язує між собою, позбавляє учнів розуміння цілісності історії, того, що Україна не є жертвою історії, вона є її творцем, так можливо не центральним, не таким імперським, але творцем, в своїх межах східної частини Європи, і в своїх історичних силах і потугах.

Якщо говорити про середні віки і ранньо-модерний час ми можемо відслідкувати певну традиційну тяглість і спадковість, однак чи доречним буде говорити про це на початок ХХ століття? Адже на 1917 рік українські землі вже понад 150 років знаходяться під владою російської імперії, останні ознаки автономності Української козацької держави були знищені ще в другій половині ХVІІІ століття, і звичайно на час початку революції Україна не мала жодних реальних політично-державних ознак. І в такому сенсі революція вивчається в школі як вибух національного почуття і бажання побудувати свою державу. На наш погляд, розглядаючи таким чином історію, ми виховуємо учнів з революційно-епізодичним мисленням. Це значить, що ми в межах лінійно-хронологічної історичної освіти в школі вивчаємо у дев'ятому класі, «довге» ХІХ століття в якому основний аспект ставиться саме на народницькій і на культурницькій історії, тобто вивчається яким національним та соціальним гнітом була для українського народу Російська імперія, а потім у 1917-1921 роках, народ спробував скинути цей гніт і у висновку, на жаль опинився у складі тоталітарної радянської імперії. Далі відбувся знову сплеск національного опору – боротьба ОУН та УПА, але потім і їх було знищено. Приблизно такою є коротка оповідь того, на чому робляться основні змістовні аспекти під час вивчення історії України у 9-11 класах. Таким чином ми виховуємо в учнях розуміння успішності українського руху, лише в моментах та епізодах, а не довготривалих періодах. Також у всіх цих історіях спротиву висновки один - Україну поглинали сильніші, і це запам'ятовується учнями.

Але, якщо ми подивимося на цю історію з точки зору традиції, то негативність цього висновку можна мінімізувати. Бо коли ми будемо вчити учнів того, що після знищення Гетьманщини її еліта, хоча і змушена була служити Російській імперії, і часто втрачаючи свою ідентичність, але вона все одно мала певний рівень розуміння своєї окремішності, вона викоремлювалася у імперії як малоросійське дворянство, вона зберігала козацько-старшинську традицію, вкладала гроші в українську справу, зберігала козацьку культуру, тобто в ідейному, в метафізичному плані зберігала ідею України/Малоросії як окремої країни з окремим народом, тоді ми донесемо до свідомості здобувачів освіти, що Українська революція, стала можливою не лише завдяки волі соціалістичних та демократичних партій, що виникли на початку XX століття, а ідея України плекалася безперервно її елітами, бо саме вони можуть витворити державність, хлопоманство і народництво це течії культурницькі, народницькі які були відповіддю народу на позбавлення його національної ідентичності, однак національна ідентичність це ще не держава. Коли ми вивчаємо з учнями роль традиційної аристократії та еліт у державотворенні, ми таким чином у їхній свідомості «вписуємо» Україну в європейський контекст, де традиційні еліти, навіть не зважаючи на поширення багатьох нових політичних рухів, продовжували відігравати провідну роль у житті держави наприкінці XIX початку XX століття. Таким чином ми навчаємо учнів розумінню причинно-наслідкових зв'язків і логічності у історії. А з точки зору громадянського виховання, то ми формуємо розуміння важливості почуття обов'язку у державі, почуття поваги до традиції, і розуміння її важливості як такої що зберігає державність навіть в умовах бездержавності.

Вивчення сталості традиції на уроках історії в школі, допомагає людині усвідомлювати поступовість розвитку як її життя так і життя держави громадянином якої вона є. Ми формуємо у свідомості людини стійке розуміння, що життя це не моментний успіх, а щоденна наполеглива праця, так само і з «життям», тобто історією держави та нації. Тобто коли ми робимо акцент саме на революційних історичних сплесках, то ми формуємо у учнів усвідомлення що

Україна може бути успішною лише в таких моментах, а не на довготривалу перспективу, а якщо ми вчимо історію як збереження елітою давніх державних традицій, поступовий політичний та культурницький розвиток, тобто вчимо не лише сам результат, а наголошуємо на процесі як українці дійшли до цього результату, то тоді ми формуємо у учнів в свідомості важливість наполегливості, та ролі кожного у здобутті цього результату – важливості творчої праці і вихованості громадянина для процвітання країни. Однак важливо усвідомлювати, що реалізація цього підходу можлива лише у проблемно – тематичній парадигмі вивчення історії України у школі, коли ми стараємося розглянути динаміку історичних процесів, а не лише факт того що вони відбулися як це є у хронологічній системі.

РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 РОКУ - ПРАКТИЧНІ ШЛЯХИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ

3.1. Роль писемних історичних джерел у формуванні громадянської компетентності учнів

Застосування історичних першоджерел є невід'ємною частиною вивчення історії в системі повної загальної середньої освіти. Як слушно зазначає дослідниця І. Мороз: «Використання в освітньому процесі історичних джерел є основною і обов'язковою умовою вивчення історії. Інформація, отримана в результаті їх аналізу, дає змогу повноцінно описати (реконструювати) минуле людства. У цьому контексті історичні джерела є своєрідним мостом часу, що дозволяє досліднику поринути в минуле».¹⁹⁵

І в цьому випадку, дослідниками історії виступають здобувачі освіти – учні, які завдяки підтримці і регулюванню вчителя добувають з них корисну інформацію.

Специфіка використання тих чи інших видів писемних історичних джерел, відрізняється від вікових психолого-педагогічних та пізнавальних особливостей учнів, саме тому підхід до підбору цих джерел має бути виваженим і враховувати всі ці особливості. Методика застосування джерел є доволі сталою та незалежною від цих особливостей, хіба, що у зв'язку з технологічними змінами, може змінюватися сама форма подачі джерела. Дослідниця Г. Яковенко визначає такі методи роботи з писемним історичним джерелом: «Найчастіше зустрічаються такі методичні прийоми роботи з документом: постановка питання до тексту документу; аналіз документу за запропонованими критеріями;

¹⁹⁵ Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення : збірник тез доповідей / ред. кол.; голов. ред. – О.М.Топузов Київ : Педагогічна думка, 2023. 382 с. С. 244

порівняння документів; зіставлення документів; аналіз документів з точки зору різних груп; визначення авторського відношення подіями». ¹⁹⁶

Якщо проаналізувати Вітчизняні шкільні підручники історії то ми дійсно там побачимо більшу частину визначених дослідницею методів. Однак питання нашої теми полягає не в простому застосуванні джерел, а в пошукові шляхів такого їх застосування під час вивчення теми «Українська держава. Гетьманат Павла Скоропадського 1918 року», з точки зору і ефективного засвоєння знань про минуле, і громадянського виховання здобувачів освіти.

З огляду на доволі невелику віддаленість, з точки зору історії подій, що ми вивчаємо, ми маємо доволі багато першоджерел які можемо використовувати у цьому процесі. По перше це є державні документи 1918 року, а саме особисті гетьманські грамоти, відручні листи, розпорядження, законодавчі акти, тощо. Застосування цієї групи джерел дозволяє вивчити та зрозуміти особливості внутрішнього державного устрою Української держави, визначити основні засади її політики в різних сферах. Також можна виокремити позитивні та негативні риси державного режиму, та форми правління. І це є напевно одні з найважливіших джерел, саме для громадянського виховання, адже вони дають можливість порівняння Української держави «тоді і зараз», тобто які були відносини між державою і громадянами?, що змінилося за понад сто років?.

До прикладу наведемо уривки з грамоти гетьмана П. Скоропадського до всього Українського народу: «Бешкети й анархія продовжуються на Україні; економічна розруха і безробіття збільшуються і розповсюджуються з кожним днем і врешті для багатішої колись-то України встає грізна мара голоду... В найблизчий час буде видано закон, установляючий порядок виборів до Українського Сойму. До цього я буду твердо стояти на сторожі порядку і

¹⁹⁶ Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с. С. 117

законності в Українській Державі; буду підтримувати авторитет влади, не спиняючись ні перед якими самими крайніми мірами».¹⁹⁷

Аби спонукати учнів думати не лише з точки зору історичної а й з громадянської ставимо, до джерела такі питання:

- як аргументує П. Скоропадський свій прихід до влади?
- що в уривку документа може свідчити про особливості державного правління які планував реалізувати гетьман?

Тобто задача вчителя, будувати питання, не так, щоб вивести учнів на якусь заздалегідь заплановану відповідь, а підштовхування до пошуку власної відповіді, а потім як висновок можливість довести та аргументувати цю відповідь.

Дуже важливим для розуміння минулого України є демонстрація і вивчення усієї строкатості історичного процесу, його різних течій, рухів, процесів, які не завжди мають однозначне трактування, і які мали абсолютно суперечливий один одному вплив на історію України. Зокрема це є дуже актуальним питанням в контексті вивчення Української революції 1917-1920 рр.

Беручи до розгляду історію Української Держави 1918 року, з точки зору державницької традиції, приймаючи, те що гетьманат був відновленням традиційної форми Української держави XVII – XVIII століть, з провідною роллю аристократії, гетьмансько-козацької мілітарної ідеї, подовжуючи таким чином традицію державності з вісімнадцятого століття у двадцяте, і наголошуючи, що держава 1918 року засновувалася не на найпопулярніших тоді політичних рухах, республіканстві та соціалізмі, а на тому, що було поза цими рухами, було гнучким але водночас сталим – на державницькій, аристократичній традиції, яка давала її провідниками і мала давати тим ким ці провідники управляли, почуття вкоріненості і історичності своїх дій, і мотивувати таким чином будувати цю

¹⁹⁷ Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / [редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. - Т. 2 / видавництво Темпора (Київ). – 2015. – 411 с. С. 38

державу не хаотичними революційними перетвореннями, а поступом на основі поміркованих кроків і традиційності ставить перед нами завдання показати як можна реалізувати подібний погляд на шкільному уроці історії.

До прикладу наведемо «Відручний лист гетьмана П. Скоропадського до міністра військових справ щодо організації українського козацтва» який зокрема містить такий текст: «Так сталося і в той час, коли Україна, за 250 років недержавності, стала вільною країною. Бажаючи закріпити за собою цю волю і незалежність України, кращі кола українського громадянства, спираючись на стародавні традиції представників наших, запорожців, знову викинули лозунг козаччини і почали згуртуватись.... І ось тепер, коли Я став Гетьманом усієї України, Я вирішив прийняти всі заходи до того, аби козаччина, в яку вйде цвіт української людності, стала дійсно провідником національної ідеї і великим кадром будучої Української козацької армії».¹⁹⁸

Цей уривок показує ось цю традиційність гетьманату, і знання яке учні за допомоги свого власного вчителя і за сприяння вчителя можуть засвоїти проаналізувавши цей уривок є дуже глибокі. Наприклад поставивши до джерела питання:

- як гетьман обґрунтовує відродження козацького стану? І як Ви вважаєте, для чого це робиться?

ми формуватимемо в учнів загальне розуміння політики яка спрямовувалася на відродження традицій.

Якщо поставити питання наступним чином:

- які рядки з уривку джерела свідчать про відродження козацтва на основі давніх традицій?

то спонукатимемо учнів до розуміння продовження саме державницької традиції від ранньомодерної Гетьманщини. А питання:

- яким є Ваше ставлення до такого відродження традиції?

¹⁹⁸ Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / [редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. - Т. 2 / видавництво Темпора (Київ). - 2015. - 411 с. С. 48-49.

- як Ви вважаєте чи було воно доречним і корисним для України? дозволяють нам вислухати думки учнів, які формують їх на основі вивченого попереднього досвіду.

Звичайно такий підхід можна критикувати за його, певною мірою наперед визначеність, бо ми одразу зазначаємо на «козацькості» традиційності Української держави 1918 року, а потім на основі цього твердження спробуємо пояснити, або усвідомити, була ця держава такою чи ні. Звичайно можна піти і більш революційним шляхом і доводити і вчити з учнями що піком державного і національного розвитку українців в час революції була УНР, а гетьманат був «контрреволюційним», але тоді ми свідомо вкладаємо у свідомість учнів, що традиція немає жодної ваги у суспільстві, що вона нічого не значить, і тоді вони екстрополують це розуміння на своє подальше життя, і застосовують цей підхід, не зважають на історичну традицію, і вважають що все новомодне сучасне, воно апріорі правильне і за всіма своїми характеристиками, краще за традиційне, однак це не є абсолютною правдою і істиною. Адже будь які зміни «стоять» на минулій традиції, і це слід доносити учням. І без розуміння цієї традиції, учні не зможуть стати повноцінними і відповідальними громадянами, адже традиція виховує, і задає певний світогляд, який базується в першу чергу на повазі до своєї держави, і до своїх предків які творили і виборювали цю державу, і тому учні як її громадяни мають не нищити традицію а плекати і розвивати.

Як ми же говорили вище, проблема пошуку якоїсь «генеральної лінії» у вивченні цієї теми є доволі актуальною для авторів навчальних методик, підручників та програм. Традиційно основний погляд зосереджується на історії державницького будівництва республіканського, народно-демократичного табору Центральної ради та Директорії УНР. Однак такий підхід дуже обмежує усвідомлення учнями історії, бо відкидає дуже багато контексту в якому відбувалося республіканське державне будівництво, а саме революційний хаос, що був пов'язаний зі скасуванням права на приватну власність, анархізмом, поширенням комуністичних ідей в Україні, занепадом та знищенням аристократії, та традиційних еліт. Саме, тому аби враховувати всі особливості

революційних подій в Україні, і їх як найзрозумілішу подачу для учнів треба використовувати, широку джерельну базу.

Над корисними в цьому контексті на наш погляд у вивченні історії Української держави, і загалом періоду революції є джерела особового характеру. Адже вони, як ми зазначали вище з точки зору методики застосування на уроках, і з точки зору сприйняття учнями є чи не найкращими «містками» у минуле, і можуть надати більш повну картину звичайного, повсякденного життя людей. Бо так чи інакше державні документи, відображають лише особливості державного погляду на вирішення тих чи інших проблем, а особові джерела, дають можливість, відслідкувати взаємозв'язок між інформацією з джерел, тобто як ті державні рішення реалізовувалися на практиці. Ще одним важливим компонентом застосування у вивченні теми джерел особового походження, є можливість розгляду учнями історичної ситуації з точки зору звичайної людини, а це є вельми корисними для нас з точки зору громадянського виховання, тому, що розглянути досвід повсякденного життя в державі в часи революційних струсів є важливим для розуміння сучасного становища України та суспільства, членами якого учні є, а це становище зазнає серйозних змін та потрясінь, саме тому, для того аби розкрити для учнів шляхи можливої, або навпаки неможливої поведінки в таких історичних обставинах слід застосовувати у навчанні джерела особового походження. Це є спогади, щоденники та листування.

Зокрема можна використати щоденникові записи Євгена Харламповича Чикаленка за 1918 рік, аби формувати у здобувачів по перше критичне і аналітичне мислення, а по друге навички об'єктивного погляду на історію України. До прикладу можна проаналізувати записи які зробив Євген Харлампович, занотувавши розмови і думки людей свого часу. Перший уривок: «Вчора в книгарні розказував якийсь добродій з техницьким значком на картузі, що в тій частині Чернігівщини, що ще зайнята большевиками, люди просто гвалт кричать від грабунків і молять Бога, щоб швидше прийшов німець і визволив їх, прилучивши до гетьманщини, а тут, вже ближче до Києва, селяни просять Бога,

щоб вернулись большевики і врятували їх од німців та від гетьманського уряду, які і грабують, і знущаються з їх».¹⁹⁹

Цей текст як найяскравіше демонструє наскільки складною була революційна ситуація в Україні, якою глибокою була ненависть класів один до одного, і тому аби спонукати учнів до усвідомлення цього, можна поставити такі запитання до уривку:

- що в уривку з джерела, говорить про політичну нестабільність в Україні в 1918 році?;
- які деталі з уривку джерела свідчать про ненависть селянського класу, до представників аристократії?, і як Ви думаєте, чому виникла така ненависть?;
- як Ви вважаєте, чому земельне питання в час Української революції стояло на стільки «гостро»?;
- як Ви вважаєте, чи можна говорити про стабільний розвиток держави та суспільства, в таких умовах, які описуються в уривку?.

З одного боку за допомогою цих запитань, ми мотивуємо учнів мислити і шукати відповідь у тексті, і головню у сенсі написаного, а з іншого боку ми подаємо їм конкретну інформацію історичного і громадянського змісту, а саме, що стається з державами з високою соціальною нерівністю, з відсутністю справедливості, і таким чином формуємо розуміння цінності здобуття цих ідеалів у сучасному громадянському суспільстві в якому живуть і розвиваються учні.

Зазначимо дуже вагоме застереження, до попередньої нашої думки що стосується опису в джерелі держави яка не може забезпечити соціальну справедливість, тут ми ведемо мову не про Українську державу (гетьманат П. Скоропадського) а про Російську імперію, адже важливо вчити учнів розуміти, що ті проблеми які були в Україні на 1918 рік, не були наслідком приходу до влади гетьмана, чи заходу німецьких військ на територію країни, а вони були

¹⁹⁹ Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919) Київ: Темпора, 2011. 423 с. С. 101.

спричинені політикою Російської імперії, власне це і була одна з найосновніших причин революції, і саме пояснення цього учням є надважливим.

Однак слід розуміти, що Євген Харлампович критикує гетьманське правління за «проросійськість», і називає його «кадето-октябристським», «чорносотенським». Так як це джерело є особистими записами Євгена Харламповича, то в них він доволі відверто подає розмови, думки та настрої людей, однак іноді їхня інтерпретація автором є вкрай критичною та негативною, і тому слід пояснювати учням основну проблему особових джерел – вони є суб'єктивними, і відображають зазвичай лише життєву позицію автора на широку «картину подій», а не глибоко саму «картину», і тому на вчителя покладається відповідальність донести це учням.

Знову, ж таки говорячи про формування навичок критичного мислення, доцільним методом виступає порівняння інформації з джерел особового походження. Наприклад наведемо твір Дмитра Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле 1914-1918 рр.»,²⁰⁰ важливість цього джерела в порівнянні з попереднім, полягає в тому що Д. Дорошенко дотримувався більш «правих» поглядів, ніж Євген Чикаленко, який критикував уряд гетьмана, членом якого був Дмитро Іванович. Вивчення різних поглядів у джерелах особового походження, їх зіставлення, порівняння аналіз так критика дають можливість учням, самотійно, на практиці здобути знання, щодо історичного процесу, і його значення. Звернемося до наступного уривку зі спогадів Дмитра Дорошенка: «Гетьман в розмові заявив мені, що його мета - будувати міцну, самотійну державу українську на національній основі. «Я не соціяліст, говорив далі гетьман, але я щиро стою за демократичний лад, за націоналізацію всіх форм громадського життя на Україні, за всебічний розвиток української культури.

²⁰⁰ Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918) : [в 4 ч.] / Дмитро Дорошенко. - Ч. 2 : З початків відродження Української державности (доба Центральної Ради). – Львів : Червона Калина, 1923 96 с.

Селянин мусить дістати землю, але не анархічним способом, не грабунком, а на правних основах, без руйнації економічного життя краю й його багатств».²⁰¹

Здобувачам освіти можна поставити наступні запитання:

- порівняйте уривки зі спогадів Дмитра Дорошенка, і з опису зі щоденника Євгена Чикаленка, в чому відмінність висвітлених в них політичних та соціально-економічних позицій?;
- як Ви вважаєте, який шлях вирішення земельного питання був би більш корисним, і чому?;

В цьому випадку наголошуючи на контрасті який існує між цими уривками, ми створюємо і для учнів певну ситуацію, вибору, та історичного аналізу. У них у свідомості може одразу виникнути певна дилема: яку сторону обрати?, або яка найбільш «правильна»? І вчителю в цій ситуації звичайно належить роль певного модератора, який має говорити учням, позитивні і негативні риси обидвох поглядів, і наголошувати на важливості «вислуховувати» обидві сторони «конфлікту».

Ще одним прикладом особового джерела яке безумовно, необхідно використовувати у викладанні теми є спогади самого гетьмана Павла Скоропадського, вони дозволяють вивчити історію з точки зору правителя держави, нащадка старовинного старшинсько-гетьманського роду – представника аристократії. І це є вельми важливим, демонструвати учням погляд на Українську революцію не лише з точки зору провідних політичних сил соціально-демократичного напрямку, а й з точки зору традиційної земельної і державницької еліти, бо це є шлях демонстрації для учнів більш ширшого погляду на події, погляду з точки зору традиції, бо властиво основне протистояння революції і полягало у боротьбі соціалістично -демократичних рухів, які відстоювали права селян і робітників, проти традиційної земельної чи

²⁰¹ Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918) : [в 4 ч.] / Дмитро Дорошенко. Ч. 2 : З початків відродження Української державности (доба Центральної Ради). Львів : Червона Калина, 1923 96 с. С. 87.

промислової аристократії «панів» і «буржуазії». Тому спомини гетьмана Скоропадського, цінні тим що він як представник тої аристократії, стає на чолі держави, і тому для розширення знань здобувачів освіти буде дуже цінним зрозуміти і його погляд на розвиток України.

Візьмемо до уваги такий уривок зі «Спогадів»: «У українців на дивовижу вузькі погляди на питання, якою має бути політика певної держави, вони якось не зважають ні на дійсність, ні на історію, вони тільки знають твердити: "Хочемо самостійну Україну", забуваючи, що для того, щоб досягти, я вже не говорю повної самостійності, за простим правом в очах усіх країн на державне існування, це право має бути завойовано й мечем, і політикою такою, яка примусила би більшість країн, які мають значення при вирішенні цього питання, бажати щоб ця держава існувала. Українці цього зовсім не беруть до уваги, і якщо й тепер новий уряд не зрозуміє цього, він доведе ідею України до цілковитого краху».²⁰²

Цей уривок може продемонструвати для учнів по перше погляд очільника держави на те яким чином, якою політикою і якими діями має бути здобута Українська держава, він розкриває позицію автора, щодо її шляхів розбудови та стійкого розвитку. До прикладу вчитель може поставити перед учнями такі запитання:

- як Ви розумієте вислів, що «Українська держава має бути здобута мечем» і «політикою, яка примусила би більшість країн, які мають значення при вирішенні цього питання, бажати щоб ця держава існувала»? якою на Ваш погляд має бути як політика?;
- що на Ваш погляд має робити в такій ситуації відповідальний громадянин?; чи згодні ви загалом з думками гетьмана? (відповідь аргументуйте).

Як нами вже було зазначено вище, вивчення використання першоджерел для вивчення історії у школі, є традиційним і дуже корисним методом з розвитку історичного мислення учнів, та цілої низки компетентностей, але слід зрозуміти

²⁰² Скоропадський, Павло Петрович. Спогади. Кінець 1917 - грудень 1918; голов. ред. Я. Пеленський ; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського [та ін.]. Київ; Філадельфія: [б.в.], 1995. – 492 с. С. 306-307.

що в цьому процесі напевно, найважливішу роль відіграє форма подачі уривку з джерела і запитань до нього. Щодо першого то звичайно форма подачі на сьогодні має дуже багато варіантів починаючи від традиційного читання тексту з підручника і до пошуку відповідних джерел у мережі інтернет, і демонстрація їх на яскравих презентаціях, або із застосуванням технологій штучного інтелекту це звичайно залежить від майстерності і обізнаності вчителя. Окрім того все ж таки не слід забувати і про традиційні методи, тобто самостійний пошук учнями у підручнику або додатковій літературі, і вчитель тут має скеровувати учнів у правильному напрямку, тобто «де шукати?», «як шукати?», тощо.

А от якщо говорити про форму постановки запитання до джерела, то слід усвідомлювати, що саме по собі читання учнями тексту з уривку нічого корисного для них не надасть. Але якщо учень чітко розуміє, що від нього потребують, тобто матиме чітке запитання, то він почне розуміти цей уривок. Бо коли ми працюємо з історичними джерелами, то метою є на основі інформації з джерела усвідомити якийсь історичний процес, ситуацію або конфлікт, тому уривки мають бути доцільно підібрані, і питання до них мають ставитись відповідні. Вивчаючи період Української революції 1917-1920рр., частиною якої був гетьманат Павла Скоропадського, сам вчитель має усвідомлювати і доносити до учнів, що цей період є дуже конфліктним і строкатим. Можемо виділити такі основні конфлікти які мають усвідомити учні: буржуазія VS простий народ; суспільство VS влада; соціалісти VS аристократія; республіканці VS гетьманці. Джерела які застосовуватимуться вчителем мають розкривати глибше ці протистояння, адже це по перше стимулює формування у учнів навичок критичного та аналітичного мислення при розгляді історії, а по друге, з точки зору громадянського виховання коли учні проектують історичні ситуації на своє життя.

На наш погляд така робота з писемними джерелами, як найкраще нагадує «кейс метод», або метод аналізу ситуацій. Як зазначають О. Койчева і Яновська Л.: «Метод кейс-стаді – це метод навчання, заснований на участі та дискусії, який допомагає розвивати критичне мислення, комунікацію та навички групової

роботи. Він є різновидом проблемно-орієнтованого навчання. Основне завдання цього методу – моделювати та заохочувати учнів мислити нестандартно, вислуховувати думку кожного щодо будь-якої проблеми та знаходити спільні шляхи її вирішення». ²⁰³ По суті уривки з джерел і є конкретними ситуаціями у розгляд і осмислення яких заохочуються учні.

Як нами вже говорилося, вивчення Української революції у школі за генеральну лінію оповіді історії бере постання Української народної республіки, зазначаючи в навчальній програмі, що революція досягла успіху коли постала ця держава. Однак у науковій історичній спільноті досі точаться дискусії з цього приводу. Адже хоча УНР і була провідною об'єднуючою силою, однак в середині країни існувала велика кількість рухів які виступали проти цього (анархісти, комуністи, більшовики тощо), і тому забувати це є великою помилкою, навпаки треба акцентувати увагу на цих конфліктах як на таких, що і не дали повноцінно розвинути державі. Безумовно постання УНР було подією епохальною і центральною, і це треба доносити учням, але слід постійно акцентувати, що цей процес не був простий, і революція коштувала Україні, хаосом, економічним і соціальним розоренням і «кров'ю», саме це і пропонує ця методика вивчення основних конфліктів через світогляд очевидців подій на основі писемних джерел. І тому з точки зору громадянського виховання, ця методика має навчати громадянській відповідальності, усвідомленню своїх прав та обов'язків в складні для держави часи, формувати ставлення до негативних та позитивних рис, що проявляються у суспільстві, і звичайно вчити діяти практично в час таких випробувань, що є дуже актуальним в час російсько-української війни, і тієї ситуації в якій Україна опиниться після війни. Дуже важливим є сьогодні, і буде в майбутньому відповідальні та виховані на основі історичного досвіду і традиції громадяни які розуміють ціну держави для себе і суспільства, і розуміють свої становище в ній.

²⁰³ Койчева О. С. Яновська Л. Г. Використання методу case-study як аналізу проблемних ситуацій в історичній освіті // Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 58(1). С. 77-80. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_58\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_58(1)_17). (дата звернення 22.10.2025) С. 79

Загалом, можна підсумувати, що успішність застосування писемних джерел при вивченні теми в школі, залежить саме від доцільності підібраного джерельного матеріалу, і від майстерності сформульованих до документів запитань, і від методики пошуку відповідей на ці запитання. Наприклад це можуть бути запитання відкритого характеру, які потребують більш широкого осмислення та налізу учнями, або навпаки це можуть бути невеликі питання, відповідь на які криється в самому тексті і задача учнів, їх лише віднайти, або це можуть бути питання до низки джерел, і задачею здобувачі в такому випадку шляхом аналізу, співставлень, порівнянь та висловлення висновків та суджень надати відповідь на це запитання. З точки зору виховного потенціалу, то така діяльність розвиває в учнів навички критичного мислення, логічної та аксіологічної компетентностей, коли учні через осмислення текстів водночас і сповнюють свою свідомість історичним знанням, і в той же час розвивають мисленнєві здібності мозку. А з точки зору громадянського складника історичної освіти, то можемо говорити, що застосування писемних джерел, має одразу дві площини користі, по перше це суто практична, діяльнісна, адже аналізуючи і даючи відповіді на питання до джерел учні опановують вище згадані нами компетентності, також вдосконалюють навички по роботі з інформацією, вчаться аналізувати державну політику та устрій, і таким чином моделюють можливий свій досвід у взаємодії з державою. А з точки зору духовного, нематеріального складника громадянського виховання, то в здобувачів освіти будується певна картина особливостей державно-правового минулого України, його традиції, та особливостей.

Ще однією заувагою, щодо успішності застосування тих чи інших історичних джерел при вивченні історії в системі шкільної освіти є майстерність вчителя. І тут йдеться про такі її аспекти, як історико-методичний і педагогічно-дидактичний. Історико-методичний аспект проявляється у здатності вчителя підібрати правильні та доцільні джерела до теми, які б відображали широку історичну картину, несли би в собі корисну історичну інформацію, яка мала би характер повчальної у різних сферах, від побутової до громадянської. А це

вимагає від вчителя широкого опрацювання цих джерел, постійного підвищення кваліфікації, і звичайно самоосвіти (вивчення спектру історичних досліджень, здобутків історіографії та джерелознавства). Що ж до педагогічно-дидактичного елементу, то тут важить саме усвідомлення вчителем цінності і потенціалу, того чи іншого джерела, і уміння правильно підібрати проблемне питання до нього, питання яке би спонукало до активного пошуку, і розвитку широкого спектру умінь, навичок та усвідомлень.

3.2. Усвідомлення та рефлексія історії

Лінійно-хронологічний підхід який застосовується у вітчизняній шкільній історичній освіті спрямовується на наповнення учнів якомога ширше з великим обсягом історії. Він включає в себе теми різного напрямку, від соціально-культурних до політико державних, і видається що його метою є «розповісти трохи про кожную». Темі розділені за тематичними розділами, однак все одно вивчаються у хронологічній послідовності, рік за роком. Звичайно хронологічна компетентність є однією з ключових для історичного знання, однак вона не дає глибокого розуміння історії, бо певна тема вивчається лише в межах одного або декількох послідовних уроків, потім за розділом, частиною якого є ця тема зазвичай учні виконують підсумкову роботу, і все, на цьому її вивчення припиняється і відбувається перехід до наступної теми, хронологічного періоду. Тобто розуміється, що учні остаточно «вивчили» тему, однак насправді це не є правда, бо окрім того щоб вивчити тему, найголовнішим є її зрозуміти, а лінійно-хронологічний підхід, за якість не турбується.

Вітчизняна історична освіта потребує переосмислення цього підходу, адже у навчальних програмах, проєктах реформ, та державному стандарті акцентується, що історична освіта має виховувати людей які набувають важливих для життя компетентностей, критичного мислення, толерантності, громадянської відповідальності, тощо. Всі ці перераховані нами явища, є за своєю суттю такими які формуються системно через навчальну діяльність і виховні впливи. А про яку

системність ми можемо говорити, коли у учнів буквально кожен урок історії це нова тема, без будь якого глибокого повторення попередньої, про яке розуміння сенсу історичних подій та процесів може йти мова, якщо більша частина уроку це оповідь подій в хронологічному порядку, а важливі історичні терміни які позначають певні явища та процеси, просто визначенням занотовуються учнем у зошит, без будь якого глибокого їх осмислення і вивчення.

Безумовно наявна на сьогодні система історичної освіти, дає певні базові знання, однак якщо ми дійсно прагнемо виховувати свідомих і всесторонньо розвинених особистостей, то недостатнім є заставити їх запам'ятати, умовно дату гетьманського перевороту, треба формувати у учнів глибше розуміння, яким був сенс історії Української держави 1918 року?, яке було її значення для всього процесу революції?, чим власне і була ця революція для України?. Тобто треба усвідомити, що основне, чого нам треба вчити зростаючі покоління, це розуміти, як за Робіном Колінгвудом «ідею історії», а це є можливим лише за проблемно-тематичного підходу. Коли ми дійсно уроками історії прагнемо формувати свідомих громадян Української держави, то нам слід зрозуміти, що історію з учнями треба осмислювати, над нею треба рефлексувати, аналізувати, і це не стосується окремих подій, це стосується важливих процесів минулого.

Поняття «рефлексія» зазвичай використовується у психології, і має дуже багато підходів до його трактування. З латини «reflexio» перекладається як «повернення назад», тому зазвичай під цим поняттям з точки зору психології розуміють осмислення людиною досвіду учасником якого вона була в минулому. Дослідниця Н. Губа, так визначає це поняття « багатовимірний процес самопізнання, що включає аналіз минулого досвіду, усвідомлення власних мотивів, дій і переживань, а також проектування майбутньої діяльності на основі отриманих висновків».²⁰⁴

На наш погляд, дуже доцільним буде застосовувати поняття «рефлексія» до моделювання оптимального шляху вивчення історії в школі, адже навіть якщо

²⁰⁴ Губа, Н. О. (2024). Рефлексія: проблематика формулювання концепту.//Наукові записки. Серія: Психологія, (3), 13–19. С. 16.

брати до уваги лише переклад цього слова, то за своєю суттю він і позначає весь сенс процесу вивчення історії – повернення назад. А якщо спиратися на визначення з точки зору психології, то під рефлексією у процесі шкільного вивчення історії ми розуміємо, перефразовуючи визначення Наталії Губи певний процес пізнання історичного досвіду, усвідомлення мотивів, дій, змісту та сенсу учасників історичного процесу і самого процесу, проєктування можливих наслідків процесів і їх історичного значення. Тобто рефлексія це і є по суті основний вид діяльності при вивченні історії на шкільному рівні, бо вона не дає готових відповідей на питання, а є процесом їх самостійного пошуку.

Тут постає питання, в якій формі може провадитись рефлексія історії? Для цього процесу можна використовувати значну кількість різноманітних прийомів та методів, і про деякі з них ми вже вели мову раніше. До прикладу це та сама робота з різними видами писемних історичних джерел, коли ми рефлексуємо історію, на конкретному історичному матеріалі. Ставлячи проблемні запитання, вчитель ставить учнів в ситуацію потреби активізації мислення, в якій вони мають знайти об'єктивну відповідь, при тому аргументувавши її і навівши докази на користь неї. Велику роль у процесі рефлексії історії відіграє її подача вчителем. Якщо вчитель веде беземоційну лекцію, не наповнює її цікавими фактами, не доповнює риторичними моральними чи філософськими запитаннями, реальними практичними проблемами, то звичайно в такому випадку рефлексія не буде можливою.

Рефлексія історії у школі є процесом спільного пошуку відповідей і пізнання історичних явищ, процесів та визначення з одного боку їх загально-історичного контексту та змісту, і розуміння цих подій, і з іншої сторони це спроби пошуку сенсу історії. Звичайно, це може здаватися доволі не потрібним як для шкільного рівня освіти, занадто філософським і таким, що є не доречним, однак на наш погляд навпаки коли ми даємо учням «поживу для роздумів», потім вислуховуємо їхні думки і ставлення, тоді учні усвідомлюють що для вчителя їхня думка є корисною, і він її чує, і ви разом стараєтесь її доповнити, то тоді підвищується рівень мотивації та зацікавлення, предметом і темою. Рефлексія, аналіз та

усвідомлення, не ставить аж такі критичні вимоги до учня у обов'язковості запам'ятовування термінів, адже основним є не факт знання терміну, так як він поданий у підручнику, а в першу чергу має цінуватися, те що учень думає з приводу терміну який позначає той чи інший процес, чи може він його пояснити, і чи усвідомлює він цей процес, адже знання і усвідомлення тобто розуміння це є категорії дуже відмінні.

Коли ми вивчаємо тему «Українська Держава гетьмана П. Скоропадського», то в першу чергу учні мають усвідомити, чим для України була революція, що розпочалася у 1917 році. Адже якщо ми її не обмежуємо лише Українською Центральною Радою, або народною республікою, то ми маємо подивитися на історію соціальну, на те що значна частина населення займалася розбоєм і анархією, інша частина піддавалася більшовицькій комуністичній агітації, ще третя частина пасивно ставилася до цих подій, і так далі. Тобто ми маємо з одного боку показати революцію як перемогу національних патріотичних сил, побудову власних владних інституцій вперше за довгий час, а з іншого боку як трагедію яка розорила Україну, і призвела до численних жертв та руйнувань.

Коли починаємо вивчати Гетьманат Павла Скоропадського, то так само слід починати з соціального контексту, в якому стані опинилася Україна на весну 1918 року. Також, слід відходити від таврування гетьманату як контрреволюційного, і це ми бачимо уже в освіті коли його подають як гармонійну частину загальної Української революції 1917-1921 рр. в розділі «В боротьбі за збереження Української державності», однак все одно спостерігається певне розуміння історії гетьманату як проміжкового етапу, який за важливістю менш значний ніж історія УНР. Розуміння соціального становища різних верств населення, допоможе зрозуміти учням не на словах, чому державотворення в цей період було таким складним, а на практичних прикладах.

Якщо розглядати період Гетьманату з точки зору державницької традиції, то безумовно маємо починати з учнями обговорення ролі традиційних еліт у творенні та існуванні держави, тут слід залучати міжпредметні зв'язки зі всесвітньою історією, обговорюючи досвід впливу аристократії на існування

багатьох європейських країн. Далі, продовжуючи цю тематику, слід пригадати з учнями якою була роль аристократії в історії Українського державотворення XVII-XVIII століть, тут ми звичайно згадуємо шляхту і головно старшинську аристократію ранньомодерної Гетьманщини. Треба розбирати з учнями конкретні приклади старшинських родів, вивчати їх роль у історії, та внесок у розвиток України. Далі, за цим має вивчатися інкорпорація цих еліт у Російську імперію, і їхнє становище і вчинки у цій державі, тут вчитель має розкривати перед учнями питання морального вибору, тобто чи був у цих еліт вибір, і чи вчиняли вони «правильно» коли йшли на службу імперії? Ці питання ставляться більше для розвитку логічного і критичного мислення учнів, тут треба слідкувати вчителю, щоб уникати оцінювальних суджень і суб'єктивних позицій, аби уникати конфліктності. Потім говоримо про долю цих традиційних еліт у час революції, пробуємо дати відповідь на питання, що з ними сталося? У чому і якими іншими соціальними верствами у них загострюється конфлікт? Тут, знову ж таки доцільно використовувати уривки з джерел аби проілюструвати цю революційну ситуацію наочно.

І лише після цього, починаємо вивчати конкретно явища та процеси що починаються з приходом гетьмана Павла Скоропадського до влади. Аналізуємо державний устрій, владні інститути і приклади їх функціонування, відродження Гетьманської державної традиції, тут важливо також проаналізувати і позицію критиків гетьманату Скоропадського, чому вони називали його «театральним», «оперетковим»? чиє об'єктивні аргументи на користь цих суджень. А потім спробувати знайти аргументи на користь думки про гетьманат як відродження державної традиції. Далі слід вивчати здобутки і прорахунки гетьманської політики. І зрештою можна підсумовувати і зробити висновок, і на основі вивченого, спробувавши створити порівняльну таблицю, де було би три колонки (додаток А), де би учні порівняли на що спрямовувалася політика уряду часів Скоропадського, і на що часів УЦР/УНР?

І очевидно, що зміст цих колонок таблиці відрізнятиметься, до прикладу у графі «Земельна політика», чи «політика щодо Приватної власності» буде

написано, що Центральна рада скасувала приватну власність на землю, і таким чином намагалася задовільнити інтереси селянства і робітництва, і забезпечити для них справедливість якої вони добивалися, а гетьман відновив це право намагаючись задовільнити інтереси землевласників і традиційних еліт, і зупинити розграбунок власності селянами.

На основі цієї таблиці учні одразу зрозуміють, що між цими двома державними видами політик була колосальна різниця, і жодна зі сторін не враховувала, або не хотіла враховувати інтереси протилежної, і в цьому і була трагедія Української революції, що стани суспільства були дуже сильно розділені. Задача вчителя історії не донести учням що ЦР вела єдино-правильну земельну політику, а показати яким конфліктом стали революційні перетворення для України, і не висвітлити історію лише зі сторони народу (селян і робітників) а й зі сторони еліти та аристократії, бо вона була принаймні до революції, можливо ще більш впливом учасником історичного процесу ніж інші верстви.

Якщо ми дійсно, не лише в словесних деклараціях, а й у реальному житті, хочемо виховати дітей в Європейському дусі, ми маємо через шкільну історію це показати, бо Європа ліберально-демократична це всього лише приблизно 80-100 років історії, а Європа аристократична та елітарна, це 800-1000 років історії. Це не значить що аристократична історія має затьмарювати ліберально-демократичну, і що вона гірша за аристократичну, зовсім ні, це говорить про те, що елітарна, лицарська історія була в основі творення всіх Європейських держав. І якщо, ми дійсно хочемо будувати європейське громадянське суспільство в Українській державі, то ми маємо поважати ту традицію, на основі якої сформувалася Європа.

Звичайно, історія України в багатьох моментах відрізняється від історії інших європейських держав, через те, що скажімо у Франції, чи Англії, еліта завжди протягом історії була «національною», так вона могла не говорити мовою свого народу, однак вона завжди спиралася на єдиний державний центр який був у межах того що, вони вважали своєю державою (Лондон чи Париж), а аристократія українська особливо у XIX столітті спиралася на центр поза

Україною - Санкт-Петербург, що дуже часто виявлявся ворожим для України, тому українцям доволі важко сприйняти цей факт, і зрозуміти його в шкільній освіті. Однак, на наш погляд, ми маємо його визнати і прийняти, спробувати не таврувати еліти як «зрадників», а спробувати зрозуміти, чи був вибір у цих еліт, щоб не втратити свого означення «традиційні еліти»? Бо відкидання русифікованої проте української аристократії, позбавляє країну величезної частини її історії.

Рефлексія історії є процесом ефективним, якщо застосовувати ефективні методи, деякі з них ми вже окреслили вище, а саме робота джерелами та з проблемними питаннями, але для більш глибокого усвідомлення слід навести ще окремі доцільні на наш погляд приклади. Рефлексування над історією при її вивченні в школі може бути в таких випадках, як осмислення певної події або процесу через відповіді на питання до джерел; розмірковування над історичними ситуаціями їх причинами ходом і наслідками, про які розповів вчитель, і знову ж таки поставив проблемне запитання; розуми над думками істориків, тобто читання уривків з історичних праць; також аби зрозуміти контекст можна читати відповідну художню чи науково-популярну літературу або обговорювати відеоконтент.

На наш погляд, дуже ефективним методом є використання додаткової або науково-популярної літератури, бо вона по перше розширює знання учнів, надає їм певні нові і цікаві факти, запускає процеси мислення (коли ми порівнюємо думки різних істориків), тощо. Вагомою в цьому питанні виступає проблема, того що сучасні підлітки не зацікавлені у читанні, а особливо історичних книжок. Звичайно маємо усвідомлювати, що не всі учні будуть так глибоко зацікавлені і занурені в історію щоб читати додаткову літературу, однак зазвичай навіть ті хто зацікавлені її не читають, і не від того, що не хочуть, навпаки, а від того, що не знають яку літературу можна почитати. Тому вчитель має додавати до процесу рефлексії історії додаткову літературу з теми яку можуть почитати, таким чином розширивши свої знання і усвідомлення. Щодо історії Української держави 1918 року, то можна використовувати праці дослідників еміграції Д. Дорошенка, В.

Кучабського, І. Мазепа, П. Христюк, П. Феденка, М. Стахіва, І. Лисяка-Рудницького, О. Доценка.²⁰⁵ Серед дослідників періоду незалежної України можна виокремити таких як Г. Папакін і його праці «Павло Скоропадський: постать на тлі епохи»²⁰⁶, «Доля національної еліти України та Фінляндії на зламі епох: Павло Скоропадський і Карл Густав Маннергейм»,²⁰⁷ «Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина»²⁰⁸.

Можна звертатися до досліджень Р. Пирога «Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі»²⁰⁹, «Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією»²¹⁰, «Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників»²¹¹, «Симон Петлюра у сприйнятті Павла Скоропадського (за спогадами гетьмана)»²¹², «"Білий кентавр українського козацтва": до проблеми міфологізації образу гетьмана Павла Скоропадського».²¹³

Узагальнивши, зазначимо, що рефлексія історії виступає одним із найефективніших шляхів не лише простого її запам'ятовування а головне усвідомлення. Вона є процесом осмислення історичних процесів, через вивчення історичних джерел, проблемних питань до них, а також через опрацювання додаткових видів джерел історичної інформації, таких як література, відеоматеріали, інтернет джерела, тощо. Важливим елементом який виступає певним виразником ефективності рефлексії, є особистість вчителя історії, адже

²⁰⁵ Доценка О. Літопис Української Революції : матеріали й док. до історії укр. революції Київ ; Львів : Накладом авт., 1923 - 1924. Т. 2, кн. 5 : 1917-1923 . 1924. 398 с.

²⁰⁶ Папакін Г. Павло Скоропадський: постать на тлі епохи Студії з архівної справи та документознавства. 1999. Т. 5. С. 14-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_1999_5_4 (дата звернення 25.10.2025)

²⁰⁷ Папакін Г. Доля національної еліти України та Фінляндії на зламі епох: Павло Скоропадський і Карл Густав Маннергейм // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 5. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2000_5_13. (дата звернення 25.10.2025)

²⁰⁸ Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина : іст.-арх. нариси Київ: [б. в.], 2003. 280 с.

²⁰⁹ Пиріг Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 68-84.

²¹⁰ Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією : наук. вид. / Р. Я. Пиріг; Ін-т історії України НАН України. К., 2008. 209 с.

²¹¹ Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників // Український історичний журнал 2008. № 4. С. 38-47.

²¹² Пиріг Р. Симон Петлюра у сприйнятті Павла Скоропадського (за спогадами гетьмана) // Український історичний журнал . 2009. № 3. С. 15-27.

²¹³ Пиріг Р. "Білий кентавр українського козацтва": до проблеми міфологізації образу гетьмана Павла Скоропадського// Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 136-143.

від того на скільки вчитель зацікавлений викладанні теми, на скільки він обізнаний у ній, так щоб застосовувати практично доцільні форми та методи роботи з учнями, від того залежить наскільки він може зацікавити учнів цим знанням, і спонукати їх до глибшого вивчення. Окрім того цей процес розвиває словесно-логічне мислення а також наочно-образне, коли ми вивчаємо динаміку історичних процесів у їх глибині. Також рефлексія формує критичне та аналітичне мислення, учні вдосконалюють навички роботи з інформацією, покращують свої інформаційну і аксіологічну компетентність. А з точки зору громадянського виховання, рефлексія історії Української держави 1918 року, допомагає учням зрозуміти усю складність обставин в яких формується держава, розуміння ролі аристократії та еліт у творенні держави і збереженні державної традиції, на яку мають спиратися відповідальні громадяни.

3.3. Шляхи вдосконалення вивчення теми «Українська Держава гетьмана П. Скоропадського» з точки зору державницької традиції у шкільній освіті.

Розкриття окремих критичних зауваг, щодо вивчення історії Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року, та аспектів її громадянського виховного потенціалу, ставить перед нами потребу розкрити в загальних рисах оптимальні та реальні шляхи вдосконалення цих царин. Безумовно теми є доволі широкими, тому і потребують значно ширших подальших досліджень.

В першу чергу означимо нашу позицію, що полягає в важливості усвідомлення першості державної політики, яка би сприяла покращенню економічного і соціально-політичного становища України, і таким чином вплинула би на суспільство, і зробила би громадян більш впевненішими у державі, та своїх силах, можливостях і потребах себе як повноцінного її громадянина. Тобто, у державі має долатися несправедливість, покращуватися судова система, політичний та економічний «клімат», аби громадяни відчували потребу для себе в державі і навпаки. Однак водночас тут і держава має відчувати

зворотній зв'язок від громадян, у цих перетвореннях, і система освіти має навчати громадян цьому.

Ми зазначили, що ще однією масштабною, в межах колективної української свідомості проблемою, є проблема тягаря радянського минулого, світогляду та способу мислення, яке частково через родину і суспільство передається і на зростаючі покоління. Ця проблема комплексною і багато в чому залежить від попередньої, адже від часу відновлення незалежності у 1991 році Українська держава не змогла побудувати вільну від російсько-радянського впливу, систему всього життя суспільства, що включає і побудова міцної та справедливої національної економіки, соціальної політики, системи освіти, державного урядування, тощо. Ми вважаємо, що від цього повністю залежить успішність взагалі україно-центричної освіти. Коли ми говоримо про громадянську освіту, ми ж не маємо на увазі громадянське виховання деяких «свідомих» чи найбільш здібних учнів, завжди наголошується, що всі вихованці і здобувачі освіти мають нею опанувати, безумовно, на різному рівні але мають. І з цього можна зробити висновок, що кожна людина в суспільстві так чи інакше мусить мати певний громадянський світогляд, громадянську відповідальність, тощо, але як українські громадяни з 1991 року чи навіть з 2000-2010-х років могли ставити «свідомими», якщо вони бачили що те підприємство на якому вони працюють поступово банкрутувало, у них знижувалася заробітна плата і як наслідок рівень життя, а держава нічого для подолання цього не робила, а часто і сама була частиною цих процесів. Так само держава не проводила системних змін у подоланні русифікації, бо власниками тих підприємств, що розграбовувалися були росіяни, і тому, російська мова була більш кориснішою для життя ніж українська, та й держава не провадила системної політики українського виховання. Як висновок поганого економічного становища сімей, в родинях дітям прищеплюється усвідомлення того, що держава не є спроможною, і як висновок поняття громадянства України швидкими темпами знецінюється. Ще додається всюдишуща корупція, несправедливість судової системи на всіх рівнях, виконавчої політики. Накладання всіх цих факторів, призводить до того, що

громадянське і соціальне стає людям абсолютно байдужим, і вони думають лише про те щоб вижити. А потім держава говорить, що шкільне громадянське виховання не є ефективним, і впроваджує реформи, за якими учні вчать у школі високі громадянські ідеали, а потім у родині і соціумі бачать все те негативне, що вище нами було описано, і тоді у них формується дисонанс, який може навіть травмувати, і як підсумок більшість учнів виховує не курс громадянської освіти у 10 класі в кількості 52 годин на рік, а ті життєві реалії з якими вони стикаються кожного дня. А якщо ми, ще подивимося на ситуацію зі сторони вчителя, який отримує мізерну зарплату, а потім на уроці мусить розказувати про високі громадянські ідеали, то становище здається, ще гіршим. На наше переконання, громадянське суспільство яке розвивається в Україні, завдяки ентузіазму, патріотизму і громадянській свідомості активної меншості, яка усвідомлює всі вищеописані проблеми робить доволі багато аби змінити цю ситуацію, яка є і в сфері освіти і в інших сферах, однак дуже часто воно зустрічається з опором з боку державної системи, і тому ці зміни до глобальних позитивних наслідків не приводять. Саме тому ми наголошуємо, що лише послідовна зміна системи «зверху» і комплексно може змінити ситуацію, коли влада буде Україно-центричною, і зможе запустити такі механізми перетворень, які би запустили і оновили і економіку і політику і всі соціальні сфери, тоді суспільство, громадянство бачитиме ці зміни в державі, в покращенні рівня їхнього життя, то тоді абсолютно всі учасники освітнього процесу дітей, і ті які можуть мати з цього потенційну користь (держава, батьки, самі учні, школа, заклади вищої освіти), тощо, будуть дуже зацікавлені у відповідальних та свідомих громадянах.

Освітня є частиною того процесу змін, який необхідний Україні, однак з середини системи освіти можна думати і працювати над вдосконаленням підходу до історичної та громадянської освіти. На наш погляд слід відходити від лінійно-хронологічного підходу вивчення історії, і переходити, до проблемно-тематичного. Адже згідно з першим підходом учні в основному мають запам'ятовувати дати, події, терміни та їх визначення, це за своєю суттю є ще

радянським підходом, «зубріння». Сьогодні, сучасний світ, і Українські реалії, вимагають не тих учнів які можуть повторити за лекалами, а тих хто самі ці лекала можуть створити. Проблемно-тематичний підхід передбачає заглиблення в теми і процеси вивчення їх сутності та історичного значення і впливу на сьогодення, це є можливість учнів розкрити свої розумові здібності та компетентності. За таким підходом історію, наприклад, можна вивчати блоками, якщо брати до уваги всесвітню, те це може бути «імперіалізм», і учні детально, на прикладах, на різному освітньому контенті і на вмілому дидактичному та методичному підході вчителя не вчать, а буквально досліджують тему. Якщо ми говоримо про тему «Українська держава 1918 року» то тут можна виділити такі блоки, як «роль традиційних еліт/аристократії у розбудові держави» - вивчити європейський та український досвіди, аби зрозуміти аристократичну державотворчу традицію. Ще один блок «соціальні та політичні конфлікти Української революції 1917-1920х рр.» - дослідити строкатість суспільних настроїв і позицій в Україні в добу революції, що зазвичай провокувало багато конфліктів, і не давало стабільно розвиватися різним політичним режимам тих часів. Блок «Гетьманат 1918 року особливості політики та особливості держави», тут звичайно треба ознайомитися зі здобутками і прорахунками політики цього періоду, і також на особливості гетьманату як відновлення традиційної форми Української держави, консервативним (традиційним) шляхом. Дуже важливим для проблемно-тематичного підходу якісний освітній контент, який не може обмежуватись підручником, має залучатися додаткова література, та інші матеріали, і засоби для їх демонстрації, та звичайно великою мірою успіх залежить від майстерності вчителя правильно побудувати цей процес дослідження.

Учнів треба знайомити ширше з Українською ідеєю, тобто можна розширити цю тему, і в подальшому вивчати гетьманський рух на еміграції, і його здобутки і роль у відстоюванні України. Важливо показувати учням велич і унікальність української ідеологічно-культурної спадщини, зокрема це

стосується основного ідеолога вітчизняного консерватизму В'ячеслава Липинського.

З точки зору історичного та громадянського виховання на нашу думку система освіти має зберігати баланс, між українсько-державоцентричною історією з одного боку і з загальносвітовими освітніми та історичними тенденціями з іншого. Адже держава Україна на сьогодні переживаючи складні воєнні випробування та соціальні труднощі, перебуває на етапі становлення, саме тому Україні необхідні громадяни які би були патріотами державниками, і цінували вітчизняні цінності, і водночас для відмежовування від російського впливу і долучення до спільноти європейської, освіта має формувати членів суспільства що визнають в своєму житті демократичні цінності суспільства Європи.

Всі ті проєктовані зміни в освіті, що ми їх вище описали, потребують освіченості творців цих змін, якими зокрема є вчителі. На нашу думку, окрім того, що вчителі мають бути як і інші професії гідно пошановані в державі, а з точки зору їх практичної роботи, то вона має постійно вдосконалюватися. Аби педагог міг, захопливо та цікаво пояснити дітям історію, та спонукати їх до її дослідження, він має бути освіченим не лише в питаннях дидактики чи методики, а й історії, бо тоді вчитель розширює свій історичний світогляд, який може потім проєктувати на розуми учнів, на освітню та виховну діяльність.

Загалом зазначимо, що немає меж вдосконаленню, і питання взаємозв'язку громадянського виховання і історії Української Держави 1918 року може досліджуватися та покращуватися у багатьох напрямках, ми представили, лише скромний погляд автора.

ВИСНОВКИ

Після здобуття незалежності в державі, почалися процеси формування вільного, демократичного суспільства і роль освіти в них визначається як одна з найосновніших, тому ця тема з кожним днем стає все актуальнішою. Однак не лише громадянське виховання стоїть сьогодні на порядку денному, а й питання набуття здобувачами освіти громадянської компетентності. Загалом компетентнісний підхід є широким поняттям яке розуміється як набуття учнями певних знань, певного способу мислення, яке неодмінно знадобиться учням в подальшому житті. І от однією з таких компетентностей є громадянська, усвідомлення якої знадобиться зростаючим поколінням як гармонійним членам суспільства, громади, та громадянина держави. І роль історії в процесі формування цієї компетентності є дуже значною.

Нами було вивчено питання висвітлення, та стан опрацювання науковцями питання громадянської компетентності та виховання. Досвід української педагогіки, що ми його проаналізували на початку дослідження доводить нам те, що питання формування в учнів певних громадянських розумових установок є дуже важливим для формування всебічно-розвиненої особистості. Як нами було визначено, питання що ставали певним прообразом громадянського виховання ми можемо прослідкувати, в працях вітчизняних дослідників кінця XIX ст. початку XX таких як Б. Грінченко, М. Галущинський які говорили про перебудову громадської свідомості у зв'язку з набуттям людиною нових прав та обов'язків не підданого, а громадянина, хоча розглядали проблему самоусвідомлення українців через національне виховання.

Назагал зазначимо, що основною проблемою відсутності формування громадянських знань у українців і у XIX столітті і майже все XX століття була бездержавність. Адже українці були змушені виховуватися у чужих державах і ті наукові погляди які б розвивали думку про необхідність саме українського громадянського виховання лише формувалися. Звичайно Українська революція 1917-1921 рр. дала поштовх до цього процесу, можна відмітити таких науковців та педагогів як І. Огієнко, Х. Алчевська, С. Русова, але неуспішне завершення

революції, і встановлення в Україні радянської влади уповільнило цей процес. Однак на еміграції були науковці які підтримували процес усвідомлення важливості виховання в українцеві громадянських рис, яскравий приклад педагог Г. Ващенко.

Що ж до досвіду радянської України, то тут звичайно ми не можемо говорити про незалежне громадянське виховання, адже Україна була інкорпорована в структуру СРСР а тому поняття «громадянин» сприймалося там як загально-союзне. І зважаючи на тоталітарний характер радянського режиму, на ідеологізованість усіх сфер суспільного життя ми також не можемо говорити про незалежні та об'єктивні дослідження даної теми. У роботі ми зупинилися лише на доробкові В. Сухомлинського, вважаємо, що відкинення ідеологічних нашарувань може допомогти виокремити з його праця певні риси громадянського виховання.

Період ХХ століття можна вважати періодом зародження українського громадянського виховання. Що ж стосується «компетентності», то цей термін науковцями не вживався, а тому ми можемо лише аналізувати та синтезувати паці зазначеного періоду і робити висновки, щодо так само зародження поняття громадянська компетентність.

Звичайно зі здобуттям Україною незалежності процес усвідомлення важливості громадянського виховання почав активно розвиватися. Спочатку також таке виховання розумілося як підготовка дитини до життя в суспільстві, в державі, у вивченні прав та обов'язків громадянина. Але вже у 2000-х рр. парадигма починає змінюватися, вона виходить на державний рівень, і з'являються різні концепції компетентнісного підходу до навчання, зокрема і до предмету історія. У зв'язку і з яким дуже часто вивчається громадянська компетентність. Серед дослідників які започатковували вивчення громадянської компетентності можна виокремити Н. Бібік, О. Пометун, Т. Бакка, які розглядали історію як предмет який має великий потенціал, у формуванні громадянської компетентності, і теоретично розробляли шляхи такого формування. Шахрай В., Ремех, Т. Овчарук О. розглядали громадянську компетентність з загально-

педагогічних та філософсько-соціальних засад. Майейтків Т., Смагіна Т., Малієнко Ю. розширили наукову базу знань та досвіду з приводу взаємозалежності компетентнісного підходу, і громадянської його складової в структурі предметів історія України, Всесвітня історія, правознавство.

Загалом розвиток наукових напрацювань з приводу громадянської компетентності започатковувся у 1990-ті рр. як усвідомлення громадянського виховання, а з 2000-х рр. розвинувся у вивченні громадянської компетентності зокрема в контексті вивчення історії. Однак слід зазначити, що питання потенціалу окремих тем з історії у формуванні громадянської компетентності розвинене дуже слабо, частіше зустрічаються загальні роботи що стосуються окремих класів. Якщо ж говорити взагалі за такі доволі короткі в контексті виділених годин, та невеликі теми як Українська держава гетьманат П. Скоропадського то взагалі ми можемо майже повну відсутність відповідних напрацювань, що ще раз доводить її актуальність.

Одним з завдань, що ми перед собою ставили, було оглянути стан історіографії та джерельної бази з теми «Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського», і тому можемо прийти до висновку, що вивчаючи історіографію теми ми натрапляємо на низку суперечливих проблемних питань, зокрема це об'єктивність історіографії еміграційного періоду. Адже як вже констатувалося нами вище еміграційні кола дуже часто ділилися на табори протиборчих сторін, що позначилося і в історичних дослідженнях. Зокрема можемо виділити таких вчених «прогетьманського табору» як Д. Дорошенко, Є. Пизюр, і «уенерівського табору» П. Христюк, П. Феденко. Хоча подальші історіографічні дослідження набували все більшої об'єктивності, однак недостатній доступ до джерельної бази не дозволяв розширювати межі вивчення теми. Радянська історіографія цілком негативно вивчала період гетьманату Скоропадського, і в повному ідеологічному неприйнятті та відторгненні.

Незалежний етап розвитку історіографії розпочався з проголошенням незалежності України, однак все одно кола науковців продовжили поділятися на прихильників гетьманського режиму і його критиків, як це було започатковано

еміграційними істориками. Однак все ж таки незважаючи на ці розбіжності об'єктивність досліджень значно підвищилася, завдяки більшій доступності до джерел та відсутності ідеологічного тиску на істориків. Виокремимо наступних дослідників Г. Папакін, В. Верстюк, Р. Пиріг, П. Гай-Нижник, Ф. Турченко. Назагал зазначимо, що інтерес до теми Українська держава 1918 р. є дуже значним в сучасних Вітчизняних історичних дослідженнях.

Під час розгляду нами джерельної бази з теми, нами було вивчено корпус важливих для нашого дослідження історичних документів загаданого періоду зокрема це опубліковані архівні документи у збірнику «Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали»²¹⁴ що висвітлюють основи політики та суспільного устрою гетьманату. Розгляд наративних джерел особового походження, та періодичних видань періоду дозволяють нам зрозуміти як звичайне соціальне життя, людей того періоду так і всю різноманітність та конфліктність поглядів українських діячів на революційні події, та процеси. Як ми вже неодноразово зазначали розгляд історичних джерел в контексті вивчення методико-педагогічної теми, що полягає у формулюванні оптимальних шляхів навчання історії у взаємозалежності з формуванням у учнів громадянської компетентності, є дуже важливим процесом для дослідника адже це допомагає подивитися на історичну проблематику під різними кутами зору, глибше дослідити особливості історичного процесу, задля більш об'єктивного подальшого впровадження компетентнісного підходу.

Важливими прикладними завданнями, що ми їх собі ставили на початку нашого дослідження, були: розглянути та описати шляхи формування громадянської компетентності здобувачів освіти можливостями предмету «Історія України» у старшій школі, а також проаналізувати актуальні проблеми і можливості формування громадянської свідомості (компетентності), через вивчення історії Української Держави гетьмана П. Скоропадського, і таким

²¹⁴ Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ : Темпора, 2015. (Серія "Джерела до вивчення історії Української революції"). Т. 2 Темпора (Київ). 2015. 411 с.

чином, можемо підсумувати, що існує глибокий взаємозв'язок формування громадянської компетентності здобувачів освіти із курсом історії у 10 класі, а головню розділу Українська революція 1917-1921 рр., і зокрема теми «Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського 1918 р.». Ми наголосили, що громадянське виховання є процесом комплексним, на успішність якого впливає не лише освіта у школі, а й родинний виховний вплив, суспільство, громада в якій живе дитина, її культури, традиції, соціально-економічного рівня. Зазначимо, що нами розглядалося поняття громадянської компетентності не лише в контексті практичних діяльнісних навичок яких має опанувати людина протягом вивченні історії в школі, ми також запропонували розуміти громадянську компетентність першочергово як певний спосіб мислення учнів, формування у них перш за все певного громадянського світогляду, на основі якого в подальшому формуватимуться конкретні практичні вміння чи навички. Тобто шкільна освіта, здатна розпочати знайомство учнів з навичками, що вкладаються в поняття громадянської компетентності, які вони будуть вдосконалювати впродовж життя, але перше завдання школи це формувати здатність мислити, критично, аналітично надати учням певну основу для розуміння того, що значить бути громадянином.

І в цьому контексті, історія України у 10 класі відіграє провідне значення, адже ті події і явища, що стосуються державотворення України у першій половині XX століття, були дуже переломним, і тому на основі їхнього аналізу, осмислення та вивчення ми можемо формувати у учнів розуміння таких складних процесів як творення держави, роль кожного громадянина у цьому процесі. Тема Гетьманату Павла Скоропадського для цього, на наш погляд є дуже цікавим, і водночас важливим прикладом, адже те співвідношення сил, політична та соціально-економічна ситуація і консервативна політика стали неординарним досвідом Української революції, що показав наскільки різним було українське громадянство, і таким чином це слід викладати учням.

Нами було визначено, що актуальні проблеми громадянського виховання в Україні лежать у двох основних вимірах, які між собою дуже тісно зв'язані: перший вимір суспільно-історичний та економічний, і другий вимір – освітній.

Що стосується першого виміру, то тут можемо дійти до висновку, що спадок радянського минулого, ламання свідомості багатьом поколінням комуністичною ідеологією, знищення традиційного укладу життя і насадження штучно-сформованих радянських традицій, відсутність у цій системі реальних прав для населення, неможливість жодного впливу на державу, а лише повне підпорядкування їй створили в Україні суспільство із викривленим, не відповідаючим загально-світовим тенденціям світоглядом, який залишився у спадок незалежній Україні, і її системі освіти, і він ще досі не є остаточно подоланим. Що ж стосується виключно освітнього виміру проблем, то нами було наголошено, що однією з основних перепон, що обмежує історичну освіту і її громадянсько-виховний чинник, є саме лінійно-хронологічний підхід до вивчення історії, адже за цим підходом акцентується увага на кількості «пройдених» тем, але аж ніяк не на їх якості. Саме спираючись на це твердження, нами було підтримано ідею переходу освіти на проблемно-тематичний підхід, який базуватиметься на дослідницькому підході. Позитивними рисами цього підходу було визначено його акцент на діяльності, і глибшому вивченні тем і головно усвідомлення і рефлексія над ними, що розвиває як світогляд так і мислення учнів.

Під час аналізу типової навчальної програми, традиційних освітніх підходів, і деяких підручників з історії для 10 класу, можемо підсумувати, що погляд на історію Української Держави 1918 року завжди був обмеженим і не достатньо опрацьованим. Ми наголошуємо, на тому, що більш детальне вивчення досвіду державного будівництва за доби Гетьманату показало би учням альтернативний і більшою мірою заснований на державницькій українській традиції досвід державотворення, який був відмінний від досвіду Української Народної Республіки, на якому ставиться акцент у вивченні революції 1917-1921

рр.. Якщо дійсно освіта ставить собі за мету виховання різносторонньо-розвиненої особистості, то немає бути такої однобічності у розгляді історії.

Серед ключових завдань дослідження, були також опис важливості джерелознавчих вмінь вчителя, а саме яким чином можна здійснювати відбір та застосування історичних джерел з певної теми в освітньому процесі, та сформулювати та описати оптимальні шляхи вивчення зазначеного етапу Української революції, при цьому акцентуючи увагу на громадянській складовій, і на державницькій традиції.

Саме тому протягом дослідження, нами підкреслювалася важливість пошуку оновленого підходу до вивчення теми «Українська держава Павла Скоропадського 1918 року», а саме ми запропонували вивчення і викладання цього періоду з точки зору державницької традиції, що полягає у глибшому вивченні ролі аристократії та традиційних еліт у процесі творення і розвитку держави, також дослідження історії українських родів, які були нащадками козацько-старшинської аристократії, з метою демонстрації збереження гетьманської традиції, спробу її відновлення у 1918 році. Громадянське виховання у вивченні теми Гетьманату Павла Скоропадського року, нами визначається як сприйняття і дослідження учнями, за спрямування учителя на усвідомлення всієї трагічності та строкатості соціально-політичної ситуації в якій опинилася Україна з початком революції, якими були складі суспільні конфлікти, я наскільки важко в такій ситуації розбудовувати державу, це на наш погляд може надати учням усвідомлення цінності себе як громадянина для держави, особливо у скрутний історичний час. Важливим тут є усвідомлення можливостей та реальних засобів з реалізації цього методичного питання. Проаналізувавши основну мету вивчення теми Гетьманату 1918 року у школі ми дійшли до висновку, що дослідницький підхід, через використання різних видів писемних джерел, ефективним шляхом у застосуванні яких може бути ефективним «кейс метод», що полягає в «зануренні» учнів у певну проблему, через питання до писемних джерел різних типів. Також нами визначено важливий елемент, що сприяє усвідомленню і розумінню учнями історії – це є рефлексія.

Цей процес допомагає розширювати мисленні горизонти учнів, через аналіз історії, виокремлення з неї важливих позитивних та негативних рис, дослідження її впливу на сучасність, і здійснювати спробу зрозуміти на шкільному рівні «ідею історії». І одним з критеріїв ефективності такого підходу, ми визначили доцільне та ефективне використання історичних джерел вчителем, для демонстрації і вивчення глибини історичного контексту, та викликів і контраверсій історії, а це в свою чергу, неодмінно потребує від вчителя умінь підібрати, проаналізувати і опрацювати з методичної і дидактичної точки зору відповідні джерела.

Окремі результати цього дослідження, були реалізовані і продемонстровані нами у конспекті до уроку з відповідної теми, у якому поставлений акцент на громадянському вихованні учнів, через застосування історичних джерел, який на практиці може реалізовуватися в межах проблемно-тематичного підходу у вивченні історії в школі, при більш детальному розгляді соціальної політики гетьманату П. Скоропадського, що відображено у додатках до роботи.

Загалом зазначимо, що взаємодія теми історії Української Держави 1918 року гетьмана Павла Скоропадського, у поєднанні з аспектом громадянського виховання та формування відповідної компетентності, є дуже актуальною для системи освіти України, як з точки зору виховання різносторонньо-розвинених особистостей, так і для переосмислення деяких суперечливих моментів Вітчизняної історії. Особливо гостро, це питання акцентується в наш час, коли громадянство піддається найскладнішому випробуванню в сучасній історії російсько-українській війні, і тому спроба аналізу потенціалу даної теми у вихованні, певних важливих для суспільства і держави характеристик людини, є надважливою, як з точки зору протистояння зовнішнім викликам, так і в середині, у питанні розбудови незалежної та успішної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела та матеріали

1. Винниченко В. Відродження нації : (Історія української революції марець 1917 р. - грудень 1919 р.) : в 3 ч. Київ ; Відень : Дзвін, 1920. Ч. 3 . Нью-Йорк: б.в.. 1968. 535 с.
2. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918) : в 4 ч. Львів : Червона Калина, 1923 1924. Ч. 3 Доба Гетьманщини (1918) . 1923. 122 с.
3. Жуковський О. Вспомини часів епохи Великої Східньої Революції початка 1917–19 рр. (Із окопів до Тюрми). Записна книжечка. 1919 рік. Упорядник: Павло Гай-Нижник. Київ, 2018. 274 с.
4. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 Прага : Пробоєм, 1942. Т. 1 : Центральна Рада, Гетьманщина, Директорія. 1942. 210 с.
5. Назарук О. Рік на Великій Україні : конспект споминів з української революції Відень: Український прапор, 1920, 344 с.
6. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 Ред. колегія: Пеленський Я. (гол. ред.), Білас Л., Боряк Г. та ін. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Інститут східноєвропейських досліджень; Східноєвропейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського. Київ; Філадельфія, 1995 492 с.
7. Українська держава (квітень - грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. редкол.: В. Верстюк (відп. ред.) та ін. ; упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін.; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. Київ : Темпора, 2015. (Серія "Джерела до вивчення історії Української революції"). Т. 2 Темпора (Київ). 2015. 411 с.
8. Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919) Київ: Темпора, 2011. 423 с.
9. Шаповал М. Гетьманщина і Директорія : спогади упоряд. С. Зеркаль. Нью-Йорк: Українська громада ім. М. Шаповала, 1958. 126 с. (Бібліотека "Українського громадського слова" ; ч. 8).

Періодика

- 10.Боротьба . Київ, 1918 URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0002385> (дата звернення 16.10.2025).
- 11.Відродження : щоденна безпартійна демократична г-та. К., 1918 URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001127> (дата звернення 16.10.2025).
- 12.Державний вісник . Київ, 1918 URL : <http://irbisnbuv.gov.ua/ulib/item/0001096> (дата звернення 16.10.2025).
- 13.Нова Рада : щоденна політична, економічна і літературна газета/ Українська партія соціалістів-федералістів. - К., 1917 Ред. : Єфремов С. О.Ред. : Ніковський А. В. URL : <http://irbisnbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002680> (дата звернення 16.10.2025).

Література

- 14.AVE. До 100-ліття Гетьманату Павла Скоропадського / Петро Крालюк та ін. ; упоряд. Ігор Сюдюков ; за заг. ред. Лариси Івшиної. 1-е вид. Київ: День: Українська прес-група, 2018. 679 с.
- 15.Бех І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті // Вища освіта України [№ 3] : теорет. та наук.-метод. часопис Ін-т вищ. освіти АПН України. Київ : Гнозис, 2009. Темат. вип. : Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології. С. 21–24.
- 16.Бех І. Компетентнісний підхід як освітня стратегія // Компетентнісний вимір особистісного зростання учнівської молоді : теорія, практика, досвід. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 10–11 квіт. 2012 р. ; редкол. : Побірченко Н. А., Пашков В. В., Ястребова В. Я. та ін. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. С. 6–11.
- 17.Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу в педагогіці // Педагогіка і Психологія. Вісник НАПН України Т. 2 Вип. 63 С. 27-31 Київ 2009.
- 18.Бех І. Теоретико-прикладний сенс компетентнісного підходу у педагогіці.— К.: Виховання і культура №12 (17,18)—2009 р. С.5–7.

- 19.Бібік Н. Аналіз суперечностей у запровадженні компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат. 2015. № 12-13. С. 44-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2015_12-13_27. (дата звернення 10.10.2025).
- 20.Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 8-9. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_12. (дата звернення 10.10.2025).
- 21.Бібік Н. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті // Гірська школа Українських Карпат. 2013. № 8-9. С. 26-30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gsuk_2013_8-9_12. (дата звернення 10.10.2025).
- 22.Ващенко Г. Виховання волі і характеру. Мюнхен: б. в., 1957 256 с.
- 23.Ващенко Г. Виховання любові до Батьківщини (націоналізм і інтернаціоналізм). Лондон: Вид. КК СУМ у В. Британії, 1954. 40 с.
- 24.Ващенко Г. Виховний ідеал : підруч. для виховників, учителів і українських родин. Брюссель; Торонто: Вид-во Центральної управи Спілки української молоді, 1976. 207 с.
- 25.Ващенко Г. Проект системи освіти в самостійній Україні. Мюнхен, 1957. Накладом Центрального Комітету Спілки Української Молоді (СУМ) 48 с.
- 26.Власов В. Кульчицький С. Історія України (рівень стандарту) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти Київ : Літера ЛТД, 2018. 256 с.
- 27.Всесвітня історія. Історія України. (інтегрований курс). 6 клас. Всесвітня історія. 7–9 класи. Історія України. 7–9 класи. Всесвітня історія. 10–11 класи. Історія України. 10–11 класи. Навчальні програми для закладів загальної середньої освіти. Київ: HREC PRESS, 2022. 260 с.
- 28.Гай-Нижник П. 1918-й: два перевороти. К.: Видавець Марко Мельник, 2019. – 298 с.
- 29.Гай-Нижник П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність Київ: Крок, 2019. – 626 с.

- 30.Галімов А. Гісем О. Мартинюк О. Історія України: підруч. Для 7 класу закл. загал. серед. Освіти Х.: Вид-во «Ранок», 2024. 224 с.
- 31.Галущинський М. Національне виховання статті та замітки. Львів: З друкарні «Діла», 1920. 30с.
- 32.Галущинський М. "З українськими січовими стрільцями: спомини з рр. 1914–1915. Львів: Вид. спілка "Діло", 1934. 216 с.
- 33.Галущинський М. Народна освіта й виховання народу : методи й цілі. Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1920. 34 с.
- 34.Галущинський М. Народна освіта й виховання народу : методи й цілі. Львів: З друкарні Ставропігійського інституту, 1920. С.15.
- 35.Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної нації ХІХ-ХХ століття. Вид. 2-е. К.,2000.249с.
- 36.Грінченко Б.Д. Якої нам треба школи. Зібрання творів. Педагогічна спадщина. Кн. 2. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка ; упоряд. О. М. Мислива, А. І. Мовчун, В. В. Яременко; комент., прим. В. В. Яременка.Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. С. 93 [передрук статті 1907 р.].
- 37.Громадянська освіта: теорія і методика навчання / Авторський колектив: Т. Асламова та ін. Київ 2008 Видавництво ЕТНА-1 174 с.
- 38.Губа, Н. О. Рефлексія: проблематика формулювання концепту.//Наукові записки. Серія: Психологія, (3), 13–19. С. 16.
- 39.Гуцан Л. Компетентнісно спрямована освіта – сучасний орієнтир навчально-виховного процесу // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 2. С. 68-72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_2_14. (дата звернення 21.10.2025).
- 40.Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хліборобська Україна. Відень, 1921. Кн. III. 36. V і VI. С. 75-104.
- 41.Дорошенко Д. Гетманство на Украине; (по личным воспоминаниям и документам)//Голос минувшаго. Париж 1927 Кн. 5.

- 42.Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр.: в 2 т.; упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко. Київ : Темпора, 2002. - (Vita Memoriae) Т. 2
Українська Гетьманська Держава 1918 року. 2002. 351 с. : іл.
- 43.Дорошенко Д. Київ в перших днях революції//Український голос. Вінніпег 1927 Ч. 10
- 44.Дорошенко Д. Організація збройних сил Української Держави// Бюлетень гетьманської управи Берлін 1929 Ч. 2.
- 45.Дорошенко Д. Як було проголошено гетьманство в Києві 29 квітня 1918 року//Канадійський українець Вінніпег 1927 Ч. 51-52.
- 46.Доценко О. Літопис Української Революції : матеріали й док. до історії укр. революції. Київ ; Львів : Накладом авт., 1923 1924.Т. 2, кн. 5 : 1917-1923 . 1924. 398с.
- 47.Дудка Л. З історії впровадження громадянської освіти в Україні періоду незалежності //Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.) (Харків: НДІ ППСН, 2021) С. 91. URL: https://library.ppss.pro/index.php/ndippsn_20211210/article/view/dudka/pdf. (дата звернення 22.10.2025).
- 48.Дудка Л. З історії впровадження громадянської освіти України періоду незалежності// Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє: тези доп. учасників II Всеукр. наук.-практ. конф.(Харків, 10 груд.2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. 364 с. С.91.
- 49.Електронна версія «Великої Української енциклопедії». URL: <https://vue.gov.ua/%D0%93%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%B4%D1%8F%D0%BD%D0%B8%D0%BD> (дата звернення 21.10.2025).
- 50.Жадан І. Громадянська компетентність: соціальні очікування і реалії . Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної соціальної та політичної психології. Кропивницький,2022.110 с.
- 51.Закон України «Про громадянство України» від 18.01.2001 № 2235-III // ВВР. 2001. № 13. Ст. 65.

52. Запровадження компетентнісного підходу –перспективний напрям розвитку сучасної освіти // Вісник програм шкільних обмінів. 2004. № 22. С. 24–29.
53. Калакура Я. С. Образ гетьманату в новітній історіографії Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с. 69-77.
54. Койчева О. С. Яновська Л. Г. Використання методу case-study як аналізу проблемних ситуацій в історичній освіті // Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 58(1). С. 77-80. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_58\(1\)_17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2023_58(1)_17). (дата звернення 23.10.2025).
55. Компетентнісний підхід до формування змісту середньої освіти: досвід зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) за заг. ред. О. В. Овчарук. К. :«К.І.С.», 2004. С. 5–15.
56. Компетентнісний підхід до формування змісту середньої освіти: досвід зарубіжних країн. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи (Бібліотека з освітньої політики) за заг. ред. О. В. Овчарук. К. :«К.І.С.», 2004. С. 5–15.
57. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи // Під заг. Ред.. О.В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004.-112 с.
58. Кравченко І, Лутфуллін В. Погляди І. Франка на розвиток системи освіти в Україні. Педагогічні науки. 2015. Вип. 64. С. 135-143. С. 136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2015_64_24 (дата звернення 21.10.2025).)
59. Кучерук О., Магдич Т. Громадянська компетентність у методиці навчання української мови учнів старших класів: навчально-методичний посібник. Житомир: Вид-во ПП "Рута". 2022. 148 с.
60. Кущинський А. Патріот і державний муж України Чикаго, 1974. Накладом Куреня УВК ч. 19 ім. Гетьмана Павла Скоропадського 36 с.
61. Липинський В. Хам і Яфет з приводу десятих роковин 16/29 квітня 1918 р. Львів: Накладом "Поступу", 1928. 30с.
62. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. Т.2. К.,1994. С.72.

- 63.Магдич Т. Аксіологічний потенціал української мови в процесі формування громадянської компетентності учнів// Актуальні проблеми мовознавства та лінгвометодики в умовах війни в Україні: Збірник матеріалів Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), 21 лютого 2023 року. За заг. ред. К. Я. Климової. Житомир: Поліський національний університет, 2023. С.259-263
- 64.Магдич Т. Формування громадянської компетентності учнів ліцею в процесі навчання української мови. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису//Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир 2021.URL: <http://eprints.zu.edu.ua/33620/1/dys-Magdych.pdf> (дата звернення 23.10.2025).
- 65.Магдич Т., Аналіз сутності поняття «громадянська компетентність» у системі психолого-педагогічних і лінгводидактичних категорій// Науковий журнал Формування громадянської компетентності учнівської молоді як лінгводидактична проблема «Інноваційна педагогіка», Випуск 28, 2020. С. 77-82.
- 66.Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921 Прага : Пробоєм, 1942. Т. 1 : Центральна Рада, Гетьманщина, Директорія. 1942. 210 с.
- 67.Малиновський В. Концепція територіального патріотизму В. Липинського в сучасних процесах формування політичної нації // Освіта регіону. 2012. № 3. С. 31–35.
- 68.Малієнко Ю. Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7-му класі : методичний посібник К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.
- 69.Малієнко Ю. Поняття "історична свідомість старшокласників" у контексті компетентнісного навчання // Проблеми сучасного підручника. 2018. Вип. 21. С. 244-252. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2018_21_22 (дата звернення 23.10.2025).

- 70.Малієнко Ю. Теорія і практика компетентнісного навчання всесвітньої історії у 7 класі // Український педагогічний журнал. 2017. № 4. С. 60-66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_4_10. (дата звернення 23.10.2025)
- 71.Малієнко Ю. Формування історичної компетентності засобами підручника з історії середніх віків// Проблеми сучасного підручника. 2016. Вип. 16. С. 203-212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2016. (дата звернення 23.10.2025)
- 72.Марущак О. Поняття компетентності у педагогічній діяльності //Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир, 2016. Вип. 11. С. 97 – 108
- 73.Мацейків Т. Експериментальне дослідження проблеми формування громадянської компетентності// Наукові записки [Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова]. Серія : Педагогічні науки. 2019. Вип. 143. С. 124-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2019_143_17 (дата звернення 23.10.2025)
- 74.Мацейків Т. Етнокультурний складник курсу історії України як засіб формування громадянської компетентності старшокласників// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 77. С. 142-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2020_77_33. (дата звернення 23.10.2025)
- 75.Мацейків Т. Потенціал курсу історії України у формуванні громадянської компетентності старшокласників//2019 «Теоретичні питання культури, освіти та виховання» Т. 1 Вип. 59, С.13-17 Вид. центр КНЛУ.
- 76.Мацейків Т. Шляхи, форми та методи формування громадянської компетентності учнів ліцею на уроках історії України// Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2020. Вип. 75(1). С. 132-136. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2020_75\(1\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2020_75(1)_30) (дата звернення 23.10.2025)

77. Мисченко О. Вклад І. Огієнка в утвердження цінностей громадянського виховання.// Вісн. Житомир. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. 2002. Вип. 9. С. 149.
78. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917-1918 рр. : (про що "історія мовчить") Торонто : Basilian Press, 1961 1973. Т. 2 . 2-ге вид., перегл. і допов. 1973. 670 с.
79. Моцак С. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання історії України// Теоретичні питання культури, освіти та виховання. 2012. № 45. С.140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpkov_2012_45_37 (дата звернення 25.10.2025).
80. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття De historia reipublicae Ucrainae in saeculo XX Укр. католиц. ун-т ім. Св. Климента Папи. – Рим: б.в., 1989. 486 с.
81. Національна та історична пам'ять : щоквартальний зб. наук. пр. Київ : ДП "НВЦ "Пріоритети".
 Спецвип. 7 : Павло Скоропадський останній гетьман України : до 140-річчя від дня народження гол. ред. В. Ф. Солдатенко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. 2013. 309 с.
82. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи/ упоряд. Л. Гриневич, О. Елькін, С. Калашнікова та ін. ; за заг. ред. М. Грищенка. б. м., 2016. 40 с. С. 12 URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 25.10.2025).
83. О.Т. Визвольна Війна Українського народу 1917-1920 р. Лондон, 1950//Об'єднання Бувших Вояків Українців ч. 1 51 с.
84. Овчарук О. Ключові компетенції: Європейське бачення //Управління освітою. 2003. (спецвипуск). С. 6-9.
85. Овчарук О. Ключові компетенції: Європейське бачення //Управління освітою. 2003. (спецвипуск). С. 6-9.

- 86.Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу : курс читаний в Укр. нар. ун-ті : з мал. і портр. укр. культ. Діячів. Київ: Абрис, 1991. 272 с.
- 87.Осташко Т. Павло Скоропадський і проблема персоніфікації українського гетьманського руху. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р: збірник / Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с. С. 287-301.
- 88.П. Феденко Український рух у 20 столітті Лондон: Наше слово, 1959. 267с.
- 89.Папакін Г. Доля національної еліти України та Фінляндії на зламі епох: Павло Скоропадський і Карл Густав Маннергейм // Етнічна історія народів Європи. 2000. Вип. 5. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2000_5_13. (дата звернення 26.10.2025)
- 90.Папакін Г. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина : іст.-арх. нариси Київ: [б. в.], 2003. 280.
- 91.Папакін Г. Павло Скоропадський: постать на тлі епохи // Студії з архівної справи та документознавства. 1999. Т. 5. С. 14-20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_1999_5_4 (дата звернення 25.10.2025)
- 92.Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: матеріали особового походження // Архіви України. 2011. № 6. С. 83-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2011_6_12 (дата звернення 26.10.2025).
- 93.Пиріг Р. "Білий кентавр українського козацтва": до проблеми міфологізації образу гетьмана Павла Скоропадського // Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 136-143.
- 94.Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників // Український історичний журнал 2008. № 4. С. 38-47.
- 95.Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією : наук. вид. Ін-т історії України НАН України. К., 2008. 209 с.

- 96.Пиріг Р. Діяльність Федора Лизогуба щодо організації роботи уряду Української Держави (травень - листопад 1918 р.) // Український історичний журнал 2011. № 5. С. 61-80.
- 97.Пиріг Р. Земельна реформа гетьмана Павла Скоропадського: спроби проведення та причини невдачі // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 68-84.
- 98.Пиріг Р. Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність// Український історичний журнал 2013. № 3. С. 13-30.
- 99.Пиріг Р. Проблема виборів до сейму у внутрішній політиці гетьманату П. Скоропадського (квітень - грудень 1918 р.) // Український історичний журнал 2012. № 3. С. 28-35.
100. Пиріг Р. Симон Петлюра у сприйнятті Павла Скоропадського (за спогадами гетьмана) // Український історичний журнал . 2009. № 3. С. 15-27.
101. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року : іст. нариси Нац. АН України, Ін-т історії України. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. 335 с.
102. Полонська-Василенко. Н. Історія України. В 2 т. Київ : Либідь, 1995. Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид Київ : Либідь, 1995. 606 с.
103. Пометун О. Гупан Н. Історія України : підруч. для 10 кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту, академічний рівень К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. 288 с. : іл.
104. Пометун О. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи : бібліотека з освітньої політики. К. : К. І. С., 2004. 112 с.
105. Пометун О. Компетентнісний підхід – найважливіший орієнтир розвитку сучасної освіти // Рідна школа 2005. №1 С.65-69.

106. Пометун О. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів 2005. № 23.С. 18-21
107. Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
108. Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі : методичний посібник К. : ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.
109. Пометун О., Фрейман Г. Практика реалізації компетентнісного підходу в суспільствознавчих дисциплінах // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. К.: «К.І.С.», 2004.112 с
110. Пометун О., Фрейман Г. Практика реалізації компетентнісного підходу в суспільствознавчих дисциплінах // Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. К.: «К.І.С.», 2004.112 с
111. Пометун О.Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії // Український педагогічний журнал. 2015. № 2. С. 146-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2015_2_14(дата звернення 27.10.2025).
112. Проблеми сучасного підручника: навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах воєнного часу та повоєнного відновлення : збірник тез доповідей ред. кол.; голов. ред. О.М.Топузов. Електронне видання] Київ : Педагогічна думка, 2023. 382 с.
113. Ралдугіна Т. Діяльність гетьманських організацій у Великій Британії у міжвоєнний період Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р., :[збірник Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с. С. 302-309.

114. Реєнт О. Малій О. Історія України Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів Рівень стандарту, академічний рівень, Київ, Генеза, 2010. 239 с.
115. Реєнт О. П. Українсько-російські відносини доби гетьманату Павла Скоропадського як наукова проблема. Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с. С. 61-68.
116. Ремех Т. Розвиток громадянської та соціальної компетентностей учнів як завдання нової української школи// Історія та філософія освіти в незалежній Україні: здобутки і стратегії: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю ред. кол.: Топузов О.М., Сисоєва С.О., Дічек Н.П., Култаєва М. Д. та ін.; 20 травня 2020 р., м. Київ, Інститут педагогіки НАПН України. м. Київ, Біла Церква: Видавництво «Авторитет» ФОП Курбанова Ю. В., 2020 228 с.
117. Ремех Т.О. Суть і структура громадянської компетентності учня Нової української школи.// Український педагогічний журнал. 2018. № 2. с. 34–41.
118. Самовидець Недавня Гетьманщина : 15-ті роковини Гетьманщини з 1918-го року Чікаго, 1933 64с.
119. Скороход О. Гетьманат 1918 року як "малоросійський" проект. Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії : всеукр. наук. конф. 19-20 трав. 2008 р., : збірник / Укр. ін-т нац. пам'яті, Ін-т історії України НАН України; [відп. ред. В. Ф. Верстюк. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. 319 с. С. 52-60.
120. Смагіна Т. Карта реалізації компетентнісного потенціалу в освітньому процесі // Народна освіта. 2020. Вип. 2. С. 18-26.
[URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2020_2_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NarOsv_2020_2_5). (дата звернення 27.10.2025).
121. Смагіна Т. Наскрізнні маркери потенціалу громадянської компетентності у Державному стандарті базової середньої освіти // Інноваційна педагогіка. 2022. Вип. 53(2). С. 23-27. URL:
[http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_53\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/innped_2022_53(2)_6). (дата звернення 27.10.2025).

122. Смагіна Т. Теоретичні та практичні основи конструювання компетентнісного уроку// Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . 2012. Вип. 61. С. 128-131. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_61_26. (дата звернення 27.10.2025).
123. Смагіна Т. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» К., 2007. 267 с.
124. Солдатенко В. Прихід П.Скоропадського до влади: механізм державного перевороту та визначальні чинники закріплення режиму // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 5-19. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_4_5 (дата звернення 27.10.2025).
125. Спецвип. 7 : Павло Скоропадський – останній гетьман України : до 140-річчя від дня народження / гол. ред. В. Ф. Солдатенко ; Укр. ін-т нац. пам'яті. 2013. 309 с.
126. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: “К.І.С.”, 2003. 296 с.
127. Сухомлинська О. Радянська педагогіка як ідеологія: спроба історичної реконструкції // Історико-педагогічний альманах. 2014. Вип. 1. С. 4-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2014_1_3 (дата звернення 27.10.2025).
128. Сухомлинський В. Вибр. Тв. : в 5 т. Київ : Рад. шк., 1976. Т. 3 : Серце віддаю дітям ; Народження громадянина ; Листи до сина. 1977. 668 с.
129. Сухомлинський В. Методика виховання колективу. Вибр. тв. в 5 томах. Т. 1. К.: Рад. шк., 1976. С. 403–637.
130. Сухомлинський В. О. Сто порад учителів. К. : Рад. шк., 1988. 304 с.
131. Сухомлинський В. Сто порад учителів. К. : Рад. шк., 1988. С.211.
132. Сухомлинський В. Щоб у серці жила Батьківщина; ред. Т.М. Старостенко. Київ : Знання, 1965 80 с. (Серія 5; № 4-5).
133. Терещенко Ю. Гетьманат Павла Скоропадського як прояв консервативної революції // Український історичний журнал. 2008. № 4. С. 19-37. URL:

http://resource.history.org.ua/publ/journal_2008_4_19 (дата звернення 27.10.2025).

134. Тимошевський В. Історія Української влади 1917-1919 Відень 1920. 32с. Накладом партії Самостійників-соціалістів.
135. Турченко Ф. Новітня історія України. Частина перша. 1914-1939. Підруч. для 10-го кл. серед, загальноосвіт. навч. закл. Вид. 3-те, виправл. та допов. К.: Генеза, 2003. 352 с.: іл.
136. Турченко Ф. Сутність гетьманського режиму в контексті взаємин П.Скоропадського і його політичних опонентів // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. К.,2008. 319 с.
137. Феденко П. Історія революції (1917-1921). 2. Влада П. Скоропадського /Б.м., б.д./14 с.
138. Франко І. Захар Беркут : образ громадського життя Карпатської Русі в XIII віці. Вінніпег: Накладом Канадсько-Української видавничої спілки, 1918. 273 с.
139. Хлібовська Г., Крижановська М., Наумчук О. Історія України. Рівень стандарту: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти – Тернопіль, Астон, 2023. 292 с. : іл.
140. Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр. : у 4 т. Укр. соціол. ін-т. Відень: б.в., 1921 - 1922. (Українська революція. Розвідки і матеріали ; кн. 3) Т. 3 . 1921. 160 с.
141. Шахрай В. М. Громадянська компетентність особистості як проблема сучасного суспільства. Український соціум. 2008. 2(25). С. 123–134
142. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
143. Яневський Д. Проект "Україна", або Спроба Павла Скоропадського Харків: Фоліо, 2010. 284 с. : іл.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Порівняльна таблиця політики УЦР/УНР та Гетьманату Павла Скоропадського 1918 року.

Критерії порівняння	Українська Центральна рада та УНР	Гетьманат Павла Скоропадського 1918 року
Внутрішня політика		
На кого опирався уряд і чий інтереси більше задовільнив?		
Здобутки		
Прорахунки		
Роль в історії України		

ДОДАТОК Б

Конспект елементів уроку з теми: «Виклики соціальної політики за правління Павла Скоропадського у 1918 році»

Примітка. Конспект створено відповідно до типової навчальної програми, але адаптовано тематику для застосування у проблемно-тематичному підході, коли декілька уроків присвячується цій темі. Ми ставимо за мету в цьому конспекті показати деякі методичні прийоми, якими можна ефективніше усвідомити тему.

Мета уроку

Навчальна: вчити особливості соціальної політики уряду часу правління гетьмана Скоропадського, ознайомитися з строкатістю та нестабільністю в час революції в соціальній сфері.

Розвивальна: розвивати критичне та аналітичне мислення, вдосконалювати уміння знаходити причинно-наслідкові зв'язки.

Виховна: виховувати почуття особистої відповідальності за долю Батьківщини.

Тип уроку: комбінований.

Обладнання: мультимедійна дошка, історична карта, ілюстрації, історичні джерела, підручник «Всесвітня історія 10 клас» І. Щупак. 2018 р. (профільний рівень).

Основні поняття: приватна власність, експропріація, каральні акції.

Основні історичні діячі: П. Скоропадський, Ф. Лизогуб, Г. Айхгорн.

Хід уроку

Організаційний момент (2хв).

Привітання, підготовка до уроку .

Актуалізація Опорних знань (5хв.)

Робота з фотографією

Складено за: Електронний ресурс Про Львів URL:
<https://prolviv.com/blog/2017/06/18/unikalna-ukraina-u-retrofotografiiakh-75-foto/>

Вчитель пропонує учням розглянути фотографію, і ставить до неї запитання:

- яка верства населення зображена на фотографії?
- Пригадайте як змінилося життя цієї верстви з початком революції у 1917 році?
- Які були найбільші потреби у цієї верства населення?

Мотивація навчальної діяльності. (2хв.)

Вчитель: отже ми з Вами визначили, що селяни вмагали землі для власного вжитку і розвитку, що часто породжувало повстання і грабунок «панських» маєтків, сьогодні ми з вами спробуємо розібратися як уряд П. Скоропадського намагався вирішити цю ситуацію.

Оголошення теми та очікуваних результатів. (1хв.)

Вчитель оголошує тему уроку: «Виклики соціальної політики за правління Павла Скоропадського у 1918 році»

Очікувані результати уроку:

- Розуміння основних викликів та проблем вирішення земельного питання у 1918 році.
- Усвідомлення трагічності соціальних конфліктів в середині України на 1918 рік.

Вивчення матеріалу. (30хв.)

Вчитель: розгляньте таблицю і висловіть свої думки, щодо позиції УЦР та гетьмана П. Скоропадського на політику приватної власності:

- що для Вас означає «право приватної власності»?
- чия позиція в цьому питанні на Ваш погляд виглядає більш поміркованою?

(вислуховуємо думки учнів, і записуємо основні зміни що були впроваджені в соціальній політиці записуємо до зошита)

III Універсал УЦР 7 листопада 1917р.	Грамота П. Скоропадського до всього Українського народу 29 квітня 1918 р.
Віднині на території Української Народної Республіки існуюче право власності на землі поміщицькі та інші землі нетрудових хазяйств сільськогосподарського значення, а також на удільні, монастирські, кабінетські та церковні землі, касується. Признаючи, що землі ті є власність всього трудового народу і мають перейти до нього без викупу,	Права приватної власності - як фундаменту культури і цивілізації відбудовуються в повній мірі і всі розпорядження бувшого українського уряду, а рівно Тимчасового уряду російського відміняються і касуються. Відбудовується повна свобода по зробленню купчих по куплі-продажі землі. Поруч з цим будуть прийняті міри по відчуженню земель по дійсній їх вартості від великих власників, для наділення земельними участками малоземельних хліборобів

Вчитель: ми з Вами записали і розглянули основні зміни, що планувалися і вводилися за правління гетьмана Скоропадського у сфері соціальній, але ми маємо розуміти, що уряд стикався і з багатьма проблемами, і викликами в середині країни, що породили соціальний конфлікт, основними групами які були його складниками стали – німецьке командування в Україні, українські селяни, і влада гетьмана Павла Скоропадського.

Робота в групах – об'єднуємо учнів у три групи «селяни», «німецьке командування», «уряд Ф. Лизогуба/П. Скоропадського», і ставимо перед ними

завдання заповнити таблицю скориставшись уривками з історичних праць і джерел.

Назва групи:

Інтерес в Україні в 1918 році	
Діяльність для досягнення інтересу	
Наслідки діяльності	
В чому проявилися негативні наслідки дій Вашої групи?	

Вчитель протягом групової роботи учнів модерує процес, та допомагає та скеровує учнів.

Після заповнення таблиці застосовуємо метод «Дебати»

1. Даємо спікерам від кожної команди пояснити свою позицію по земельному питанню.
2. Надаємо простір для дебатів (учні ставлять до позиції один одного запитання, критикують, аргументують, захищають свою позицію.)
3. Підводимо підсумки, записуючи в чому полягав основний соціальний конфлікт.

Джерела

Як і П. Скоропадський, німці вважали пріоритет права приватної власності наріжним каменем економічного життя, а в конкретних умовах окупованої України – запорукою отримання продовольчих ресурсів. З приходом до влади П. Скоропадського у поруйновані селянською стихією маєтки повернулися поміщики. Одержавши законодавчі підстави для відновлення своїх прав, вони розгорнули масштабні «відшкодувальні» акції стосовно селян.

Підтримка німецькими і австрійськими військами землевласників стала істотним рушієм селянських виступів. Поширення на українських громадян юрисдикції німецьких військово-польових судів відкрило шлях широкому застосуванню до місцевого населення

розстрілів (повішень), відправки на примусові роботи, тривалого ув'язнення, екзекуцій. Звичною практикою стало накладання командирами каральних загонів контрибуцій на бунтівні села (грошима, зерном, фуражем, худобою, одягом тощо). Невід'ємним атрибутом «наведення порядку» стали артилерійські обстріли сіл. Широке застосування іноземної збройної сили для упокорення місцевого населення, спільні дії підрозділів Державної варти з німецькими та австрійськими військами приводили до усвідомлення селянством тотожності гетьманського режиму з окупантами, породжували злобу і ненависть до нової влади.

Пиріг Р.Я. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. Київ, Ін-т історії України НАН України, 2018. 358 с. С 106-107

В чора в книгарні розказував якийсь добродій з техніцьким значком на картузі, що в тій частині Чернігівщини, що ще зайнята большевиками, люди просто гвалт кричать від грабунків і молять Бога, щоб швидше прийшов німець і визволив їх, прилучивши до гетьманщини, а тут, вже ближче до Києва, селяни просять Бога, щоб вернулись большевики і врятували їх од німців та від гетьманського уряду, які і грабують, і знущаються з їх. Взагалі, по всій Україні бідніші елементи, ота “пролетарія” жалкує за большевиками і рада, щоб вони назад вернулись... Тоді знов вернеться до селян панська та дукарська земля, знов настане їхнє право. Одна золотоніська баба казала: “От, як прийдуть большевики та як вернеться знов наше право, то тепер вже не так люде робитимуть, а по кусочку їх, по шматочку (показує пучками, як будуть щипать), щоб не разом пропадали, щоб знали, як накликати німців на нас. Всіх, всіх з немовлятами треба їх викорінити, щоб і насіння панського не було!”

Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). - К.: Темпора, 2011. - 424 с. С.101

Переворот стався через те, що соціалістичний уряд не мав змоги та й не хотів завести ладу на Україні, неохоче виконував обов'язки свої перед Германією т. є. не клопотався про збір хліба для німців, а тепер склався на чолі з гетьманом цілком солідний і діловитий кабінет, який веде до заведення спокою в Україні.

Чикаленко Є. Щоденник (1918-1919). - К.: Темпора, 2011. - 424 с. С.107

Поворотною точкою розвитку повстанського руху стали селянські виступи за Гетьманату П. Скоропадського. М. Капустянський вважав основним їх каталізатором недалекоглядну політику уряду в аграрному питанні, особливо її реалізацію на місцях, коли покривдженні власники, передовсім «поляки-дідичі», намагалися відшкодувати свої збитки за рахунок жорсткого тиску на селян. «Збентежене селянство стало на шлях збройної боротьби і захисту себе від насильників. Німці не зрозуміли ситуації та свободолобного духу нашої

української нації і почали вживати страшних репресій, контрибуцій та знущань...» . З іншого боку, сучасні автори, зокрема В. Лободаєв, зазначають, що вже в перші дні після квітневого перевороту вільнокозацькі осередки виступили проти нової влади. Тобто, остання ще не встигла не те що реалізувати, а й задекларувати свою аграрну політику.

Корновенко С. В., Земзюліна Н. І., Ковальова Н. А., Малиновський Б. В., Масненко В. В., Морозов А. Г., Михайлюк О. В., Пасічна Ю. Г. Селянство, земля і влада в період Української революції (1917 – 1921 рр.). Черкаси, 2020. – 440 с. С.26

Закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави 27.05.1918р.

1. Право на врожай озимини, посіяної в осени 1917 р. землевласниками, належить власникам цих земель. Право на врожай озимини на землях, які здані в осени 1917 р. власниками земель в аренду, належать особам, що взяли ці землі в аренду, при умові виконання умов аренди арендатором.

2. Право на врожай ярини, засіяної весною 1918 р. відповідно наказу генерал-фельдмаршала Ейхгорна від 6 квітня 1918 р., належить особам, що засіяли ці землі. За це названі особи зобов'язані: а) повернути власникам землі, а коли земля була в аренді - арендаторам, всі господарські витрати, які власниками, чи арендаторами були зроблені на цих землях після жнив 1917 р.

Українська держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали : у 2 т. / редкол. : В. Верстюк (відп. ред.) [та ін.] ; упоряд. Р. Пиріг (керівник) [та ін.] ; НАН України, Ін-т історії України, Центр. держ. архів вищ. органів влади і упр. України. – К. : Темпора, 2015. – (Серія «Джерела до вивчення історії Української революції»). – Т. 2. – 411 с. С.94

Узагальнення і систематизація знань(5хв.)

Вчитель запитує учнів: який висновок можна зробити з цього протистояння класів в Україні в час революції? Як протистояння вплинули на державу і на народ? Що ми к громадяни маємо роби аби не допустити таких протистоянь у майбутньому?

Після дебатів скоріш за все висновок полягатиме в тому, що учні не зможуть дійти до спільного «примирення» і розуміння іншої сторони. І тут важлива роль вчителя направити учнів на висновок, що революційні події, та

потрясіння і присутність іноземних військ на території України стали трагедією для усіх сторін, бо зрештою усі виявилися, на жаль в програвші.

Цей метод допоможе розвивати мислення учнів, знаходити аргументи, розуміти іншу сторону, пробувати фактами доводити свою думку, і таким чином розуміти детальніше історичний процес.

Методичний висновок: такі методичні прийоми будуть корисними за проблемно-тематичного підходу, коли основною метою є вивчити глибше сенс і значення теми, докладніше зрозуміти її конфліктність і складність. Зазначимо, що зазначені прийоми потребують від вчителя належної підготовки, щодо модерації дебатів і вміння спрямувати їх у конструктивне русло, щоб на основі думок здобувачів освіти сформулювати в них конкретне знання. Користь такої роботи з джерелами, в тому, що учні шляхом аналізу, синтезу порівнянню, самі досліджують історію і формують власну думку, тобто, власне розуміння історії що базується на реальних фактах.